SLOVENSKÁ REČ

60 | 1995 | 3 |

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Mlacek, Nad Hečkovou zbierkou prísloví v dvanástich jazykoch ■ P. Žigo, Šafárikov Slovanský národopis — prameň jazykovedného poznania ■ M. Imrichová, Nové onomastické tvary v systéme slovenského jazyka ■ E. Krošláková, Slovo *rataj* v slovnej zásobe slovenčiny

SPRÁVY A RECENZIE

Doc. PhDr. Emil Trvdoň, CSc., šesťdesiatročný. M. Majtán ■ Súpis prác doc. Emila Tvrdoňa za roky 1984—1994. L. Dvonč ■ Fraňo Šupala a začiatky vydávania starých rukopisov. K. Palkovič ■ Príspevok o staršej slovenskej numizmatickej terminológii. K. Palkovič ■ Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV za rok 1994. J. Doruľa — Š. Lipták ■ SOKOLOVÁ, M.: Sémantika slovesa a slovesný rod. J. Nižníková ■ ŠTOLC, J.: Slovenská dialektológia. F. Buffa

ROZLIČNOSTI

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, František Kočiš, Rudolf Krajčovič, Ema Krošláková, Milan Majtán, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Ivor Ripka, František Ruščák

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

J. Mlacek, Nad Hečkovou zbierkou prísloví v dvanástich jazykoch 129
P. Žigo, Šafárikov Slovanský národopis — prameň jazykovedného poznania 137
M. Imrichová, Nové onomastické tvary v systéme slovenského jazyka 148
E. Krošláková, Slovo *rataj* v slovnej zásobe slovenčiny ... 152

DISKUSIE

L. Dvonč, Z písania veľkých písmen vo vlastných menách ... 157
Š. Ondruš, Pôvod hydronyma *Gidra* 162

SPRÁVY A RECENZIE

Doc. PhDr. Emil Tvrdoň, CSc., šesťdesiatročný. M. Majtán 166
Súpis prác doc. Emila Tvrdoňa za roky 1984—1994. L. Dvonč 167
Fraňo Šupala a začiatky vydávania starých rukopisov. K. Palkovič 171
Príspevok o staršej slovenskej numizmatickej terminológii. K. Palkovič 172
Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV za rok 1994. J. Doruľa — Š. Lipták 173
SOKOLOVÁ, M.: Sémantika slovesa a slovesný rod J. Ništníková 180
ŠTOLC, J.: Slovenská dialektológia. F. Buffa 184

ROZLIČNOSTI

Nové, resp. spresnené alebo rozšírené významy slov *formácia* a *formovať*. F. Kočiš 189

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 60, 1995, číslo 3. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: F. Kočiš. Výkonná redaktorka: A. Oravcová. Technický redaktor: V. Radik.
Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Sk 102,-; jednotlivé číslo Sk 17,-. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7089.
Podávanie novinových zásielok povolené RPP Bratislava, pošta 12, 8. 8. 1994, č. j. 344-RPP/94.

Distributed by SAP — SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 15 Bratislava, Slovakia.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B.34 01 08, D - 8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1995
Sk 17,-

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 60—1995
ČÍSLO 3

Jozef Mlacek

NAD HEČKOVOU ZBIERKOU PRÍSLOVÍ V DVANÁSTICH JAZYKOCH

K zbierke prísloví v dvanástich jazykoch, ktorú pripravil jeden z našich najproduktívnejších a najuznávanejších prekladateľov Blahoslav H e č k o, sme pristupovali s úmyslom napísať o nej neveľkú recenznú poznámku, v ktorej sme pôvodne chceli iba stručne upozorniť jazykovednú obec na to, že za obrazným paremiologickým názvom *Nehádžte perly sviniam* (Bratislava, Artifex 1994, XXX+371 s.) sa skrýva súbor tristo prísloví a im blízkych výrokov a zvratov, vyjadrených v dvanástich jazykoch — v šiestich slovanských a v šiestich tzv. svetových. Pozornejší pohľad na tento materiál však uvedený zámer výrazne posunul: hoci všeličo o povahe celej zbierky naznačil, príp. aj vyslovil autorov úvod, publikovaný v knihe pod názvom *Úvodná štúdia* (s. V—XXX), spracovanie fondu týchto ustálených obrazných výrokov si vyžaduje podrobnejšiu jazykovednú (a v spojení s tým aj širšiu paremiologickú) analýzu. Zostavovateľ zbierky má pravdu, keď na s. VI—VII v citovanom úvode hovorí, že príslovia a im blízke jednotky môže skúmať historik, etik, psychológ, antropológ, právnik aj lingvista, že z nich môže čerpať a veľmi často čerpá aj básnik. Z hľadiska jazykovedy by si materiál zo zbierky zaslúžil najmä porovnávacie štúdium, v týchto poznámkach sa však sústredíme — aj s ohľadom na orientáciu nášho časopisu — predovšetkým na slovenské jednotky zo zbierky, na spôsob ich spracovania, na niektoré všeobecnejšie žánrové otázky aj na viaceré konkrétne jazykové podnety autorovho zachytenia pre širšiu jazykovú prax.

Pred vlastným rozborom sledovanej zbierky treba uviesť aspoň malú poznámku o autorovej orientovanosti v oblasti paremiológie a frazeológie. Len málokoho azda prekvapí fakt, že zostavovateľom sledovanej zbierky nie je profesionálny lexikograf, ale prekladateľ. Širokej verejnosti je totiž známe, že B. Hečko nie je iba

vynikajúci prekladateľ praktik, ale je aj človek, ktorý sa ako skutočný filológ hlboko zamýšľa nad materiálom, s ktorým pracuje, ktorý sa zamýšľa nad jazykom. A práve pri takomto uvažovaní B. Hečko ľahko zistil, že skúšobným kameňom prekladateľa bývajú najmä expresívne prostriedky jazyka a medzi nimi osobitne frazeológia. V čase, keď sa v odbornej frazeologickej literatúre diskutovalo najmä o tom, či sa frazeológia prekladá alebo iba substituuje inojazyčnými ekvivalentmi, B. Hečko už hľadal stratégie prekladateľských postupov, skúmal možnosti, ako môže prekladateľ pretlmočiť aj tie najidiomatickejšie výrazy a ich zložky do cieľového jazyka (v prekladateľských kruhoch je známa Hečkova téza o tzv. predpolí, v rámci ktorého musí prekladateľ vyriešiť všetko to, čím sa navzájom líšia napr. dve ekvivalentné frazémy, všetko to, čo sa na prvý pohľad zdá niekedy až nepreložiteľné). Viaceré miesta z jeho knihy Dobrodružstvo prekladu (1991) sú v uvedených smeroch priamo inštruktívnym návodom pre prekladateľov. Ako vidieť teraz pri vyjdení jeho novej knihy, autor sa neuspokojil so spomínanými všeobecnými alebo naopak celkom konkrétnymi návodmi, tu postupuje v tejto stratégii ešte ďalej a výsledkom je práve sledovaná zbierka prísloví.

Pri žánrovej charakteristike Hečkovej knihy sa už viackrát — okrem iného aj v názve tohto príspevku — použilo slovo zbierka. Takéto označenie môže vyvolávať azda aj pochybnosť. Celý materiál sa totiž v knihe zoraďuje v abecednom poriadku, a to podľa začiatku prvého slova (a potom aj ďalších slov) východiskovej, teda slovenskej podoby príslušnej parémie. K slovníku sa kniha blíži aj tým, že ku každej slovenskej jednotke sa uvádzajú ekvivalenty v ďalších jedenástich jazykoch. Napriek tomu však treba knihu označiť skôr ako zbierku než ako slovník, pretože výber heslových, teda slovenských jednotiek je naozaj viac príležitostný ako systematický (iste však nie náhodný, ale daný okrem iného aj frekvenciou a bežnou komunikačnou potrebou jednotlivých výrazov) a napokon aj ohraničenie počtom tristo zachytených jednotiek tiež hovorí skôr v prospech toho, aby sa kniha označila ako zbierka.

Z obrazného názvu knihy nie je jasné ani to, zbierku čoho vlastne kniha obsahuje. V texte úvodnej štúdie sa od autora dozvedáme, že mu ide o príslovia a porekadlá, a to bez ďalšej špecifikácie, teda približne tak, ako ich uvádzal prameň, na ktorý sa B. Hečko viackrát odvoláva, a to Zátureckého Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia (1974). Ak sa pozornejšie pozrieme na celý materiál zbierky z uvedeného žánrového hľadiska, môžeme konštatovať, že jeho jadrom sú naozaj príslovia a porekadlá (s jednoznačnou prevahou prísloví), ale nachádzame tu aj niektoré ďalšie paremiologické, ba aj neparemiologické ustálené obrazné výroky alebo výrazy (porov. Mlacek, 1981). Obľúbenosť, frekventovanosť istých zvratov akoby tu zvíťazila nad žánrovou homogénnosťou zbierky. Na základe rozboru zbierky z uvedeného hľadiska môžeme konštatovať, že okrem prísloví a porekadiel nachádzajú sa v nej aj tieto ďalšie typy ustálených obrazných jednotiek:

1. Takmer dvadsať takých jednotiek, ktoré sa uvádzajú ako slovesné zvraty s infinitívnou formou slovesnej zložky, napr. *dostať sa z dažďa pod odkvap, hľadať ihlu v kope sena, kupovať mačku vo vreci, nasadiť chrobáka do hlavy, robiť z komára somára* atď. Ako sa z týchto niekoľko príkladov ukazuje, ide o jednotky, ktoré svojou obraznosťou nie sú ďaleko od prísloví, resp. porekadiel, ale ich jazykové stvárnenie jednoznačne signalizuje, že sú to zvraty, ktoré nemajú platnosť výroku. Nie sú to teda ani príslovia, ani porekadlá, nie sú to ani iné parémie, sú to už vlastné frazémy, tzv. frazémy v užšom zmysle chápania. Je známe, že mnohé takéto jednotky sa malou jazykovou úpravou stávajú vlastnými príslovami alebo porekadlami (porov. Mlacek, 1981). Ak napr. B. Hečko uvádza zvrat *klin klinom vyrážať*, je to jednotka, ktorá nie je príslovím ani porekadlom, iba obyčajnou frazémou. Stačí však malá zmena, ktorá signalizuje posun k väčšej významovej zovšeobecnenosti, a dostávame známe príslovie *Klin sa klinom vyráža, vybíja.*

V sledovanej knihe však nachádzame aj prípady opačného typu: autor uvádza istú jednotku v typickej forme príslovia (*Nehádžte perly sviniam, Nech sa vypočuje aj druhá strana* a ďalšie), hoci dané obrazy sú známe takisto aj v nevýrokovej podobe frazeologického zvratu: *hádzať/nehádzať perly sviniam, vypočuť aj druhú stranu*. Všetky znaky príslovia má v zbierke aj výrok *Každý ženie vodu na svoj mlyn*, ale pritom je známe, že táto jednotka je tvarovo mobilnejšia a možno ju zachytiť aj v nevetnej podobe *hnať vodu na niečí mlyn*. Podobná je situácia aj pri novozákonnom citáte *Dajte cisárovi, čo je cisárovo, a Bohu, čo je Božie*, ktorý sa naozaj môže uplatniť aj ako vlastné príslovie, ale rovnako funguje už ako premenlivý neparemiologický zvrat *dať cisárovi, čo je cisárovo, a Bohu, čo je Božie* (príp. aj s vypustením jednej — častejšie tej druhej — časti paralelne stavanej jednotky).

2. Medzi príslovia ani porekadlá nepatrí ani jednotka *Prečo ma Boh tresce týmto hovädom?*, ktorá má síce výpovednú platnosť, ale nevyjadruje nijaký zovšeobecňujúci výrok. Jednotky takéhoto typu sú na samom okraji skutočnej paremiológie a skôr ich treba hodnotiť ako osobitný druh vetných frazém, a to tzv. povrávky (porov. Mlacek, 1982).

3. Citáty z istých diel, citáty istých výrokov nejakých historických alebo fiktívnych (napr. literárnych) postáv sa veľmi často stávajú zdrojom nových prísloví alebo porekadiel. Predpokladom ich posunu do týchto typických paremiologických útvarov je to, že sa začnú uplatňovať aj v odlišných komunikatívnych podmienkach, nie iba vtedy, keď sa poukazuje na ich prvotné, pôvodné fungovanie (porov. Smiešková, 1982). V takomto zmysle je zaiste ešte citátom, nie príslovím (ani frazémou) napr. biblický výrok *Skôr prejde ťava uchom ihly ako boháč do kráľovstva nebeského*. Niektoré ďalšie citátové jednotky (napr. *Márnosť nad márnosť a všetko je márnosť, Mnoho je povolaných, ale málo vyvolených*) však už signalizujú istý posun aj k platnosti príslovia (pri prvej z nich najmä vtedy, keď sa

uplatňuje iba prvá časť výroku). Z podobných dôvodov medzi príslovia nepatria ani heslá *Veriť, milovať, pracovať* alebo *Sloboda, rovnosť, bratstvo.*

4. Podobnú, hoci vo vzťahu k jazykovému stvárneniu parémie predsa len trochu odlišnú výhradu, ako sa uviedla v 1. bode týchto poznámok, možno vysloviť pri jednotke *Bojím sa človeka, ktorý prečítal iba jednu knihu.* V tomto prípade práve 1. osoba slovesa je výrazným subjektivizujúcim činiteľom, ktorý bráni tomu, aby sa jednotka mohla chápať ako zovšeobecnený výrok, teda ako príslovie. Aj tu však vlastný obsah výpovede signalizuje, že stačí malá zmena (napr. *Treba sa báť človeka, ktorý...*) na to, aby sa jednotka stala typickým paremiologickým výrokom.

5. Skôr z obsahových ako z formálnych dôvodov medzi zreteľné príslovia a porekadlá nepatrí jednotka *Hrozno je kyslé, povedala líška.* V príslovíach a porekadlách totiž nebýva zvykom, aby ustálený bol samotný výrok aj nejaká uvádzacia veta, teda ináč povedané, aby bolo ustálené dictum aj factum. Sledovaný výrok síce trochu odkazuje na ezopskú bájku, ale motivácia obrazu je tu dosť zastretá. Oveľa zreteľnejšie ju zachytáva napr. anglický ekvivalent *The grapes are sour, as the fox said, when he could not reach them,* ktorý má výrazné znaky iného druhu parémie, a to tzv. wellerizmu (porov. Mlacek, 1986). Naša podoba tejto jednotky (no nielen naša, ale ako ukazujú pripojené ekvivalenty, aj nemecká i latinská a napr. aj všetky slovanské) stojí akoby na polceste: nie je to iba príslovie (ustálený vlastný výrok), ale nie je to ani zreteľný prípad wellerizmu.

Všetky predchádzajúce poznámky nechcú byť výhradami proti zaradeniu uvedených jednotiek do zbierky, ale v nadväznosti na viaceré zostavovateľove charakteristiky paremiológie iba explicitnejšie vyslovujú myšlienku o veľkej rozmanitosti (v tomto prípade žánrovej rozmanitosti), ktorá sa prejavuje nielen v paremiológii všeobecne, ale aj na takomto pomerne neveľkom súbore ustálených jednotiek. Uvedomovanie si týchto súvislostí pomáha hlbšie a adekvátnejšie pochopiť aj viaceré spomedzi dosť výrazných rozdielov, ktoré sa aj pri takýchto ekvivalentných a svojím pôvodom často celkom zhodných výrokoch vyskytujú.

Pohľad na žánrové zloženie Hečkovej zbierky však vystihuje iba jednu stránku tohto materiálu a pritom nie najpodstatnejšiu a pre poslanie tejto knihy tú najdôležitejšiu. Základný význam tejto knihy je evidentne v jej porovnávacom pohľade na zhromaždené jednotky. Hoci sa na úvod týchto poznámok povedalo, že podrobný porovnávací rozbor zbierky nie je ich hlavným cieľom, na druhej strane nemožno v nich celkom obísť túto stránku sledovanej knihy. V nasledujúcich poznámkach preto uvedieme aspoň niekoľko charakteristických skutočností, ktoré veľa napovedia aj o základnom poslaní tejto zbierky.

Predovšetkým treba vyzdvihnúť fakt, že zostavovateľ zbierky ako veľmi skúsený prekladateľ jednoznačne hľadá ekvivalenty v smere tzv. dynamickej alebo komunikačnej ekvivalencie jednotiek, že mu nejde o doslovnú, resp. statickú ekvivalentnosť. Takýto princíp výberu sa prejavuje prakticky pri každej uvádzanej jed-

notke, veď každá z týchto jednotiek — a to aj tie, ktoré sú paralelnými viacjazyčnými kalkmi nejakej východiskovej jednotky umelého pôvodu — má aspoň pri niektorom z jedenástich cudzojazyčných ekvivalentov zreteľné odchýlky či už tematické, lexikálne, alebo gramatické, či rozdiely v celkovej osnove svojej obraznosti. Zostavovateľ veľmi zreteľne ukázal — explicitne najmä v úvodnej štúdii —, že miera ekvivalentnosti môže byť veľmi rozdielna, diferencovaná. On sám vydeľuje tri druhy tejto ekvivalencie (ním vyznačené typy v podstate korešpondujú s tými typmi, ktoré už tradične vyčleňuje aj všeobecná a porovnávacia frazeológia a paremiológia, keď popri nediferencovanom pojme frazeologický ekvivalent rozlišuje ako špecifické druhy ekvivalentnosti tzv. frazeologický ekvivalent v užšom zmysle, ďalej frazeologickú analógiu a frazeologickú paralelu), pravda, systematický pohľad na celé súbory jednotiek príslušných jazykov ponúka napr. ešte vyčlenenie tzv. bezekvivalentnej frazeológie, ako aj možnosti ďalšieho špecifikovania na pozadí uvedených základných typov. Len okrajovo pripomenieme, že práve v našej frazeologickej teórii F. Buffa (1993) na základe porovnávania slovenskej frazeológie s poľskou rozlišuje až päť stupňov ekvivalencie.

Hečkova zbierka dosť jednoznačne ukazuje, že práve zvolený postup podľa dynamickej ekvivalencie je skutočne produktívny a vlastne aj jedine možný. Ak by sa totiž postupovalo podľa statickej ekvivalencie, podľa „doslovnosti" príslovní, takmer všade by sa musela konštatovať vlastne v takomto zmysle nepreložiteľnosť príslovní jedného jazyka do druhého.

Zvolený postup však ponúka aj ďalšie možnosti. Umožňuje nie iba rámcovo konštatovať totožnosť, paralelnosť alebo rozdielnosť ekvivalentných jednotiek, ale dáva možnosť zájsť v tomto porovnávaní ešte ďalej, a tak precizovať celú škálu rozličných prístupov pri ekvivalentovaní príslovní a ďalších parémií. Sám zostavovateľ niečo z týchto možností naznačuje v úvodnej štúdii, kde poukazuje na typické tematické posuny medzi jednotkami z rozličných jazykov, na rozličnú mieru ich obraznosti, expresívnosti, na rozličný stupeň konkrétnosti alebo abstraktnosti v ich význame, na rozdiely v ich komunikačnej platnosti (v jednom jazyku môže byť istá jednotka napr. veľmi bežná, častá, kým jej inojazyčné ekvivalenty môžu zasa patriť medzi zriedkavé alebo vôbec príznakové jednotky) a pod. Vo všetkých uvedených smeroch dáva sledovaná zbierka mnohé podnety nielen pre prekladateľskú prax, ale rovnako aj pre hlbšie porovnávacie štúdium zhromaždeného materiálu. Aj pre prekladateľskú prax, ale rovnako aj pre hlbšie porovnávacie štúdium je zaujímavé, že napr. pri jednotke *Líška srsť mení, ale obyčaje nikdy*, ktorú poznáme aj vo variante, kde sa to isté hovorí o vlkovi, sa v niektorých cudzojazyčných ekvivalentoch uplatňuje menná zložka *vlk*, kým v iných zasa zložka, ktorú zachytil aj v našej podobe zostavovateľ, teda slovo *líška*. Podobnú dvojakosť vidíme pri ekvivalentoch našej jednotky *Medzi slepými je škuľavý kráľom:* v jednej skupine ekvivalentov sú podoby, ktoré celkom zodpovedajú našej jednotke so zložkou *škuľa-*

vý, kým v ďalšej sú podoby, zodpovedajúce inému známemu variantu tejto jednotky v našom jazyku, totiž podobe s adjektívnou zložkou *jednooký*.

Predchádzajúcimi poznámkami sme sa už dotkli vlastnej jazykovej stránky zozbieraných prísloví, a to predovšetkým v našom jazyku. Keďže aj v tomto smere sa zbierka určite stane istým vzorom, istou oporou pre širšiu jazykovú prax, treba sa pri niektorých otázkach z tejto oblasti pristaviť osobitne.

Predovšetkým treba spomenúť fakt, že okrem dvoch výnimiek (*Keď rinčia zbrane, mlčia múzy, zákony — Zíde z očí, zíde z umu, z mysle*) zostavovateľ uvádza v zbierke všetky jednotky iba v jednej podobe (uvádzanie variantov je aj pri inojazyčných ekvivalentoch celkom zriedkavé). Mnohé zo zachytených prísloví a iných parémií však poznáme aj vo viacerých variantoch, dokonca vo variantoch rozličných typov. Tým náročnejšia bola autorova úloha, keď mal zachytiť príslušnú parémiu v najtypickejšej, najreprezentatívnejšej podobe. Možno povedať, že sa mu to takmer vždy podarilo. Otázniky vyvoláva iba niekoľko prípadov, pri ktorých nachádzame isté odchýlky od bežne používaných podôb príslušných jednotiek. Ako uvidíme pri pohľade na niektoré konkrétne prípady, tieto posuny nie sú dôsledkom autorovej neznalosti základnej podoby, ale zvyčajne sú jeho zámerným vyzdvihnutím takej podoby, ktorá je najtypickejšia pre našu ľudovú slovesnosť a ktorá je teda celkom primeraná aj pre väčšinu tých komunikatívnych sfér, v ktorých sa frazeológia a paremiológia bežne a produktívne uplatňuje. Tvarové odchýlky sú v zachytených podobách parémií rozličného druhu. V Hečkovej zbierke ide najmä o takéto špecifické prípady:

1. Isté zmeny badáme v zbierke na osi explicitnosť — implicitnosť zloženia jednotky. Najčastejšie sú to prípady s netypickým, neustáleným vypustením alebo naopak — práve s nie bežným uvedením pomocných slov v zložení frazémy. Zaiste je známa podoba *Hovoriť je striebro, mlčať zlato*, ale ešte bežnejšia je podoba bez pomocného slovesa v prvej časti (*Hovoriť striebro, ...*). Takéto zmeny v zložení zvyčajne neprinášajú nijaké významové ani štylistické odlišnosti medzi variantmi. Trochu odlišný je však už prípad, ktorý B. Hečko zachytil v takejto podobe: *Kto dobre mastí, dobre ide*. V bežnej praxi je známejšia podoba bez opakujúcej sa príslovkovej zložky. Na rozdiel od predchádzajúceho typu tu už možno zistiť aspoň elementárne významové rozdiely medzi obidvoma podobami. Vo variante *Kto mastí, ten ide* (aj s možnou lexikálnou obmenou *ten sa vezie*) sa neuvádza zložka, ktorá je podľa sémantiky zložiek trochu nadbytočná, ale zároveň má o poznanie zovšeobecnenejší význam ako uvedená explicitnejšia podoba zo sledovanej Hečkovej knihy.

2. Hoci nejde o veľký počet prípadov, svojou rozmanitosťou upútavajú parémie, pri ktorých nachádzame nejaké posuny v ich ustálenom lexikálnom zložení. Rozptyl týchto obmien je taký veľký, že tu možno vydeľovať viacero odlišných typov. Pozornosť pritom vzbudzujú najmä takéto prípady:

a) zostavovateľ miestami upredhostnil podobu parémie s expresívnejšou zložkou. Všeobecne známa je napr. podoba ustáleného prirovnania *hľadieť ako teľa na*

nové vráta, on však dal vo svojej zbierke prednosť podobe *zízať ako teľa na nové vráta*. Analogické obmeny sú aj v parémiách *Devätoro remesiel — desiata psota* a *Huba, ryba, dyňa, sviňa potrebuje holbu vína*, v ktorých práve komponenty *psota* a *holba* vyznievajú oveľa nápadnejšie ako slová *bieda* a *pohár*, ktoré na ich miestach bývajú vo variantných podobách týchto jednotiek. Podobná situácia je aj v prísloví *Sýty lačnému neverí*, kde zostavovateľ s presným zámerom uprednostnil podobu s trochu ustupujúcim komponentom *lačný* namiesto bežnejšej zložky *hladný*.

Do tejto skupiny prípadov možno ako podtyp zaradiť aj parémie, pri ktorých ide o špecifický spôsob lexikálneho obmieňania, a to typ spätý so slovotvornými danosťami. Máme tu na mysli takéto spojenia zo sledovanej zbierky: *lievať vodu do Dunaja, lievať vodu do mora, Žena aj čerta prefíka*. Vo všetkých troch prípadoch ide o to, že základná expresívnosť frazémy sa v nich ďalej umocňuje príznakovými slovesnými zložkami. Najmä v podaní zostavovateľa, ktorý sa na obale svojej knihy hrdo hlási k tomu, že sa narodil „pod Malými Karpatmi", nápadne vyznieva aj jednotka *Dobrému vínu nenačim viechy* — víno aj viechy sú na Slovensku predsa len z iných končín ako špecifické stredoslovenské slovo *neňačim*;

b) ustáleného lexikálneho zloženia jednotky sa autor drží, ale na onomatologickej rovine jednu zložku obmieňa v prísloví *Hlas ľudu — hlas Boha*. Bežne je ustálená podoba s adjektívom *Boží* na poslednom mieste zloženia. Zdá sa, že toto je jeden z mála prípadov, keď zostavovateľovi učarovali cudzojazyčné podoby. Pojmovo totiž jeho podoba neprináša oproti všeobecne ustálenej podobe s adjektívnou zložkou nijaký posun a pritom práve využívanie adjektíva v takejto determinujúcej platnosti patrí aj v oblasti voľných spojení k typologickým špecifikám slovenského jazyka;

c) lexikálne obmieňanie napokon nachádzame v niekoľkých prípadoch, v ktorých autor cieľavedome zdokonaľuje jazykovú stvárnenosť istej parémie, keď nám ponúka podobu s takými komponentmi, ktoré vhodnejšie zapadajú do výstavby príslušnej jednotky. Treba s ním súhlasiť, keď uprednostňuje (a nám tým zároveň odporúča) podobu *Jedným úderom zabiť dve muchy* namiesto všeobecne rozšíreného, ale trochu problematického variantu so zložkou *rana* (*zabiť jednou ranou...*). Ak sa totiž zamyslíme nad významami slova *rana*, ukazuje sa autorov návrh (ktorý je, pravda, skôr pripomenutím staršieho stavu) ako plne opodstatnený a v jazykovej praxi akceptovateľný. Také sú aj jeho niektoré ďalšie návrhy: *vyťahovať za niekoho horúce gaštany z pahreby* — tu nejde o nejakú írečitosť, ale jadro obrazu naozaj primeranejšie súvisí so slovom *pahreba* ako so slovom *oheň*, ktoré sa tu bežnejšie uplatňuje: zemiaky aj gaštany sa skutočne pečú v pahrebe, nie na ohni, *Nová metla dobre zametá* (miesto *metie* — metlou sa naozaj skôr zametá, nie metie), *Odvážnemu šťastie žičí*. Všetky tieto autorove návrhy možno jazykovej praxi odporúčať;

d) k tejto kategórii lexikálnych obmien sa na prvý pohľad zaraďujú aj jednotky *Láska ide cez oči* a *Iný čas, iný mrav*. V skutočnosti tu však nejde o lexikálne obmieňanie známejších parémií *Láska ide cez žalúdok* a *Iný kraj, iný mrav*, ale ide už o osobitné jednotky. Bolo vecou autorského výberu, že sa do knihy dostali menej bežné parémie, a nie im podobné známejšie jednotky.

3. Ak v oblasti lexikálneho zloženia B. Hečko podporil viaceré nápadnejšie, expresívnejšie podoby istých frazém, v oblasti ich gramatického stvárnenia akoby skôr presadzoval pravidelnejšie a tým aj bezpríznakovejšie varianty. Takto vo sfére syntaktického vyjadrenia uprednostňuje napr. bežnejšie poradie viet v zložení súvetnej stavby príslovia (*Dva razy dáva, kto rýchlo dáva* — v praxi je známa aj podoba s obráteným poradím vetných zložiek) alebo istý slovosled (*Pomaly sa ponáhľaj*). Rovnakú tendenciu možno u neho vidieť aj pri istých morfologických javoch (autor napr. vyzdvihuje podobu *Nechváľ deň pred večerom*, nie *Nechváľ dňa pred večerom*). Isté námietky môže vyvolávať jeho uplatnenie plurálových foriem v porekadle *Prázdne sudy najviac dunia*. V slovanských ekvivalentoch, ktoré sú tu najviac relevantné, jednoznačne prevláda forma singuláru. Je to paradox kategórie čísla: kategoriálny (druhový) singulár je viac, je všeobecnejší než plurál. Povahe príslovia, jeho zovšeobecnenej povahe teda viac vyhovuje takto využitý singulár, preto pri tejto parémii aspoň ako variant treba rešpektovať aj podobu *Prázdny sud najviac duní*.

Ak sme v predchádzajúcich odsekoch vyzdvihli fakt, že B. Hečko ponúka aj pre našu vlastnú jazykovú prax isté vhodnejšie gramatické alebo lexikálne stvárnenie niektorých jednotiek, treba na tomto mieste dodať, že pre tú istú prax ponúka aj niektoré zaujímavé, svojou obraznosťou pozoruhodné príslovia a iné parémie. Zdôraznili sme, že v náplni tejto knihy nachádzame predovšetkým najbežnejšie parémie a frazémy, na druhej strane však upútava pozornosť to, že autor nám pripamätúva viaceré pekné domáce jednotky, ktoré doteraz boli v jazykovej praxi akosi nezaslúžene kdesi na okraji zabudnutia. Spomeňme tu aspoň niektoré spomedzi nich: *Do zavretých úst nevletí ti chrúst, Starého vrabca nenachytáš na plevy, Chudobná je to myš, čo má len jednu skrýš, Jazyk nemá kosti, no vie zbúrať mosty*. Nejde tu pritom iba o týchto niekoľko pozoruhodných jednotlivostí. B. Hečko nás nimi zároveň upozorňuje, že v Zátureckého paremiologickej zbierke máme aj po storočí od jej prvého publikovania skutočne nevyčerpateľný prameň obrazného vyjadrovania. Treba však po ňom viacej a hlbšie siahať a neuspokojovať sa v každej situácii iba s kalkovaním každého výrazu, ktoré nám rozšírené kontakty s nositeľmi iných jazykov ponúkajú.

Veľmi užitočným doplnením celej zbierky je index všetkých zachytených jednotiek, a to osobitne v každom z dvanástich jazykov. Druhou rámcujúcou časťou knihy je už spomínaná úvodná štúdia. Autor v nej uvádza viaceré pozoruhodné zistenia o príslovíach všeobecne aj o ich porovnávaní a o ich živote v každom

jazyku. V autorových prístupoch však na mnohých miestach víťazí jeho subjektívny postoj, ba niekde aj živá osobná zaujatosť, cit, vrelý cit nad prísnou analýzou, expresívny, obrazný výraz nad vecným vyjadrením pojmov alebo súdov. To všetko nás privádza ku konštatovaniu, že tento autorov vstupný text má povahu nie štúdie, ale eseje. Chápeme autora, že sa chcel vyhnúť tomuto označeniu, ktoré sa v istých jemu blízkych filológiách nadužíva, ba až zneužíva, ale systémová charakteristika jeho textu dosť jednoznačne ukazuje, že to štúdia nie je, že je to esej, pravda, v takom systémovom videní, aké sa prijíma v našej štylistike.

B. Hečko zaiste pri spracúvaní aj publikovaní svojej knihy myslel najmä na prekladateľov a na adeptov prekladateľstva. Jeho kniha *Nehádžte perly sviniam* však dobre pomôže aj v rozličných ďalších situáciách, kde sa slovenčina dostáva do kontaktu s inými jazykmi. Zbierku budú zaiste vyhľadávať ako dobrú pomôcku všetci, ktorí našincov učia cudzie jazyky, ako aj tí, ktorí učia cudzincov náš jazyk. Predchádzajúce poznámky však ukázali, že Hečkova kniha môže byť príspevkom aj k zlepšovaniu našej domácej jazykovej praxe.

Literatúra

BUFFA, F.: O poľskej a slovenskej frazeológii. Bratislava, Veda 1993. 185 s.

HEČKO, B.: Dobrodružstvo prekladu. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1991. 368 s.

HEČKO, B.: Nehádžte perly sviniam. Bratislava, Artifex 1994. XXX + 371 s.

MLACEK, J.: Príslovia a ich jazykové vlastnosti v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 10. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1981, s. 285—302.

MLACEK, J.: Povrávky. In: Studia Academica Slovaca. 11. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1982, s. 349—362.

MLACEK, J.: Wellerizmy, problematika ich vymedzenia a prekladania. Jazykovedný časopis, *37*, 1986, s. 157—165.

SMIEŠKOVÁ, E.: Okrídlené výrazy a tzv. citátové frazeologizmy v slovenčine. Slovenská reč, *47*, 1982, s. 76-84.

ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Bratislava, Tatran 1974. 756 s.

Pavol Žigo

ŠAFÁRIKOV **SLOVANSKÝ NÁRODOPIS** — PRAMEŇ JAZYKOVEDNÉHO POZNANIA

Pred dvesto rokmi sa v Kobeliarove 13. mája 1795 narodil Pavel Jozef Šafárik, významný slovenský spisovateľ, historik, jazykovedec a etnograf, ktorý svojím vedeckým dielom v prvej polovici 19. stor. výrazne rozšíril obzor poznatkov v oblasti slavistiky. Slavistické záujmy P. J. Šafárika sa stali predmetom bádania

veľkého množstva domácich i zahraničných slavistov. Osobitnú pozornosť si zaslúhujú najmä práce domácich bádateľov, ktorí svoje príspevky zamerali na jazykovednú a literárnovednú problematiku Šafárikovho diela, t. j. štúdie E. Jónu (1961), K. Rosenbauma (1961), rozsiahla monografia o Kollárovom a Šafárikovom jazyku od Š. Tóbika (1966), štúdie J. Novotného (1971), J. Tibenského (1975) a novšia práca E. Jónu (1985). Šafárikovo vedecké dielo vychádza v súčasnosti v podobe *Spisov P. J. Šafárika (Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí, 1992; Slovanský národopis,* v tlači; ostatné Šafárikove práce by mali doplniť pripravovanú šesťzväzkovú edíciu *Spisov*). Pri preklade *Slovanského národopisu* a príprave tohto diela na vydanie nás zaujala jazykovedná problematika nielen z pohľadu na slovenčinu a jej postavenie medzi slovanskými jazykmi, ale aj z aspektu Šafárikovej metódy pri charakteristike slovanských jazykov vo vzťahu k dejinám vedy a z aspektu úrovne poznania prvej polovice 19. stor. A práve na túto problematiku chceme zamerať naše ďalšie úvahy nad Šafárikovým *Slovanským národopisom*.

Osobitný okruh problémov tvorí Šafárikova klasifikácia slovanských jazykov, najmä kritériá, na základe ktorých ich Šafárik triedi. Na úvod tejto problematiky si treba uvedomiť, že dnešné slovanské jazyky sa vo vtedajšej terminológii chápali ako nárečia jedného slovanského jazyka, ktorý P. J. Šafárik (1826, § 4) rozdelil na dve skupiny:

	nárečia	*podrečia*
A. 1.	staroslovienčina	
2.	ruština	a. veľkoruština
		b. maloruština (t. j. ukrajinčina)
		c. bieloruština
3.	srbčina	a. bulharčina
		b. srbčina, dalmátčina, bosniačtina
4.	chorvátčina	
5.	slovinčina al. vindčina	a. hornokrančina
		b. dolnokrančina
B. 1.	čeština	a. čeština
		b. moravčina
2.	slovenčina	
3.	srbčina v Hornej Lužici	
4.	srbčina v Dolnej Lužici	
5.	poľština	a. veľkopoľština
		b. malopoľština
		c. sliezština

Čiastočne odlišná klasifikácia, ktorá odzrkadľuje aj formovanie Šafárikových názorov na klasifikáciu slovanských jazykov, je v neskoršom Šafárikovom diele *Slovanský národopis* (1842). V tejto práci sú slovanské jazyky podľa nečí rozdelené najprv do šiestich skupín, potom do trinástich podskupín podľa podrečí:

reč		*podrečie*
ruská		veľkoruské
		maloruské
		bieloruské
bulharská		cirkevné, cyrilské
		bulharské
ilýrska		srbské
		chorvátske
		korutánske

západný hovor		
reč	*nárečie*	*podrečie*
laská	poľské	kašubské
		mazoviecke
		sliezske
česká		české
		slovenské
lužicko-srbská		dolnolužické
		hornolužické
		drevľanské

Z uvedených Šafárikových klasifikácií vyplýva, že jedným z kritérií rozdelenia slovanských jazykov do väčších celkov bolo areálové kritérium. Jazykovedné myslenie a metodológia jazykovedného bádania v tomto čase spočívali na statickom opise. Porovnaním novších poznatkov v oblasti historických jazykovedných disciplín s opisom jednotlivých slovanských jazykov spred viac ako stopäťdesiatich rokov možno pochopiť vývin a dejiny historickoporovnávacej jazykovednej metódy.

Pri charakteristike a rozdelení slovanských jazykov do základných skupín P. J. Šafárik (1826, § 4) uvádza, opierajúc sa o práce Gesnera, Megisera, Valvasora, Assemaniho, Dolciho, Popoviča a Antona, vrstvu najstarších západoslovanských a nezápadoslovanských znakov:

— zmenu skupiny *ort-*, *olt-* pod cirkumflexovou intonáciou na *rat-*, *lat-* v južnej skupine slovanských jazykov a na *rot-*, *lot-* vo východnej a západnej skupine jazykov,
— zachovanie skupín *dl*, *tl* (ako *d epentheticum*, ibid.) v západoslovanskej skupine, resp. hlásku *l* v tejto pozícii vo východoslovanských a južnoslovanských jazykoch,
— epentetické *l'* v južnoslovanskej a východoslovanskej skupine jazykov, jeho neprítomnosť v západoslovanských jazykoch,
— skupinu *gv-*, *kv-* v západoslovanských jazykoch a skupinu *cv-*, *zv-* vo východoslovanských a južnoslovanských jazykoch,
— striednice za praslovanské skupiny **dj *tj*.

Tieto zmeny patria k najstarším znakom genetickej charakteristiky slovanských jazykov (porov. Krajčovič, 1974, s. 36 n., novšie Krajčovič, 1988, s. 14 n.). Z najstarších znakov sa v *Slovanskom národopise* pri západnom hovore uvádza len skupina *dl, tl* a tzv. polnoglasie (vývin skupín *tort-, tolt-, tert-, telt-*) v ruskom ja-

zyku, typ *zoloto, bereg*, (o. c., s. 9). Dôslednejšie sa v 1. polovici 19. stor. ako diferenciačné znaky jednotlivých slovanských makroareálov uvedomovali výsledky vývinu pôvodných praslovanských skupín **dj, *tj* (za východoslovanské *meža, noč* mala bulharčina — chápala sa tým 1. staroslovienčina, 2. nová bulharčina — podoby *mežda, nošt*, ilýrska reč, t. j. srbčina, chorvátčina a slovinčina mala striednice *đ, j*, pri českej reči, resp. západoslovanskej skupine jazykov sa uvádza striednica *c: tisíc*). Staré redukované vokály — tvrdý a mäkký jer — P. J. Šafárik uvádza v *Slovanskom národopise* len pri charakteristike ruskej reči (*volk, solnce // serdce, smert*). Z ďalších javov, ktoré postihujú najstaršie vývinové obdobie slovanských makroareálov, uvádza Šafárik vývin mäkkostnej konsonantickej korelácie, najmä osudy *l — l'* v ruskej, laskej a českej reči (ruština a laština si koreláty *l — l'* zachovali, v češtine korelácia zanikla v prospech tvrdého *l*), ďalej sa uvádza výskyt nosových vokálov *ę, ǫ* v laskej reči a cirkevnej bulharčine (myslí sa tým staroslovienčina), resp. ich zmena na *e* v ilýrskej reči a v češtine. V západnom hovore (t. j. v západnom makroareáli slovanských jazykov) P. J. Šafárik uvádza rovnakú realizáciu *y* a *i*, výskyt koncového *-mo* v 1. os. mn. čísla prít. času v ilýrskej reči. Na charakteristiku základných makroareálov slovanských jazykov využil P. J. Šafárik v *Slovanskom národopise* ešte tieto znaky: východoslovanské jazyky charakterizuje zmenou *je* > *o: odin, ozero*, striednicou *i* za nosové *ę* a podobou *-ogo* v genitíve singuláru prídavných mien. Tým istým tvarom v podobe *-ago* charakterizuje bulharskú reč, podobou *-aga* ilýrsku reč. Z uvedených príkladov vyplýva, že pri porovnávaní makroareálov slovanských jazykov sa podľa P. J. Šafárika uvedomoval len obmedzený okruh základných hláskových zmien (porov. tabuľku):

Šafárikovo členenie v *Slovanskom národopise*

		1	2	3	4	5	6
dt / tl					+		
š / s < ch'							
ôrt-, ôlt-		+					
kv-, gv-							
epentetické *l'*					+		
**dj, *tj*		+	+	+		+	
igla							
slabičné *r, l*							
typ *krava / kráva*							
I. sg. mask. *-omъ*							
dz' : z'							
pero / pioro							
priateľ / přátel							
ulica / ulice (nom. sing.)							
ъ, ŏ		+	+				
I. sg. fem. *-ojǫ*							

(podľa Šafárikovho triedenia číslo 1 = reč ruská, 2 = bulharská, 3 = ilýrska, 4 = západný hovor, 5 = reč laská, 6 = reč česká).

Pri charakteristike nárečí v Šafárikovom poňatí (v dnešnej terminológii ide o jednotlivé slovanské jazyky) sa v *Slovanskom národopise* uvádzajú tie hláskové historické zmeny, ktoré odrážajú najvýraznejšie rozdiely jednotlivých slovanských jazykov: rozdielny vývin praslovanských skupín **tōrt-*, **tōlt-*, skupín **dj*, **tj*, striednice za pôvodné redukované vokály, rozdielny vývin *y/i*, vývin mäkkostnej konsonantickej korelácie. Ostatné zmeny využil Šafárik na čiastočnú vnútornú diferenciáciu základného makroareálu: ukrajinská a bieloruská zmena *g* > *h* v rámci východoslovanských jazykov, ukrajinská skupina *kv-* (typ *kvitko*), zachovanie hlásky *g* a neprítomnosť slabičného *r*, *l* v poľštine. Na charakteristiku jednotlivých nárečí použil P. J. Šafárik jednak staršie zmeny v hláskosloví východoslovanských jazykov (akanie, z morfologického vývinu rozkazovací spôsob v ruštine, ukrajinčine a bieloruštine), ale aj neskoršie zmeny v spoluhláskovej štruktúre (zmenu *t'* > *c*, *d'* > *dz* v bieloruštine, s. 30, resp. v poľštine, typ *miedz'*, *maz'*, *nac'* = vňať, s. 80, a aj v súvislosti s charakteristikou spišských, šarišských, abovských, zemplínskych a časti oravských nárečí aj pri slovenčine; s. 98—99). Na rovnakú úroveň postavil P. J. Šafárik aj zmenu *y* > *e*, typ *ribe*, *glave* pri charakteristike ilýrskej reči a stredoslovenského typu *vrške*, *rohe*, resp. v súvislosti s vývinom *y/i* po *g*, *k* v poľštine (typ *krótki*, *kipiec'*, ale *chybic'*), no v poľštine ide o neskoršiu zmenu odlišnej povahy.

Jednotlivé makroareály východoslovanských, južnoslovanských a západoslovanských jazykov charakterizuje P. J. Šafárik špecifickými znakmi v hláskovej rovine. V rámci troch základných makroareálov uvádza pri jednotlivých slovanských jazykoch prvky diferenciačnej povahy, neuvádza však ich ďalšie členenie, varianty a vzťahy s ostatnými areálmi: pri charakteristike veľkoruských nárečí (s. 13) sa uvádzajú príklady typu *varóta*, *galavá* (tzv. akanie) s poznámkou, že „prostý ľud používa niekde aj *o*". Takúto povahu má aj zmena *g* > *v* v príponách skloňovania zámen a zloženého skloňovania adjektív v okolí Moskvy, Tuly a Kalugy (typ *tova*, *dobrova*, s. 14), poznámka o tom, že v „ukrajinčine je častá zmena *l* > *v*" (typ *vovk*, *povnyj*, s. 26), že „v bieloruštine sa často (sic!) používa namiesto pôvodného *ě* hláska *a*" (typ *hrachov* < *grěchov*, *viarnyj* < *věrnyj*, s. 30). Okrem týchto náznakov ďalšej vnútornej diferenciácie východoslovanských jazykov uvádza P. J. Šafárik množstvo spoločných znakov týchto jazykov: mäkkostnú konsonantickú koreláciu *l* — *ľ*, *t* — *ť*, *n* — *ň*, *d* — *ď*, *'e* (vždy mäkčiace), rozkazovací spôsob typu *bej!*, *pej!* (bi!, pi!), *i* namiesto pôvodného *y* v slovách typu *gibať*, *chiža*, *o* namiesto *y* pred *j* (typ *maladoj*, *čestnoj*), ale aj vnútroparadigmatické vyrovnávanie kmeňa typu *na noge*, *na ruke* a koncové *-t* v slovesných tvaroch 3. os. jedn. i mn. čísla prítomného času (typ *nesiot*, *veziot*, s. 14). Pri týchto charakteristikách P. J. Šafárik uvádzal jednotlivé znaky slovanských jazykov a nemožno povedať, že by si ich nebol uvedomoval v širších súvislostiach. Súčasťou základnej charakteristiky jazyka (v Šafárikovej terminológii *nárečia)* sú dife-

renciačné prvky vo vzťahu k ostatným jazykom, ale aj dištinktívne znaky vnútri tohto členitého systému, t. j. javy, ktorými sa vyznačujú jednotlivé nárečové oblasti v rámci konkrétneho jazyka. P. J. Šafárik na ne upozornil v kapitole *Rozdelenie slovanských nárečí* (1842, s. 5): „Mnohé z týchto nárečí (t. j. jazykov, P. Ž.) sa delia na rozličné podrečia, ktorých počet sa ešte nedá určiť." Pri charakteristike jednotlivých slovanských jazykov a ich nárečí P. J. Šafárik vychádzal z prác mnohých slavistov (A. Puchmajera, V. Greča, A. Ch. Vostokova, I. A. Pavlovského, F. Polikarpova, B. Beroviča, N. Rilského, V. Karadžiča, I. A. Brliča, U. Jarnika, A. Muczkowského, J. Dobrovského, J. Jungmanna, A. Bernoláka, P. J. Jordana (porov. zoznam literatúry), jeho korešpondencia svedčí o tom, že od mnohých slavistov si písomne žiadal údaje o jednotlivých jazykoch a nárečiach (napr. list P. J. Šafárika U. Jarnikovi z januára 1838, v ktorom ho prosí o informácie o korutánskych nárečiach; porov. zoznam literatúry), neskôr sa zasa snažil o to, aby sa informácie spracované v jeho diele dostali do ostatných slavistických stredísk (napr. list P. J. Šafárika F. Miklošičovi do Viedne, v ktorom ho žiada, aby zaslal jeho práce do Petrohradu a Moskvy; porov. zoznam literatúry). Pri charakteristike jazykov, ústnej ľudovej slovesnosti a literárnej tvorby využíval opisy a zbierky týchto významných predstaviteľov jednotlivých kultúr slovanských národov.

Odlišný prístup uplatnil P. J. Šafárik pri charakteristike bulharského jazyka. K „cirkevnému čiže cyrilskému nárečiu" (t. j. staroslovienskemu jazyku) priradil aj vlastný bulharský jazyk. Tieto dva jazyky sa výrazne líšia z hľadiska vertikálneho i horizontálneho členenia. Staroslovienčina bola v 19. stor., v čase, keď P. J. Šafárik napísal *Slovanský národopis*, len bohoslužobným jazykom „Slovanov gréckeho obradu", jazykom s dávnou a bohatou kultúrnou tradíciou, ktorý mal vplyv na rozvoj jednotlivých národných kultúr. Bulharčina bola zasa v tom čase živým jazykom, ktorým hovorilo približne 3,6 milióna ľudí (Šafárik, 1842, s. 42) a so staroslovienčinou mala veľa spoločných znakov (typ *nošt, mošt* za psl. **kt-*, **gt-*, ďalej *žd* za psl. **dj: mežda*, gen. singuláru adjektív pri maskulínach a neutrách mal podobu *-ago*; po strate deklinácie sa v novej bulharčine a v piesňach pokladala za archaizmus). Pri charakteristike bulharčiny Šafárik ďalej uvádza: denazalizáciu *ǫ > a (zab), ǫ > e (čine* = činím), *ę > e (meso)*, zmeny *a > e (trava > treva), ě > e (gvězda > gvezda)*, zriedkavú bulharskú zmenu *ъ > e (den), i > e (krela), ě, e > i (nožě > nozi)*, vyrovnávanie *y* a *i*, zánik deklinácie, zánik mäkkostnej konsonantickej korelácie a z toho vyplývajúceho jedného *e* (nemäkčiaceho), zmenu *c < č (crъno), k < g (nokti), t < d (grat), p < b (ljap* = chlieb), *f < v (ofci), š < ž (muš* = muž), *t > d (Kostandin)*, vynechávanie *d, v, l (gleaš* = hľadíš, *klaiš* = kladieš, *glaa* = hlava), protetické *g, n, t* (*gale* = ale, *nizvor* = izvor = prameň, *stram* = sram = hanba), *r* za *l* (*isceri* = scelí, vylieči), *l* namiesto *r (Gligorija* = Grigorija), *sk* namiesto *ks* (*Aleski* namiesto *Aleksi*), „prešmyknutie" *r* za samohlásku *a* (*gardina* namiesto *gradina* = záhrada), zámena *ъ, ъt, ь, ьt (ot, at, ta, to)*, zánik kongruent-

ného skloňovania (*domat na bašta* = otcov dom), stupňovanie pomocou *po-* (*povisok*), 1. os. mn. čísla prézenta s *-me*, zánik pôvodného infinitívu a vznik podoby s *da* (*može da vodi*) a zdvojovanie spoluhlások *s* a *k* (*sъs, sos, sas, kъk, kak*). Pri charakteristike bulharčiny P. J. Šafárik uvádza, že v bulharčine sa rozlišuje „niekoľko podrečí, ktorými hovoria horské národy literárne nevzdelané". Charakteristika bulharčiny sa u Šafárika výrazne líši od charakteristiky ostatných slovanských jazykov tým, že pri nej autor využil ďalší, diachronický prístup. Ide tu o vedomý jav a P. J. Šafárik ho komentuje tým, že staroslovienčinu „nemožno pokladať za úplne mŕtvy jazyk, a preto pokladáme za slušné uviesť o ňom aspoň krátku zmienku" (s. 34). Metodologicky teda P. J. Šafárik zámerne vybočil z línie synchronického opisu slovanských jazykov, pretože v prípade staroslovienčiny nešlo o živý jazyk, ale o tradičnú formu, ktorá mala v tom čase už len obmedzenú funkciu a z časového hľadiska nebola adekvátna jednotlivým živým slovanským jazykom s tradíciou v ústnej ľudovej slovesnosti, jazykom, ktoré sa ďalej kultivovali a okrem základnej komunikatívnej funkcie už v tom čase plnili funkciu národnointegračného, národnoreprezantatívneho a kultúrnoreprezentatívneho činiteľa. Pozornejšie čítanie Šafárikovho *Slovanského národopisu* je totiž dôkazom toho, že jeho autor nemal na mysli etnografický či etnologický opis jednotlivých slovanských národov, ale že mu v prvom rade išlo o etnolingvistickú charakteristiku na takej úrovni, na akej boli v 1. polovici 19. stor. rozvinuté jednotlivé vedné disciplíny — „národopis" a jazykoveda. P. J. Šafárik využil na charakteristiku jednotlivých slovanských jazykov všetky dostupné pramene a znaky, ktoré v nich jednotliví autori uvádzali. Tieto znaky mali zväčša povahu diferenciačných prvkov v hláskovej rovine, v obmedzenej miere zasahovali aj oblasť tvaroslovia. Ako príklad možno uviesť charakteristiku *korutánskeho nárečia*, t. j. slovinčiny a jej nárečí. Na základe Metelkovej a Jarnikovej gramatiky uvádza P. J. Šafárik tieto znaky slovinčiny:

— samohláska *é* artikulovaná medzi *e* a *i* je na mieste pôvodných jerov *ь, ъ (lév, méč)*,
— *é* namiesto pôvodného *ě*, niekedy aj obyčajné *e* znie ako *ie, je*, ktoré je blízke hláske *i*,
— *o* namiesto pôvodnej nosovky *ǫ* (*golob, sosed*),
— *ô* znejúce medzi *o* a *a* (*gospôda, kôsec, vôda*),
— namiesto *u* je na začiatku slov *v* (*vbog* = úbohý, *vmor* = úmor),
— *ch* sa vyslovuje aj napriek tomu, že sa graficky označuje ako *h*,
— *v* splýva so samohláskou do diftongu *au, eu, iu*,
— na konci slabiky sa *l* mení na *v* (*kovav, dav*), ale namiesto *-eľ* je *-u* (*perjatu* = priateľ),
— uprostred slova za pôvodnú skupinu hlások *ъl je ov* (*dovg* = dlh, *vovk* = vlk),
— namiesto praslovanskej skupiny **dj* je *j* (*preja* = priadza, *saje* = sadza),
— namiesto praslovanskej skupiny **kt*, v staroslovienčine **št*, je *č* (*peč* = pec), za pôvodnú praslovanskú skupinu **tj* je *č* (*sveča* = svieca),
— namiesto podoby *pri* je podoba *per* (*per konih*),
— datív, lokál a inštrumentál plurálu majú rôzne koncovky (*rakom, rakih, raki*; *kovačem, kovačih, kovači*),
— duál sa zachoval tak isto ako v „cirkevnom nárečí a lužičtine" (s. 70—71).

Základné znaky hláskovej roviny sa v *Slovanskom národopise* využívajú aj pri charakteristike jednotlivých nárečí (v Šafárikovej terminológii *podrečí*). Pri ich charakteristike v rámci slovinčiny (t. j. korutánskeho nárečia) sa P. J. Šafárik odvoláva na pôvodných autorov („znatelé domácí mluvy za takové uznávají patery", s. 71). Pri takomto opise ide zväčša len o enumeráciu základných znakov: v slovinčine sa uvádza 7 nárečových oblastí, resp. nárečí, pri ktorých sa uvádzajú ich chrakteristické znaky:

1. Hornokrajinské nárečia:
   — *l* majú mäkké, tvrdé a prostredné,
   — namiesto *k* majú *č, c'*,
   — namiesto *čr* majú *č* (*češna* = čerešňa, *čeva* = črevá),
   — namiesto pôvodného *g* majú *h* (*hovorim, hora*),
   — na konci slabík majú *d* znejúce ako grécka *theta*, miestami *s* (*ras* = rád, *medves* = medveď),
   — namiesto *d* pred *k* majú *ch* (*réchko* = riedko, *hlachko* = hladko),
   — na konci slov je namiesto *h* hláska *ch* (*snech, roch*).
2. Dolnokrajinské nárečia:
   — majú dvojaké *l*: stredné a mäkké,
   — namiesto *e* majú *ej* (*srejda, mejsto*),
   — namiesto pôvodnej nosovky *ę* je *je* (*mjeso, svjety*),
   — namiesto *o* je na konci *u* (*nebu*).
3. Vnútrokrajinské nárečia
   — majú prostredné *l*,
   — majú vkladné *i* a *u* (*bolézin, dlug*).
4. Korutánske nárečia
   — namiesto *o* majú *ue* (*gospued, bueg*),
   — zachované je pôvodné *ě* (*beseda, zvězda*),
   — namiesto *e* je *a* (*nabesih, tabej*),
   — namiesto pôvodného *g* je *h* (*hora, hovorim*).
5. Štajerské nárečia
   — namiesto *u* majú *ü* (*krüh, küpil*).
6. Uhorské nárečia (v západnom Uhorsku).
7. Rejzanské a slavónske nárečia (príklady sa neuvádzajú, s. 72).

Pri jednotlivých jazykoch sa v *Slovanskom národopise* uvádza množstvo príkladov zo živej reči („od prostého ľudu"), ktoré P. J. Šafárik prevzal z jednotlivých gramatík a jazykových príručiek (porov. zoznam literatúry). Aj keď v tom čase už existovala kodifikovaná podoba všetkých slovanských jazykov, Šafárik rozdiel spisovnosti — nespisovnosti explicitne neuvádza. V obrodenskom období totiž dominovala idea slovanskej vzájomnosti a príbuznosti jednotlivých slovanských jazykov a otázka ich ďalšieho vnútorného členenia nebola dôležitá. Z našich dejín spisovného jazyka je známe Kollárovo vystúpenie proti štúrovskej kodifikácii, ktorú J. Kollár (1846) pokladal za rozbíjanie slovanskej jednoty. P. J. Šafárik sa pri hodnotení jazykovej situácie v 1. polovici 19. stor. mal rozhodnúť, či sa pridá

k skupine vzdelancov, ktorí sa snažili o zachovávanie klasickej podoby češtiny a odmietali nové vývinové tendencie, alebo podporí Bernolákovu koncepciu samostatnej slovenčiny. Pohľad na Šafárikovo vedecké dielo svedčí o tom, že P. J. Šafárik si zvolil kompromisné riešenie. *Písně světské lidu slovenského v Uhřích* (1823) ho presvedčili, že slovenčina je osobitnou rečou a klasická bibličtina už v polovici 19. stor. nevyhovovala spoločenským potrebám Slovákov. Preto treba jednotlivé *rôznorečia*, t. j. teritoriálne nárečia, chápať v Šafárikovom *Slovanskom národopise* ako varianty národného jazyka, ktoré plnili základnú komunikatívnu funkciu „prostého ľudu", a národné spisovné jazyky v polovoci 19. stor. ako prvky štýlovej diferenciácie, nachádzajúce sa medzi spomenutou „rečou prostého ľudu" a klasickou, staršou normou spisovného jazyka. P. J. Šafárik predstavil slovenčinu v rámci západného hovoru ako uhorsko-slovenské nárečie českej reči (porov. tabuľku vyššie). České a slovenské nárečia tvoria v Šafárikovom poňatí vyšší jazykový, a teda aj etnický celok, ktorý „oddávna spája ten istý spisovný jazyk" (s. 86). Okrem základných znakov tohto západného hovoru uvádza P. J. Šafárik tieto charakteristické znaky slovenčiny:

— výskyt širokých hlások *a* a *u* (*čakať, čaša, duša*),
— za pôvodnú nosovku **ę* je *a, ä* (*ma, ťa, sa, mäso, riad*),
— za pôvodné **ě* je *e* (*človek, verný, v dome*), no po perniciach je pôvodne dlhé *é* (*viera, piesok*),
— namiesto *e* je *o*: v inštrumentáli singuláru (*krokom, darom*), takisto je aj v lokáli adjektív (*dobrom, malom*); v 1. osobe množného čísla prítomného času slovies je *-mo* (*nesemo, chodímo, dámo*, zriedka je *neseme*); v tvorení slov (*nebo, slnko, líco, pleco*); namiesto pôvodného tvrdého jeru (*piesok, prišol*),
— *k, g, ch* pred *e* je bez zmeny (*v ruke, na nohe, po streche*),
— dentály *d, t* sú v príčastiach a adjektívach bez zmeny (*pozlátený, chytený*),
— za pôvodnú praslovanskú skupinu **dj* (staroslovienske **žd*) je *dz* (*priadza*),
— pôvodné *r'* sa zachovalo (*repa, reč*, tu výklad nie je jasný),
— na začiatku slov sa v skupine spoluhlások zachovalo pôvodné *č* (*črevo, črievice, čerešňa*),
— genitív singuláru adjektív má koncovku *-iho* (*dobriho*),
— datív singuláru ajektív má koncovku *-imu* (*dobrimu*), zriedkavo *-iému* (*dobriému*, s. 98—99).

Okrem týchto znakov slovenčiny uvádza P. J. Šafárik jej ďalšie charakteristické prvky, ktoré sú však areálovo diferencované „podľa stolíc":

— *a* namiesto pôvodného *e, ě* (*sňah, sadať, ľad*),
— *e* namiesto pôvodného *y* (*vrške, rohe*),
— neprítomnosť sprievodného vokálu pri *r, l* (*slnko, stĺp*),
— *v*, resp. *u* namiesto *l* na konci slov (*dau, poslau*).

Na tomto mieste nie je zreteľne ohraničený rozdiel medzi chápaním jazyka a nárečia, pretože súčasne s obmedzeným výskytom poslednej skupiny znakov sa v rámci *rôznorečí*, t. j. nárečí, uvádzajú ďalšie územne obmedzené znaky (na Spiši, v Šariši, v Zemplíne a na Orave, s. 98 n.). Ide o výskyt mäkkých sykaviek *c', z'*,

s', asibilácie, používania *h* namiesto *ch*, výskyt tvrdého *ł* a otázok slabičného *ŕ*, *ĺ* vo východoslovenskej oblasti, ktoré P. J. Šafárik charakterizuje ako „vkladné *e*, *o*, *u*, *a* (*serce, żołtý, pulny, barzo*)". Ako z týchto príkladov vyplýva, P. J. Šafárik v rámci slovenských nárečí osobitne charakterizuje len východoslovenský areál, ostatné prvky postavil hierarchicky na vyšší stupeň a nepokladá ich za nárečové.

Charakteristika jednotlivých slovanských jazykov v Šafárikovom *Slovanskom národopise* je zdrojom mnohých poznatkov v oblasti ich opisu a výskumu v polovici 19. stor. i v oblasti dejín vedy. Zložitosť a rozsah tejto problematiky sme preto z priestorových dôvodov spracovali tak, že Šafárikovu charakteristiku jednotlivých makroareálov slovanských jazykov ilustrujeme východoslovanskými jazykmi, pri členení národných jazykov na menšie nárečové celky a pri ich ďalšej charakteristike využívame Šafárikove poznatky o južnoslovanských jazykoch a na ilustráciu vzťahu spisovných jazykov a nárečí a postavenia slovenčiny v skupine západoslovanských jazykov uvádzame zo *Slovanského národopisu* poznatky o slovenčine. Ich základné členenie v práci *Dejiny slovanskej reči a literatúry všetkých nárečí* (1826) a *Slovanského národopisu* (1842) a ich charakteristické znaky odrážajú vývin Šafárikovho jazykovedného myslenia, ktoré bolo ovplyvnené celkovým rozvojom jazykovedných záujmov jednotlivých slavistov polovice 19. stor. V tridsiatych rokoch minulého storočia totiž vzniklo veľké množstvo základných prác opisnej povahy, ktoré sa stali východiskom ich súhrnného opisu uvedeného v *Slovanskom národopise*. Retrospektívny pohľad na prvky, ktorými P. J. Šafárik charakterizuje jednotlivé slovanské jazyky, je svedectvom toho, že v 1. polovici 19. stor. pravládala kontrastívna metóda synchronického opisu (porov. tabuľku v úvode príspevku). Okrem striednic za praslovanské skupiny **dj*, **tj*, ktoré sú základným diferenciačným znakom jednotlivých slovanských jazykov, nenájdeme v *Slovanskom národopise* prvky, ktoré by systematicky charakterizovali vývin jazyka v celom slovanskom areáli. Práca *Slovanský národopis* okrem súhrnného pohľadu na slovanské jazyky v polovici 19. stor. obsahuje aj inventár základných znakov a zmien v hláskovej rovine, ktoré vtedajšia slavistika využívala na ich kontrastívny opis. Ako na viacerých miestach uviedol E. Jóna (1961, s. 112 n.; 1985, s. 57 n.), ide o „synchrónny statický opis". Takéto statické kontrastívne opisy synchronickej povahy sa však neskôr, koncom 19. stor., stali základom systematického konfrontačného opisu zvukovej stavby jazykov aj z diachronického pohľadu. S určitou dávkou opatrnosti možno teda konštatovať, že základy mladogramatickej metódy, ktorá sa v odlišnom prostredí i historickej situácii vyvinula až koncom 19. stor., spočívajú na takých kontrastívnych opisoch, aké uvádza P. J. Šafárik v 1. polovici 19. stor. Retrospektívna a historickoporovnávacia metóda opisu slovanských jazykov v tomto čase ešte nebola rozvinutá, no vzniklo už veľké množstvo prác, ktoré sa stali východiskom porovnávacieho štúdia slovanských jazykov nielen na kontrastívnom, ale aj na konfrontačnom základe. *Slovanský*

národopis P. J. Šafárika je svedectvom metodologického spracovania prvkov jazykového systému v 1. polovici 19. stor., dokladom o stupni rozvoja vedy v tomto čase i dôkazom toho, v akom postavení bola v tom čase slovenčina v rámci slovanských jazykov. Poznatky, ktoré P. J. Šafárik uviedol v *Slovanskom národopise*, sa okrem základnej informačnej povahy stali neskôr aj zdrojom ďalších slavistických výskumov a prehodnocovania.

Literatúra

BERNOLÁK, A: Grammatica slavica ad systema scholarum nationalium in dictionibus caesareo-regiis accomodata. Posonii 1790.

BEROVIČ, B.: Riben bukvar. Brasov 1824.

BRLIC', I. A.: Grammatik der illyrischen Sprache, wie solche in Bosnien, Dalmatien, Slavonien, Serbien, Ragusa etc., dann von den Iliern in Banat und Ungarn gesprochen wird. 1. vyd. 1833; 2. vyd. 1842.

DOBROVSKÝ, J.: Ausfrühliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommen Kenntnis für Böhmen. 1. vyd. Praha 1809; 2. vyd. Praha 1819.

GREČ, N. I.: Prostrannaja russkaja grammatika. 1827.

GUTSMAN, O.: Windische Sprachlehre. Celovec 1777.

JARNIK, U.: Versuch eines Etymologikons der Slowenischen Mundart in Inner-Oesterreich. Celovec 1832.

JÓNA, E.: Otázky slovenského jazyka v diele P. J. Šafárika. Jazykovedný časopis, *12*, 1961, s. 105—121.

JÓNA, E.: Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 172 s.

JORDAN, P. J.: Grammatik der wendisch-serbischen Sprache in de Oberlausitz. Praha 1841.

JUNGMANN, J.: O jazyku českém. Rozmlouvání první. Jana Nejedlého Hlasatel český. Praha 1806, s. 43 n.

KARADŽIČ, V. S.: Narodne srbske pjesme. Zv. 1.—3. Lipsko 1823—1824.

KARADŽIČ, V. S.: Srbske narodne pjesme. Viedeň 1841.

KOLLÁR, J.: Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky. Praha 1846.

KRAJČOVIČ, R.: Slovenčina a slovanské jazyky I. Praslovanská genéza slovenčiny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 328 s.

KRAJČOVIČ, R.: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.

List P. J. Šafárika U. Jarnikovi z januára 1838 (bez presnejšieho údaja). Österreichische Nationalbibliothek. Handschriften- und Inkunabelsammlung. Viedeň. Sign. 138/1—2.

List P. J. Šafárika F. Mikošičovi do Viedne zo 14. 4. 1852. Österreichische Nationalbibliothek. Handschriften- und Inkunabelsammlung. Viedeň. Sign. 138/1—24.

MUCZKOWSKI, A.: Grammatyka języka polskiego. 1825.

NOVOTNÝ, J.: Pavel Josef Šafařík. Praha 1971.

PAVLOVSKI, O.: Grammatika malorossijskogo narečija. 1818.

POLIKARPOV, F.: Leksikonъ trejazyčnyj. Moskva 1704.

PUCHMAJER, A.: Lehrgebäude der russischen Sprache. 1820.

RILSKI, N.: Bolgarska grammatika sega pervo sočinena v upotreblenie na slaveno-bolgarskite učilišta. Kragujevac 1835.

ROSENBAUM, K.: Pavel Jozef Šafárik. Martin, Osveta 1961.

ŠAFÁRIK, P. J.: Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých náreční. Red. P. Petrus. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1992. 416 s.

ŠAFÁRIK, P. J.: Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Budín 1826.

ŠAFÁRIK, P. J.: Písně světské lidu slovenského v Uhřích. V Pešti 1823, s. 1—33.

ŠAFÁRIK, P. J.: Slovanský národopis. 1. vyd. Praha 1842.

TIBENSKÝ, J.: Pavol Jozef Šafárik. Bratislava, Veda 1975. 96 s.

TÓBIK, Š.: Šafárikov a Kollárov jazyk. In. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae Prešovensis. Philologica I. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966. 160 s.

VOSTOKOV, A. CH.: Russkaja grammatika Aleksandra Vostokova po načertaniju jego že sokraščonnoj grammatiki polnej izložonnaja. 1831.

Poznámka. V niektorých starších prameňoch z 18. a 19. stor. nie je uvedený rok alebo miesto vydania. Takisto sa neuvádza ani počet strán.

Mária Imrichová

NOVÉ ONOMASTICKÉ TVARY V SYSTÉME SLOVENSKÉHO JAZYKA

Vznik a vývin proprií je podmienený vývinom jazyka, ale aj mimojazykovou skutočnosťou a jej premenami. Dôkazom toho je i pomerne rozsiahla skupina proprií, ktoré sa po roku 1989 objavili v dôsledku premien v spoločnosti, zmien v ekonomickej politike štátu. Ide o vlastné mená obchodov, výrobno-obchodných spoločností, firiem pomenovaných spravidla majiteľmi. Ich vznik podnietila spoločenská, najmä administratívna a právna potreba identifikácie týchto jednotiek. Majitelia pri registrácii firmy sú povinní uviesť názov, nestotožňujúci sa s názvom už fungujúcim v danej oblasti: tým je splnené základné kritérium vlastných mien, a to jedinečnosť.

Tieto mená môžeme v najširšom význame zaradiť medzi chrématonymá, pomenúvajúce všetky ľudské výtvory nefixované pevne v krajine, teda spoločenské javy, inštitúcie, predmety a výrobky (Majtán, 1979). V užšom chápaní chrématonymum je vlastné meno predmetu materiálnej kultúry, napr. unikátneho výrobku. Početnosť nových názvov, ich charakteristické spoločné znaky, spoločné funkcie i pomenovacie motívy nás viedli k vyčleneniu týchto vlastných mien a v zhode s J. Horeckým (1994) sme ich pomenovali pracovným názvom logonymá. Podoba *logo* (z gréc. *logos* — prejav, slovo, reč) do našej slovnej zásoby prenikla z anglického jazyka (*logo, logotype*), v ktorom podľa anglického výkladového slovníka (Web-

ster's II..., 1984) znamená „meno, ochrannú známku alebo symbol spoločnosti alebo publikácie". V povedomí používateľov slovenského jazyka funguje ako firemný znak, symbol, ochranná známka obchodu či firmy. Jeho súčasťou, pravda, okrem mennej časti, nezriedka býva i typ písma, farba, tvar, rozličné výtvarné či grafické symboly. Substantívum *logo* je neologizmus a synonymum prevzatého slova *firma*. Slovník slovenského jazyka I (SSJ) slovo *firma* hodnotí ako neutrálne slovo vo význame „obchodnícke meno, názov podniku, závodu, obchodu" alebo ako hovorové slovo vo význame „vývesná tabuľa, štít s menom podniku".

Logonymami rozumieme vlastné mená obchodov, obchodných a výrobných spoločností, firiem. V niektorých prípadoch sa u používateľov jazyka v skloňovaní takýchto názvov prejavuje rozkolísanosť. Pri niektorých logonymách ťažkosti vyplývajú z ich tvarov, netypických pre slovenčinu (ide najmä o slová cudzieho pôvodu, ale i o akronymické názvy, resp. znalosť alebo neznalosť ich pomenovacieho motívu). Pri skúmaní motívov logonym, pričom zdrojom informácií sú spravidla samotní tvorcovia názvov, t. j. majitelia alebo zamestnanci firmy, sme si všimli výraznú snahu majiteľov vniesť do názvu pečať vlastnej individuality vo forme skratiek svojho mena a priezviska, čo do istej miery sťažuje identifikáciu obchodu. Vytrácajú sa apelatívne názvy (*obuv, potraviny, ovocie a zelenina*) alebo sa stávajú len apelatívnym dodatkom. Lexikálnym zdrojom sú slovenské a cudzie, najmä anglické apelatíva a propriá, od ktorých sú nové názvy utvorené najčastejšie akronymizáciou a proprializáciou. V poslednom období sa do slovnej zásoby slovenčiny dostáva mnoho cudzích slov. Do jazykového povedomia najširších vrstiev komunikantov prenikajú najmä prostredníctvom názvov i podnázvov firemných spoločností, reklamných textov, pútačov, vývesných štítov. Stretávame sa s nimi denne v našich uliciach (*Cash & Carry, Avant Guarde, Copaline Baguette, Baby-shop, Car shop, Glasscentrum, Reprocolor, Candy, Johny, Business for you, Cowboy shop, Music Land, Streetball, Gold way, Mixware, To-day, Iron Goods* atď.). Rozpačito pôsobia apelatívne dodatky v anglickom jazyku, ktoré by mali bližšie určiť firmu, napr. *Opal — building, fytos, leasing, Eline — predajňa second hand textilu, Crash — the communications systems*. Reakciou na cudzojazyčné názvy sú názvy v dialekte. Ich frekvencia v porovnaní s predchádzajúcou skupinou je oveľa nižšia, napr. *Štempeľ, Mišung — obchod s oblečeňom a inše..., Železni sklep, Aletakoj* (projektová kancelária) a iné. V logonymách — a to nielen teraz, ale už v minulosti — sme zaznamenali častý výskyt fonémy (grafémy) *x*, v slovenčine málo frekventovanej, ktorá, ako sa nazdávame, plní príznakovú funkciu. Vyskytuje sa najmä na konci slova v slovotvorných príponách *-ex, -ax, -ix, -ox (Obuvex, Topex, Sapex, Weldex, Riflex, Frutex, Martex, Rempex, Drevex, Darex, Goldex, Preschladex, Korax, Tibax, Babymax, Femax, Kontrax, Tibax, Satrix, Vomix, Kamix, Betox, Ekox* atď.). Najproduktívnejšou z nich je slovotvorná prípona, logoformant *-ex*. Možno aj preto, že funguje v našom jazykovom povedomí

ako súčasť slov pomenúvajúcich niečo vynikajúce, zvláštne, osobité. Tak je to napr. v slovách *extra, expert, exkluzívny, export, excelovať* a pod.

Prostredníctvom logoným sa do nášho jazyka, najmä do jeho písomnej podoby vo zvýšenej miere dostáva ďalší jazykový jav, typický pre cudzie slová. Ide o označovanie fonémy *k* grafémou *c*, často i v slovách už zdomácnených, a výskyt dvojíc písmen, v rámci jednej slabiky alebo na rozhraní dvoch slabík, neobyčajných pre slovenský jazyk. Je to dôsledok akronymizácie alebo proprializácie cudzích slov, napr. *Victoria, Romantic, Complex, Cominfo, Commerce, Exclusív, Consum, PRO Ecclesia, Gasttim, Coopex, Unicoop, Culligan* atď.

Tieto javy sú dôsledkom snahy majiteľov upútať a zároveň predstaviť svoju firmu ako najlepšiu. Žiaľ, v povedomí mnohých Slovákov je stále lepšie to, čo je cudzie, zahraničné. Na tomto mieste by sme mali hádam uvažovať aj o psychológii slova, ale aj o psychike obchodníkov a podnikateľov.

V priebehu skúmania logoným (hlavne vo východoslovenskom regióne) a ich motivácie sme na základe získaného materiálu došli k istému systému.

1. Najproduktívnejším motivačným činiteľom je meno a priezvisko majiteľa, resp. majiteľov firmy, a najproduktívnejším slovotvorným postupom je akronymizácia, tvorenie pomenovaní skracovaním mien, resp. vyberaním začiatočných písmen alebo slabík rodných mien, priezvisk, prezývok majiteľov. Výsledkom je akronym, významovo veľmi málo priezračný. Pri akronymických názvoch sa spravidla vyskytujú aj druhové pomenovania (apelatívne dodatky), ktoré bližšie vymedzujú zameranie firmy, napr. *Mig-ma — nábytok*, motivované menom majiteľky — Migášová Ľudmila, *Rasko — metrový textil*, motivované menom majiteľa — Rastislav Koval, *Bald — odevy*, motivované menom majiteľa — Balaščík Daniel, *Zaky — textil*, motivované priezviskami majiteľov — Záhorčák, Kylián, *Roc — potraviny*, motivované menom Romčo Cyril, *Gabe — kopírovacie stroje*, motivované prezývkami majiteľov Gary a Beďa, *Vomix — veľkoobchod potravín*, motivované menami majiteľov Vojtech a Milan. Iniciálové akronymy, motivované menami niekoľkých majiteľov, ako i názvy motivované len priezviskom si pre malú priezračnosť tiež vyžadujú doplnenie, napr. *VHV — potraviny, IPM company — drogéria, T. I. M. — spotrebná elektronika, MM — stavebná firma, JB — kvety, L & M — potraviny, GM — bezpečnostné služby, Vargas — dom textilu a odievania, Andreánsky — metrový textil, Eckhaus — bufet, Berník — mäso* atď. Motivácia ženským menom je príznaková pre názvy kaderníctiev, kozmetických salónov, drogérií, a to i napriek tomu, že majiteľom je muž. Zväčša ide o mená manželiek, dcér majiteľov, ba i svokier, napr. *Zuzana, Mája, Jarka, Bibka, Dominika, Heda* (Hedviga), *Reny* (Renáta), *Eva, Tatum* (meno herečky), *Allen* (Alena), *Annona* (Anna), *Hellen* (Helena) atď. Názvy vznikajú i akronymizáciou prvých častí mien majiteľov a apelatív, resp. skratiek apelatív, vyjadrujúcich činnosť, zameranie firmy, napr. *B-fructus — veľkosklad ovocia, J & P mobil — autopotreby, Galastroj — výroba poľno-*

hospodárskych strojov, G-model — dámske odevy, Š-móda, Roby — electronics, Luktos — predaj elektroniky (vzniklo z priezviska Lukáč a iniciálok slov zloženého pomenovania vyjadrujúceho činnosť — technicko-obchodné služby).

2. Produktívnym motivačným činiteľom vzniku logoným je i činnosť, ktorou sa firma či obchod zaoberá. Zo slovotvorných postupov sa využíva najmä akronymizácia, ktorej výsledkom sú akronymy z prvých písmen alebo slabík konkrétneho rozvinutého pomenovania, napr. *IPK* — inžiniersko-projektová kancelária, *Citab* — cigarety, tabak, *Grarofab* — gravírovanie, rozmnožovanie FAB kľúčov, *ESPO* — elektrické spotrebiče a práčky opravujeme, *TEES* — teplo, energia, ekológia, stavby, *MÚR* — montáž a údržba rádiostaníc, *IFM melódia* — instrumental for music, *Detex* — detský textil, *KOČ* — komplexná obchodná činnosť (obchod so zmiešaným tovarom).

Logonymá motivované činnosťou vznikajú i kompozíciou. Kompozitá, môžeme ich nazvať i slovnými akronymami, sú významovo priezračnejšie aj napriek tomu, že sú neraz utvorené z cudzích slov, napr. *Reprocolor, Termoklima, Glasscentrum, Autokomplet, Baby-shop, Mnohochuť, Teploservis, Drevorob.*

Významovo priezračné sú názvy utvorené prehodnotením životnosti, napr. firma *Staviteľ, Vodár, Znalec, Muzikant, Praktik, Moletka, Poľovník, Stavbár, Kuchár.* Posledné dva názvy vlastne nepatria do tejto skupiny, pretože nie sú motivované činnosťou. Uvádzame ich na tomto mieste len preto, lebo sú vhodným príkladom toho, že pri identifikácii obchodu či firmy sa naozaj nemôžeme spoľahnúť na jeho názov. Vo firme *Kuchár* nám opravia auto (motivované priezviskom majiteľa) a vo firme *Stavbár* si kúpime topánky (motivované pôvodným povolaním majiteľa).

3. Ďalšiu skupinu pomenovaní nazývame symbolickými menami. V názve je symbol tovaru alebo činnosti, ktorou sa firma zaoberá. Sú významovo priezračné, okrem názvov so skrytou motiváciou, napr. *Gerbera, Pralinka, Mango, Candy, Textília, Topas, Karát, Nitka, Piccola, Šmak, Jojo, Akvárium, Gelato* (tal. zmrzlina), *Jantár, Chryzantéma* — pohrebné služby, *Bosniar* — podľa druhu pečiva, *Kopet* — oprava obuvi, ide o slabičný akronym slovného spojenia *kovové pätníky.* Zaujímavé sú názvy so skrytou motiváciou a svedčia o fantázii aspoň niektorých tvorcov názvov, napr. meno kníhkupectva *Havran* je motivované erbom Mateja Korvína, podporovateľa významných učencov svojej doby, ktorý založil Academiu Istropolitanu a podľa majiteľa „múdrosť, školstvo a knihy majú k sebe veľmi blízko". Firma *Mandala,* predaj ezoteriky, má v názve slovo pochádzajúce z indického páliského nárečia 4000 rokov starého, označujúce čarovný, magický kruh, ktorý zohráva v indickom náboženstve dôležitú úlohu. Meno firmy *Moneta* — predaj záclon, je motivované menom bohyne Juno, v starorímskom bájoslovi ochrankyne žien a manželstva (podľa majiteľky ženy majú blízko k záclonám).

4. Menej frekventované sú názvy motivované miestom, polohou obchodu, napr. *Juventus* — kníhkupectvo v blízkosti vysokoškolského areálu, *Campus Book* — predaj kníh a skrípt v areáli vysokej školy, *Perec* — obchodný dom, pomeno-

vaný podľa neďaleko tečúcej rieky, *Mičurinka* — potraviny na Mičurinovej ulici, *Semafor* — drogéria v blízkosti križovatky so svetelným dopravným zariadením, *Diera* — reštaurácia v podzemí.

5. Ďalšou skupinou sú tzv. reklamné názvy, preberajúce názov zahraničnej firmy. Majitelia takto pomenovaných obchodov sa zaoberajú distribúciou výrobkov danej zahraničnej firmy alebo takýto výrobok je len súčasťou sortimentu a majiteľ si názov „požičal", napr. kozmetika *FAnn, Dunlop* — predaj pneumatík, *Husqvarna* — predaj motorových píl, *Cassio* — predaj značkových hodiniek, *Rico* — textil, *Elite* — módne doplnky, *Adidas* — predaj značkových výrobkov.

6. Veľkú snahu tvorcov upútať názvami potvrdzuje i ďalšia skupina logoným, ktorých pomenovacím motívom sú postavy z mytológie, mená bohov, napr. *Venuša* — odevy, *Orfeus* — hudobniny, *Afrodita* — kozmetický salón, *Adónis* — kusový textil, *Neptún* — predaj rozličného tovaru, *Niké* — stávková spoločnosť.

Tento systém nie je úplný. Uviedli sme súpis logoným s najfrekventovanejšími pomenovacími motívmi. Pri pomenúvaní si tvorcovia nerobia žiadne jazykové starosti a nekladú sa im žiadne podmienky (okrem morálnych, nepísaných), a tak tvorenie logoným je jednou z ciest nekontrolovateľného prenikania cudzích slov do jazykového povedomia širokých vrstiev používateľov nášho jazyka bez toho, že by si tvorcovia uvedomovali istú zodpovednosť za jazykovú kultúru a kultúrnosť vôbec.

Literatúra

HORECKÝ, J.: Logonomastika ako onomastická disciplína. In: Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. Red. E. Krošláková. Bratislava — Nitra, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV — Vysoká škola pedagogická 1994, s. 76—78.

MAJTÁN, M.: Onomastické termíny podľa objektov pomenúvaných vlastnými menami. Kultúra slova, *13*, 1979, s. 153—159.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 811 s.

Webster's II new Riverside university dictionary. Boston, Houghton Miffling Company 1984, s. 702.

Ema Krošláková

SLOVO **RATAJ** V SLOVNEJ ZÁSOBE SLOVENČINY

1. Vývinový pohyb lexikálnej roviny slovenského jazyka sa najvýraznejšie prejavuje pri jej skúmaní z onomaziologického aspektu, t. j. pri analýze lexikálnej jednotky smerom od významu k zvukovej forme. Lexikálna rovina je zo všetkých jazykových rovín najprístupnejšia rozličným zmenám, ktoré sú podmienené lingvistickými a extralingvistickými činiteľmi. Jazyk pre svoju základnú, komunikatívnu funkciu vyžaduje istú ustálenosť, ale so zreteľom na pomenúvaciu funkciu

jestvuje v ňom nepretržitý pohyb prvkov (ich výber, preskupovanie, vznik, zánik a pod.), ktorý je výraznejší najmä z hľadiska dlhšieho časového rozpätia.

V príspevku chceme v širších súvislostiach upozorniť na proces zanikania, resp. presunutia slova *rataj* (vo význame „oráč") z centra lexiky na jej periférium a zároveň upozorniť na jeho pozíciu v onymii.

2. Vo vývinovom procese slovenčiny príčiny zanikania slov boli viaceré. V rámci naznačenej problematiky uvedieme aspoň niektoré. So zánikom istých reálií, dobových faktov a skutočností zanikajú aj ich pomenovania, napr. z oblasti baníctva zanikol výraz *unkest* „peniaze, ktoré sa strhali baníkovi z výplaty za materiál používaný pri ťažbe", *mutunk* „žiadosť o povolenie dolovať"; zanikli mnohé staré váhové jednotky, napr. *luot* „1/16 hrivny, 16 gramov", v Rakúsku 17,5 gramu (Blanár, 1964).

Slová zanikajú aj v dôsledku rozvoja ľudského myslenia, najmä vývinom a zdokonalením procesov abstrakcie v myslení. Tu následne dochádza k istému zjednodušovaniu, k diferenciácii podstatných príznakov predmetu, javu či vzťahu od nepodstatných. Ako príklad možno uviesť vývin a zjednodušovanie niektorých príbuzenských pomenovaní. V staršom vývinovom období slovenčiny sa napr. rozlišovalo pomenovanie *bratranec, bratranica* vo význame „bratov syn, bratova dcéra", *sestrenec, sestrenica* ako pomenovanie vo význame „sestrin syn, sestrina dcéra"; dnes je len *synovec, neter* (Habovštiaková, 1977, s. 111).

Procesu zániku podľahli aj mnohé umelo utvorené slová, napr. *rudár* (baník), *dwugkončatý* a iné, nachádzajúce sa v Kamaldulskom slovníku (1763), ale aj novotvary, utvorené A. Bernolákom, napr. *zákachľí, speworečník, oplzlomluwec* a iné (Bernolák, 1791).

Na zánik boli odsúdené aj mnohé nové slová a synonymá, ktoré síce A. Bernolák zaradil do svojho Slowára (napr. *citronár, chrenar, chrenarit*), avšak v ďalších vývinových etapách slovenčiny zanikli. Ich zánik bol podmienený tým, že nemali oporu v domácom — nárečovom či kultúrnom úze.

Dlhšiu životnosť nemali ani novotvary, utvorené ako domáce kalky za slová gréckej a latinskej proveniencie, napr. *mudrec, mudrák* namiesto *filozof; dušoslovie* namiesto *psychológia* a ďalšie iné, ktoré sa používali v bernolákovskom a štúrovskom období.

V priebehu vývinu slovenčiny zo slovnej zásoby ustúpili mnohé slová, a to v súvislosti s tendenciou odstraňovať, resp. redukovať synonymá a homonymá. Zo staršieho vývinového obdobia možno uviesť starobylé slovo *sused*, pri ktorom sa objavila snaha nahradiť ho synonymami *spolusused, spolususedok, chotárnik, chotárny sused*, pretože slovo *sused* zo slovotvorného aspektu nie je dostatočne priezračné (Habovštiaková, 1987, s. 133).

Ústup zo slovnej zásoby, resp. zánik slov je možný aj v dôsledku izolovanosti slova v paradigmatických vzťahoch, resp. pre málo zreteľné, nejasné, neuvedome-

né vzťahy k príbuzným slovám. Z týchto dôvodov ustúpilo zo slovnej zásoby a postupne zaniklo aj slovo *rataj* z psl. *ōr-tajь* vo význame „oráč". Podľa V. Machka (1968) sa slovom *rataj* označoval oráč, čeľadník, deputátnik aj šafár. Historická príbuznosť uvedeného slova so slovesom *or-ati* je jasná a presvedčivá iba na základe poznania faktov z praslovanského hláskového vývinu. V slove *rataj*, ktoré je odvodené od koreňa *ra-* málo produktívnym sufixom *-taj*, nastala hlásková zmena, tzv. metatéza likvíd čiže prešmyknutie skupiny *ōr* > *ra* v dôsledku akútovej intonácie. Sufix *-taj* je napr. aj v zastaranom slove *vozataj* s významom „pohonič, voziar" (porov. Slovník slovenského jazyka V, 1965, s. 151; ďalej SSJ). V pozícii pred spoluhláskou nastáva metatéza likvíd: *rataj* (z praslovanského *ōr-tajь*), *radlo* (z psl. *ōr-dlo*) vo význame „starý primitívny nástroj na oranie; lemeš" (SSJ III, s. 685), *radlica* (z psl. *ōr-dlica*) vo význame „ostrá oceľová doska alebo rozšírený hrot na náradiach, ktorými sa orie, podberá alebo rozhŕňa zem; lemeš". V pozícii pred samohláskou sa tento proces neuskutočnil a koreň *or-* zostáva nezmenený (porov. pred vokálom *-a: or-a-ti*, pred redukovaným vokálom *-ь: orь-ba*). Praslovanský koreň *or-* sa uvedenou metatézou likvíd prezentuje touto podobou v slovách *orať*, *orba* a neskorším variantom v podobe *ra-* v slovách *rataj, radlo, radlica.*

Slovo *rataj* je činiteľské meno, oproti ktorému stojí rovnoznačné slovo *oráč*, utvorené frekventovanou a produktívnou príponou činiteľských názvov príponou *-č*. Pri substantíve *oráč* je motivovanosť zreteľná a jeho vzťah k slovesu *orať* je jednoznačne vyjadrený, pri substantíve *rataj* je však táto genetická súvislosť nejasná, nezreteľná.

Na zánik slova *rataj* vplývala jeho izolovanosť v systéme slovnej zásoby, ako aj nepriezračné, skryté vzťahy k základnému slovesu *orať*. Substantívum *oráč*, ktoré nahradilo synonymum *rataj*, je z derivatologického hľadiska úplne priezračné a je utvorené vysoko produktívnou činiteľskou príponou *-č* , ktorá je rozšírená pri činiteľských menách typu *nakupovač, predavač, tkáč*. *V* SSJ III (1963, s. 702) sa slovo *rataj* uvádza v citáte z básne J. Bottu (*Už rataji z poľa idú*) a z diela J. Gregora Tajovského (*Na roľu prišlo veľa ratajov*). Dnes slovo *rataj* vo význame „oráč" v súčasnej slovenskej literatúre nie je vôbec doložené. Postupne dožíva v nárečiach. Podľa kartotéky pre nárečový slovník v JÚĽŠ SAV sa slovo *rataj* vo význame „oráč" zriedkavo používa v bývalých okresoch Topoľčany, Zlaté Moravce, Bánovce nad Bebravou, Modrý Kameň, Revúca, Prievidza, Martin, Liptovský Mikuláš.

Hoci sa apelatívum *rataj* v súčasnej slovnej zásobe nevyskytuje, zachovalo sa v propriálnej podobe, konkrétne v antroponymách. Na základe údajov J. Svobodu (1964) a D. Moldanovej (1983) priezvisko *Rataj* vo viacerých hláskových variantoch bolo rozšírené v Čechách už od 15. storočia.

Výskumy v Poľsku (porov. Słownik staropolskich nazw, 1976) potvrdzujú existenciu priezviska *Rataj (Retej, Ratajczyk* a i.) už od 14. stor. Aj na území Slovenska sa priezvisko *Rataj* vyskytuje v rozličných obmenách.

Na Slovensku sú podľa dokladov z kartotéky chotárnych názvov z JÚĽŠ SAV v Bratislave zaevidované terénne názvy odvodené od apelatíva *rataj*, resp. odvodené cez osobné meno, napr.

Rataje — názov vrchu a hory v obci Dubnička, okr. Topoľčany,
Rataje — názov lesa v okolí obce Žitná-Radiša, okr. Topoľčany,
Ratajová — názov hory, lúky a pasienka v Slovenskej Ľupči, okr. Prievidza,
Ratajovec — názov hory v obciach Jablonové, Maršová, Belá, okr. Žilina,
Ratajky — názov poľa v obci Liptovské Kľačany a Ľubeľa, okr. Liptovský Mikuláš.

Pri názvoch *Ratajová, Ratajovec, Ratajky* možno predpokladať ich deriváciu z osobného mena.

Z pohľadu slovanskej toponymie (Šmilauer, 1970) vychodí, že apelatívum *rataj*, zaznačené vo všetkých slovanských jazykoch, pravda, v rozličných hláskových obmenách, má svoje pevné miesto v toponymickej lexike. Ako toponymum ho uvádza V. Šmilauer z bulharskej oblasti *Pamaŭckuŭ nъm* (z apelatíva *pamaŭ*), z Macendónska *Ratae* (z *rataj*), z bývalého srbochorvátskeho územia *Rataje* (z *ratar*), z českej oblasti *Ratejna* (z *rataj*), z poľského teritória *Ratajska Góra* (z *rataj*) a z polabského územia sa predpokladá toponymum *Rataji — Rattey*.

Vo východoslovanských jazykoch toponymá tohto typu podľa zistení V. Šmilauera nie sú, hoci apelatívum *rataj* sa v ruštine, ukrajinčine i bieloruštine nachádza.

V syntetických prácach o miestnych názvoch v Čechách (Profous, 1951), názvoch na Morave a Sliezsku (Hosák — Šrámek, 1980) sa viackrát uvádza toponymum *Rataje (Rataje* neďaleko Bechyne, *Rataje* nad Sázavou, *Rataje* blízo Vlašimu) s poznámkou, že miestne meno vzniklo zo stč. *rataj* „oráč, roľník". V publikácii o ojkonymách na Morave a v Sliezsku autori vymenúvajú tri lokality s rovnakými názvami *Rataje*. Zápis najstaršej z nich pochádza z roku 1131 (je to obec vzdialená 10 km od Olomouca; Hosák — Šrámek, 1980). Tieto pomenovania patria do skupiny starobylých obyvateľských mien, označujúcich zamestnanie a rozložených na starom sídelnom areáli Moravy. Názvy tohto pôvodu sa v Sliezsku nenachádzajú. Je zaujímavé, že na Slovensku nie je zistené ojkonymum (sídliskový názov) tohto genetického pôvodu.

Pri výskume toponymickej lexiky, konkrétne ojkoným s názvom *Rataje*, je vhodné ako prvý aplikovať historicko-lexikálny, ďalej motivačný a napokon funkčný aspekt (Krajčovič, 1990, s. 123). Popri onymických funkciách (verifikačnej, orientačnej) slovo *rataj* ako súčasť slovnej zásoby malo stále funkcie jazykovokomunikačné, ku ktorým sa začleňuje najmä informatívna a kumulatívna funkcia. Za informatívnu funkciu pokladáme nielen orientačnú, resp. identifikačnú schopnosť slova, vybratého na pomenovanie, ale predpokladáme, že slovo v názve ojkonyma podáva bližšie a rozsiahlejšie informácie. V prípade lokality *Rataje* (na Morave a v Čechách) sú to informácie o činnosti obyvateľov: *rataji* („oráči, roľníci") →

Rataje. Štruktúra obsahu apelatíva *rataji*, ktorý je zafixovaný v názve lokality, signalizuje aj ďalšie sémantické príznaky, podmieňujúce uvedenú zamestnaneckú činnosť, napr. príznak terénneho tvaru (rovina), vlastnosť pôdy (úrodná) a i.

Pri niektorých iných lokalitách slovo vybraté na pomenovanie lokality poskytovalo aj širšie a podrobnejšie informácie, poznatky spoločensko-hospodárskeho a prírodného charakteru (*selo* → *Selice, hradište* → *Hradište, dub* → *Dubová*), ktoré tvoria kumulatívnu funkciu jazyka (Krajčovič, 1990, s. 123).

Uvedené zistenia ukazujú, že psl. slovo *ŏrtajь* > *rataj* vo význame „oráč" bolo zastúpené vo všetkých slovanských jazykoch, ale postupne sa z dôvodov izolovanosti v systéme slovnej zásoby a v dôsledku nezreteľných vzťahov k základnému slovesu *orať* z aktívnej slovnej zásoby vysunulo na jej periférium a petrifikovalo sa v onomastickej rovine — v oblasti antroponým a v toponymickej lexike (oronymá, ojkonymá).

Literatúra

BERNOLÁK, A.: Etymologia vocum slavicarum. Tyrnaviae, Typis Wenceslai Jelinek 1791, s. 65—66.

BLANÁR, V.: Zo slovenskej historickej lexikológie. Slovníkový rozbor počtových kníh z baníckej osady Boce. Bratislava, Veda 1964, s. 126, 130.

HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Názvy členov rodiny a príbuzenstva v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 13. Ružičkov zborník. Bratislava, Veda 1977, s. 109—123.

HABOVŠTIAKOVÁ, K.: Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska. Nitra, Pedagogická fakulta 1987, s. 131—137.

HOSÁK, L. — ŠRÁMEK, R.: Místní jména na Moravě a ve Slezsku II. Dodatky, doplňky, přehledy. Praha, Academia 1980, s. 365—366.

KRAJČOVIČ, R.: Miesto komparácie v rekonštrukcii starej onymickej lexiky. In: Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov. Materiály zo sympózia konaného v rámci 7. zasadnutia Lexikologicko-lexikografickej komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 123—129.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968, s. 509.

MOLDANOVÁ, D.: Naše příjmení. Praha, Mladá fronta 1983, s. 189.

PROFOUS, A.: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny. Praha, Česká akademie věd a umění ve státním nakladatelství učebnic 1951, s. 544.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 3. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 912 s.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 5. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965. 848 s.

Słownik staropolskich nazw osobowych. Pod. redakcją i ze wstępem Witolda Taszyckiego. Zv. 4. Zošit 3. Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk 1976, s. 448—449.

SVOBODA, J.: Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha, Nakladatelství ČSAV 1964, s. 193.

ŠMILAUER, V.: Příručka slovanské toponomastiky. Praha, Academia 1970, s. 133.

DISKUSIE

Ladislav Dvonč

Z PÍSANIA VEĽKÝCH PÍSMEN VO VLASTNÝCH MENÁCH

Písanie veľkých písmen vo vlastných menách predstavuje problém už preto, že na prvý pohľad nie je vždy zrejmé, či v istom konkrétnom prípade ide o všeobecné pomenovanie, ktoré sa píše s malým začiatočným písmenom, alebo tu už ide o vlastné meno ako označenie istej jedinečnej skutočnosti, ktoré sa píše s veľkým začiatočným písmenom. V Pravidlách slovenského pravopisu (PSP) z r. 1991 sa na s. 50 podáva poučenie, kedy sa isté pomenovanie (jednoslovné alebo viacslovné) stáva vlastným menom a potom sa píše s veľkým začiatočným písmenom. V jednotlivých konkrétnych prípadoch však hranica medzi pomenovaniami, ktoré nie sú vlastnými menami (a píšu sa s malým začiatočným písmenom), a pomenovaniami, ktoré už predstavujú vlastné mená (a píšu sa s veľkým začiatočným písmenom), nie je vždy jednoznačná a presná a to potom vedie ku kolísaniu pri písaní takýchto pomenovaní. Veľký problém z tohto hľadiska predstavujú napr. pomenovania istých organizácií, inštitúcií, podnikov a pod. a pomenovania zložiek takýchto organizácií, inštitúcií atď. Ukázať si to môžeme na názvoch vysokých škôl a pomenovaniach častí takýchto škôl. Názvy vysokých škôl sa jednoznačne hodnotia ako vlastné mená, ktoré sa píšu s veľkým začiatočným písmenom, napr. *Univerzita Komenského, Vysoká škola poľnohospodárska, Vysoká škola dopravy a spojov, Slovenská technická univerzita* atď. To isté možno povedať o pomenovaniach fakúlt, ktoré sa u nás tiež berú ako vlastné mená (ak používame ich dohovorené a ustálené podoby) a píšu sa s veľkým písmenom, napr. *Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Elektrotechnická fakulta Slovenskej technickej univerzity* atď. V PSP z r. 1953 sa pomenovania katedier ponímali ako vlastné mená a písali sa s veľkým začiatočným písmenom, napr. *Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského,* podľa súčasných PSP sa chápu ako všeobecné pomenovania a podľa toho sa píšu s malým začiatočným písmenom, napr. *katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského.* Pomenovania ústavov na vysokých školách, resp. na fakultách sa bežne píšu s veľkým začiatočným písmenom ako vlastné mená, napr. *Psychologický ústav Filozofickej fakulty UK,* a to azda preto, že názvy úplne samostatných ústavov (ktoré nie sú časťami alebo zložkami väčšieho celku) predstavujú vlastné mená a píšu sa s veľkým písmenom (napr. *Ústav cestného hospodárstva a dopravy, Ústav klinickej onkológie, Ústav racionalizácie v stavebníctve, Ústav rozvoja*

vysokých škôl SR, Ústav zdravotníckych informácií a štatistiky, Ústav vedecko-technických informácií pre poľnohospodárstvo), ale aj preto, že názvy ústavov v Slovenskej akadémii vied sa vždy píšu ako vlastné mená s veľkým písmenom, napr. *Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV* atď.

Isté problémy pri písaní veľkých písmen vo vlastných menách sú spojené so vznikom všeobecných podstatných mien z vlastných mien. V niektorých konkrétnych prípadoch ide jednoznačne o existenciu apelatív, ktoré vznikli z proprií, a takéto pomenovania sa už píšu s malým začiatočným písmenom, napr. *Kubo — kubo* (hlupák), *Kalvín — kalvín* (stúpenec náboženského reformátora J. Kalvína), *Sandwich — sendvič* (obložený chlebíček) atď. Takéto a iné podobné prípady sa výslovne pripomínajú v PSP z r. 1991, s. 55 n., v časti o písaní jednotlivých druhov vlastných mien. Proces vzniku apelatív z proprií (apelativizácia vlastných mien) pokračuje aj dnes. Tak napr. najnovšie z vlastného mena *Mekka* ako názvu mesta v Saudskej Arábii, ktoré je náboženským centrom mohamedánov, vzniklo všeobecné podstatné meno *mekka* s významom „významné centrum, stredisko, kde sa schádzajú obdivovatelia, priaznivci niečoho". Toto slovo sa priraďuje k iným podobným všeobecným podstatným menám, ktoré tiež vznikli z názvov miest, napr. *Babylon — babylon, Sodoma — sodoma* atď. (Hegerová, 1987, s. 284—285). Z priezviska nórskeho politika Vidkuna Quislinga, ktorý bol v r. 1940—1945 na čele kolaborantskej nórskej vlády, sa vyvinulo apelatívum *kvisling* na označenie kolaboranta, politického zradcu. Nie vždy však z vlastného mena vznikne apelatívum, aj keď sa takéto vlastné meno začne používať tak, že už ide o používanie slova so všeobecným významom. Tak napr. názov *Waterloo* ako miesto porážky cisára Napoleona dostáva všeobecný význam vo vyjadrení *to je jeho Waterloo*, teda porážka, jednako dosiaľ používame iba vlastné meno *Waterloo*, nepoužívame apelatívum *waterloo*.

V teoretických prácach, ktoré sa týkajú vlastných mien (vymedzenia všeobecných pomenovaní a vlastných mien ako pomenovaní jedinečných predmetov), sa niekedy hovorí o všeobecných pomenovaniach, o vlastných menách a o pásme pomenovaní medzi týmito skupinami pomenovaní, teda o akomsi prechodnom pásme. Z hľadiska pravopisu je situácia taká, že máme k dispozícii iba malé a veľké písmená, ktoré môžeme využívať na označovanie dvoch skupín pomenovaní. V každom jednotlivom prípade sa musíme rozhodnúť za písanie s malým alebo s veľkým začiatočným písmenom.

Isté problémy sú nielen pri rozhraničovaní všeobecných podstatných mien a vlastných mien, resp. pri rozhraničovaní vlastných mien a pomenovaní, ktoré vlastnými menami nie sú (lebo ako vlastné mená sa môžu využívať tak všeobecné podstatné mená, ako aj slová z iných slovných druhov), ale aj v prípade využívania zásad písania veľkých písmen vo vlastných menách, o ktorých sa hovorí v najnovších PSP z r. 1991 v osobitnej kapitole (s. 53—55). Jednoslovné vlastné mená

sa píšu s veľkým začiatočným písmenom a v tomto prípade problémy nastávajú iba vtedy, keď nie je jasné, či ide, alebo nejde o vlastné meno. Popri jednoslovných vlastných menách však existujú aj viacslovné vlastné mená a pri ich písaní sa uplatňuje viac zásad, ktoré sa podrobnejšie rozvádzajú v uvedenej kapitole. Písaniu veľkých písmen vo viacslovných vlastných menách sme už venovali pozornosť v osobitnej štúdii (Dvonč, 1976, s. 67—76), vtedy sme sa však venovali predovšetkým písaniu viacslovných zemepisných názvov. Teraz sa v tejto oblasti vyskytli niektoré nové problémy alebo momenty, a preto pokladáme za správne venovať sa tejto problematike znovu v celej šírke, teda pri všetkých viacslovných vlastných menách. Pripomíname, že v uvedenej štúdii sme sa venovali tejto otázke na základe formulácie poučiek o písaní veľkých písmen vo viacslovných vlastných menách v predchádzajúcich PSP (11. vyd. z r. 1971), tu vychádzame z formulácie v PSP z r. 1991.

Podľa prvej poučky vo viacslovnom vlastnom mene, ktoré je vlastným menom len ako celok, s veľkým písmenom sa píše iba prvé slovo, napr. *Červená čiapočka, Nový rok, Matica slovenská, Slovenská republika, Výskumný ústav zváračský.* Pri tejto poučke nie sú vlastne nijaké problémy. Používateľ jazyka vie alebo má vedieť, že súčasťou viacslovného pomenovania nie je tu nijaké vlastné meno.

Podľa druhej poučky vlastné meno, ktoré je súčasťou viacslovného vlastného mena, si veľké písmeno ponecháva na ktoromkoľvek mieste názvu, napr. *Amerika — Južná Amerika, Karpaty — Malé Karpaty, Tatry — Vysoké Tatry, Univerzita Komenského — Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Poľská republika — Ministerstvo zahraničných vecí Poľskej republiky, Spojené národy — Charta Spojených národov, Organizácia Spojených národov.* V súčasnosti sa v tomto prípade stretávame s kolísaním pri názvoch novín a časopisov, ktorých názvy sa menia tak, že k doterajšiemu pomenovaniu sa pridáva nejaký prívlastok. Tak napr. v r. 1944—1948 vychádzal denník *Čas*, ktorý bol obnovený po vyše 40-ročnej prestávke pod tým istým názvom. Najnovšie sa zásadne zmenila jeho koncepcia a zmenil sa aj formát. Takto zmenený denník dostal aj nový alebo zmenený názov s prívlastkom *nový*. V bežnej praxi sa stretávame jednak s pravopisnou podobou *Nový Čas*, ale aj s pravopisnou podobou *Nový čas*. V prvom prípade sa berie do úvahy poučka PSP, ktorú sme tu práve uviedli, v druhom prípade sa zmenený názov chápe ako úplne nový názov, ktorý nemá súvislosť s iným vlastným menom, a preto sa píše s veľkým písmenom iba na začiatku. Rovnaké sú aj ďalšie prípady. Hospodársky týždenník *Profit* ešte za česko-slovenskej federácie vychádzal najprv po česky, neskôr po česky aj po slovensky. Po rozdelení federácie a vzniku Českej republiky a Slovenskej republiky vznikli dva časopisy s prívlastkami *českomoravský* a *slovenský*. Aj v tomto prípade sa stretávame s dvojakou pravopisnou praxou, teda s písaním *Českomoravský Profit, Slovenský Profit* alebo s písaním *Českomoravský profit* a *Slovenský profit*. Ďalším podobným prípadom je zmena

názvu denníka *Republika*, namiesto ktorého teraz vychádza denník s prívlastkom *slovenská*. Aj tento názov sa píše dvojako: *Slovenská Republika* (v samom denníku *Slovenská REPUBLIKA*) alebo *Slovenská republika*.

Pretože sa stráca súvislosť nového názvu so starým názvom, stráca sa vedomie, že súčasťou nového názvu je starý názov, ktorý v zmysle spomínanej poučky treba písať s veľkým začiatočným písmenom. Takto sa prechádza k novému spôsobu písania, teda od písania *Čas — Nový Čas, Profit — Slovenský Profit, Republika — Slovenská Republika* atď. k písaniu *Nový čas, Slovenský profit, Slovenská republika* bez súvislosti s názvami *Čas, Profit, Republika* atď. Ide teda o akúsi deetymologizáciu názvov, názvy sa chápu ako úplne nové názvy, ktoré nenadväzujú na nejaké staršie názvy.

Na používanie pravopisných podôb typu *Nový čas, Slovenská republika, Slovenský profit* atď. namiesto *Nový Čas, Slovenská Republika, Slovenský Profit* atď. vplývajú aj pravopisné podoby názvov, ktoré neobsahujú nijaké vlastné meno a píšu sa podľa prvej zásady o písaní veľkých písmen vo viacslovných vlastných menách, napr. *Nové línie, Nová práca, Slovenský denník, Slovenské pohľady, Národná obroda*. Používateľ jazyka totiž nie vždy vie, že genéza názvu *Nový Čas* je iná ako napr. genéza názvu *Nové línie* alebo *Nová práca* a pod. Pretože v týchto a iných podobných prípadoch sú isté ťažkosti, bude azda vhodné uviesť v budúcnosti v PSP a v iných jazykových alebo pravopisných príručkách poučenie o rozlišovaní prípadov, ktoré sa píšu podľa prvej zásady a prípadov, ktoré sa píšu podľa druhej zásady.

Podľa tretej zásady o písaní veľkých písmen vo vlastných menách v názvoch miest a obcí píšeme s veľkými začiatočnými písmenami všetky plnovýznamové slová, napr. *Spišská Nová Ves, Nové Mesto nad Váhom, Dedina Mládeže*. Takto sa podľa PSP 1991 píšu aj názvy častí miest ako administratívnych jednotiek (pôvodne názvy samostatných obcí), napr. *Staré Mesto, Karlova Ves, Devínska Nová Ves* (v Bratislave), *Bardejovské Kúpele, Dlhá Lúka* (v Bardejove). S veľkými písmenami sa však píšu nielen názvy častí miest ako administratívnych jednotiek, ale aj názvy častí obcí ako administratívnych jednotiek, napr. *Veľká Dolina, Malá Dolina* (v Dobroči), *Katarínska Huta* (v Cinobani) a pod. (Dvonč, 1992, s. 6; 1993, s. 288). V budúcom vydaní PSP bude potrebné upraviť formuláciu poučky o písaní veľkých písmen v názvoch častí miest a obcí. Najnovšie sme sa stretli s návrhom (Horňanský, 1991, s. 52—57), aby sa všetky zemepisné názvy písali podľa tejto tretej zásady, teda aby sa v nich každé plnovýznamové slovo písalo s veľkým začiatočným písmenom, napr. *Atlantický Oceán, Stredozemné More, Lomnický Štít, Pyrenejský Polostrov* atď. (namiesto doterajších pravopisných podôb *Atlantický oceán, Stredozemné more, Lomnický štít, Pyrenejský polostrov*, ktoré sa píšu podľa prvej zásady), alebo napr. *Ostrov Kráľa Karola, Ostrov Svätej Heleny, Spojené Kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska* (namiesto pravopisných podôb *Os-*

trov kráľa Karola, Ostrov svätej Heleny, Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska). Tento návrh sme odmietli (Dvonč, 1993, s. 288—293). Najzávažnejší pre nás je ten argument, že v spisovnej slovenčine je už oddávna ustálené písanie veľkých písmen vo vlastných menách podľa prvej a druhej zásady, písanie podľa tretej zásady je v spisovnej slovenčine okrajové. Ak by sme v tomto prípade použili termíny centrum a periféria, ktoré sa v modernej jazykovede používajú na vystihnutie postavenia jednotlivých prvkov v štruktúre jazyka, môžeme povedať, že prvá a druhá zásada predstavujú centrum, tretia zásada periférium (pravda, v tomto prípade nejde o prvky jazyka, lebo tieto zásady sa týkajú nie stavby jazyka, ale pravopisu ako prostriedku na grafické zachytenie ústnych jazykových prejavov). Preto podľa našej mienky všeobecné rozšírenie tretej zásady na všetky zemepisné názvy nemožno akceptovať, lebo by bolo v rozpore so všetkou doterajšou tradíciou, ktorá sa uplatňuje pri písaní veľkých písmen vo vlastných menách v spisovnej slovenčine. Konečne možno spomenúť, že tretia zásada sa dôsledne neuplatňuje ani dnes pri všetkých názvoch miest a obcí. Ak názov obce obsahuje zemepisný názov iného druhu, takýto zemepisný názov sa píše rovnako ako akýkoľvek iný zemepisný názov (ponecháva si svoju pravopisnú podobu), napr. *Závada pod Čiernym vrchom* (v názve *Čierny vrch* ako pomenovaní vrchu, ktorý je súčasťou názvu obce, sa píše veľké písmeno iba na začiatku). Rovnako v rozličných obrazných názvoch, ktoré nie sú oficiálnymi názvami miest a obcí, sa veľké písmeno píše iba na ich začiatku, napr. *Večné mesto* (Rím), *Mesto svätých, Mesto vetrov* (preklad názvu *Baku*), *Mestečko mládeže, Detské mestečko*. Takto sa píšu aj názvy táborov, napr. *Tábor priateľstva*. Takéto názvy sa môžu písať nielen podľa prvej zásady o písaní veľkých písmen vo vlastných menách, ako je to v uvedených prípadoch, ale aj podľa druhej zásady, ak by sme utvorili názvy, ktorých súčasťou by bolo iné vlastné meno, napr. *Tábor Ľudovíta Štúra* (pomenovaný na počesť Ľudovíta Štúra). Pretože takéto a podobné názvy sú tiež možné, poučku Pravidiel bude potrebné upraviť a spomenúť aj prípady, ktoré sa píšu podľa druhej zásady. Ide tu však o písanie podľa prvej alebo druhej zásady, nie písanie podľa tretej zásady.

Štvrtá zásada o písaní veľkých písmen vo vlastných menách sa týka cudzích názvov, v ktorých podľa zaužívaného pôvodného pravopisu píšeme všetky plnovýznamové slová s veľkým začiatočným písmenom (zachovávame pôvodné písanie, aj keď nejde o názvy miest a obcí). V týchto prípadoch ide vlastne o mechanické preberanie pôvodných pravopisných podôb, resp. všeobecnejšie pôvodných jazykových podôb, čiže tu ide o akési lexikálne citáty. Pokiaľ tu hovoríme o nejakej zásade, je to zásada v tom zmysle, že ide o preberanie hotových cudzích podôb (Dvonč, 1993, s. 289). Štvrtú zásadu bude potrebné formulovať trochu inak. V cudzích názvoch sa totiž niekedy niektoré plnovýznamové slovo píše s malým začiatočným písmenom. Podľa toho bude vhodnejšie uviesť poučku, podľa ktorej

cudzie názvy píšeme podľa pôvodného pravopisu, resp. zachovávame v nich pôvodné písanie veľkých písmen. Formulácia, ktorá je v PSP 1991, je nepresná preto, lebo vzbudzuje dojem, že v cudzích názvoch sa vždy píšu všetky plnovýznamové slová s veľkým začiatočným písmenom.

Podľa piatej zásady o písaní veľkých písmen vo vlastných menách v zdvojených vlastných menách literárnych diel (pozostávajúcich z dvoch častí) sa píše s veľkým písmenom každá časť, napr. *Kocúrkovo alebo Len aby sme v hanbe nezostali*. Zároveň sa tu pripomína, že veľké písmená sa nepíšu, ak časť po spájacom výraze nie je samostatná, napr. *Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto náreční*. Tieto dva prípady nie je vždy ľahké rozlíšiť, a preto sa tu často stretávame s kolísaním.

Na záver chceme konštatovať, že zásady písania veľkých písmen vo vlastných menách sú už v spisovnej slovenčine dostatočne ustálené, a preto by nebolo vhodné meniť niektorú z týchto zásad alebo meniť rozsah uplatňovania niektorej z uvedených zásad (ako by to bolo v prípade realizácie návrhu na písanie všetkých zemepisných názvov podľa tretej zásady, teda písať v nich všetky plnovýznamové slová s veľkým začiatočným písmenom). V niektorých prípadoch však bude potrebné spresniť formulácie zásad o písaní veľkých písmen vo vlastných menách, ktoré sú v terajších PSP 1991.

Literatúra

DVONČ, L.: Viacslovné zemepisné názvy a pravopis. In: VI. slovenská onomastická konferencia. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1976, s. 67—76.

DVONČ, L.: Veľké písmená a viacslovné vlastné mená. Nedeľná Pravda, *1*, 1992, č. 16, s. 6.

DVONČ, L.: O písaní veľkých písmen vo viacslovných zemepisných názvoch. Kultúra slova, *27*, 1993, s. 288—293.

HEGEROVÁ, K.: Slová *Mekka* a *mekka*. Kultúra slova, *27*, 1987, s. 284—285.

HORŇANSKÝ, I.: K otázke písania veľkých písmen vo viacslovných geografických názvoch. Kultúra slova, *25*, 1991, s. 52—57.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1991. 536 s.

Šimon Ondruš

PÔVOD HYDRONYMA **GIDRA**

Meno potoka *Gidra* ma iritovalo už dávno. Vedel som, že tečie medzi Malými Karpatmi a Váhom, ale presnejšiu trasu som nepoznal. Stalo sa tak až počas

vianočno-novoročnej dovolenky v r. 1993—1994. Prechádzal som sa s vnúčatami po Budmericiach. Cez dedinu tečie potok. Pýtam sa domorodého Budmeričana, či ten potok má aj meno. Začudovane sa na mňa pozrel a vraví: „Je to naša Gidra." Potok priteká od Malých Karpát spod vrchu Vysoká. Potom tečie cez Cífer a Voderady. Pri Sládkovičove sa spája s Dudváhom.

M. Majtán v publikácii Zeměpisná jména Československa (1982) píše, že dnešný názov *Gidra* pochádza z maďarského *gödör* vo význame „jama, rokľa". B. Varsik (1990) oprávnene výklad Gidry z maďarčiny odmieta. V historických záznamoch sa totiž ani raz názov rieky neuvádza ako *Gödör*. O vlastný výklad sa B. Varsik nepokúsil.

So zemepisnými názvami je to podobné ako s hubami. Ak nájdeme na nejakom mieste dubák, zaiste sa ich na okolí nájde viac. Rastú v kruhovitých skupinách. Podobne aj existencia starých slovanských zemepisných názvov na okolí Bratislavy a Trnavy indikuje starú slovanskosť aj tých názvov, ktoré sa doteraz svojím hláskovým habitom vzpierali evidentnému genetickému výkladu. Meno *Gidra* zavádza svojím začiatočným *g-*. Keby pochádzalo z praslovanského *gydra*, muselo by mať podobu *Hydra*. Zemepisné meno na Slovensku pokladáme za staré praslovanské, ak má responzie u južných alebo východných Slovanov. Už dvakrát som písal o menách *Vrakuňa* pri Bratislave a *Vrakúň* pri Gabčíkove, že majú jednoznačné responzie vo východoslovanských názvoch osád a riek *Vorkoň* (Novgorod), *Vorkuli* (Vitebsk), *Vork* (Černigov), *Vorokomľ* (Volyň) atď. Pretože v názve *Vrakuňa* a *Vrakúň* je metatéza praslovanského základu *vork-* na *vrak-*, názov pochádza najneskoršie z ôsmeho storočia, keď sa realizovala praslovanská metatéza. Zo slovansko-slovenského názvu *Vrakuň* vznikli aj maďarské názvy *Várkoň* pri rieke Slanej a pri rieke Tise (porov. Ondruš, 1990, 1995).

V poľskom zborníku na počesť prof. F. Sławského Slawistyczne studia językoznawcze (1987) som adjektívum *modrý* vykladal ako hláskový variant praslovanského adjektíva *vedrъ* v ablaute *vodrъ* s variantom *modrъ* v pôvodnom význame „svetlý, jasný". Tento variant adjektívum *vedrъ* zachovalo, ale v adjektíve *modrъ* nastal podobný významový posun ako v adjektíve *belavý, belasý* na rozdiel od fundujúceho adjektíva *biely*. To znamená, že osady *Modrá* na Slovensku a na Morave majú rovnakú motiváciu ako osady *Jasná, Svetlá, Svitava* a pod. Boli to osady založené na čistinách, „svetlinách" po vyrúbaní lesov (porov. Ondruš, 1987).

O starom slovanskom pôvode názvu *Trnava* doteraz ešte nikto nezapochyboval.

Severne od Trnavy od Malých Karpát cez Dechtice, Kátlovce, Jaslovské Bohunice smerom do Dudváhu tečie rieka *Blava*. Jej názov má rovnaký pôvod ako názov rieky *Mlavy* v Srbsku (prítok Dunaja) a *Mlavy* v Poľsku na sever od Varšavy. Srbský výraz *mlava* má význam „pomaly, lenivo tečúca rieka". Ide o derivát

základu *mel- : mol-*, *ml-*, ktorý je aj v adjektíve *mdlý* zo staršieho *mld-*, ale aj v adjektíve *mľandravý* z prasl. *meld-*, po metatéze *mläd-*, s druhotnou nazalizáciou *mländ-*, *mľand-* (porov. chorvátske *mleden* „slabý, mdlý, mľandravý"). V slovenskom názve *Blava* namiesto *Mlava* je podobná zmena ako v ruskom *bliny* za staršie *mliny* (bližšie Ondruš, 1992). Južne od Trnavy je osada *Voderady*. Má rovnaký pôvod ako východoslovanské *Oderady* z praslovanského *vodrъ : odrъ* vo význame „plot, ohrada".

Východoslovanské osady s menom *Oderady* sú v oblasti Volyne. V tej istej oblasti sú aj osady a rieky s menom *Kydra*. *Voderady* ležia na nive rieky Gidry (porov. Ondruš, 1995). Je viac ako pravdepodobné, že v názve rieky nastala asimilácia *Kydra* na *Gydra*. Spoluhlásku *g-* na začiatku slova má slovenčina po zmene *g* na *h* v 12. stor. v troch skupinách slov:

1. V slovách cudzieho pôvodu prevzatých po 13. stor.: *gánok* (z nem.), *gate — gace* z maď. *gaťa* (ale v maďarčine je od Slovanov), *gajdy*, *gazda* (z maď., ale tu zo slovanského *gospoda*), *grajciar* (z nem.) atď.

2. V slovách onomatopoického rázu, pre ktoré neplatí hláskoslovný zákon, v našom prípade zmena *g* na *h* v 12. stor. Sem patria slová *gágať*, *gágor*, *gániť*, *gabať* a pod.

3. Slová a mená so sporadickou znelostnou alternáciou *k : g*. Táto alternácia bola uľahčená tým, že po 12. stor. slovenčina nemala fonému *g*, takže zvučná výslovnosť *k* ako *g* nenarúšala dištinktívnu funkciu. Takého rázu je alternácia *kuča : guča, kuľa : guľa* (tu však mohla pôsobiť aj maďarčina), *konkolec : gongolec* (*konkol* s druhotnou nazalizáciou z *kokol*, čo je variant slova *chochol*), *glog- : klok-* (v slove *klokoč*) a pod. Zmena *k* na *g* v mene rieky *Kydra : Gydra* bola vlastne asimiláciou nezvučného *k-* k dvom zvučným spoluhláskam *-dr-*. Objektívna motivácia pomenovania rieky *Kydra : Gydra* bola podobná ako objektívna motivácia názvu rieky *Mlava : Blava*. Sú to pomaly, lenivo, kydavo tečúce potoky s množstvom bahna, blata. Meno *Kydra : Gydra* je odvodené od slovesa *kydať (sa)*, ktoré má v slovanských jazykoch a nárečiach pomerne bohatú významovú škálu. Jedným z významov je aj „husto tiecť, husto padať, kydavo padať". V českých nárečiach slová *kejda, kyjda* označujú niečo husté, kašovité (Machek, 1968, s. 313).

Riečka *Gidra* vzniká sútokom dvoch potokov pri Budmericiach. Severnejší tečie cez Častú. Prameň má severne od Červeného Kameňa. Južnejší tečie od osady Píla, z čoho dostal aj meno *Pilava*, zaznačené už r. 1287 v opise chotára Modry. Pretože *Gidra* nebola ekonomicky „zaujímavá", nedostala sa od 14. do 18. stor. do administratívnych záznamov. To však neznamená, že riečka nemá starý praslovanský názov, responzibilný s východoslovanskými názvami *Kydra* v oblasti Volyne, kde sú aj mená *Oderady* rovnakého pôvodu ako *Voderady*. Bezpochyby ide o staré praslovansko-slovenské osídlenie. Ak niektorý názov pisári či notári nezaznamenali, to neznamená, že neexistoval. Takýchto prípadov poznáme

z historickej onomastiky dosť. Kto by chcel pochybovať o starobylosti mena *Kydra : Gydra : Gidra*, podobal by sa Gy. Györffimu, podľa ktorého do 15. stor. Slovákov nebolo, lebo nebolo zaznačené meno *Slovák*. Aj takéto defekty v myslení sa vyskytujú.

Literatúra

LUTTERER, I. — MAJTÁN, M. — ŠRÁMEK, R.: Zeměpisná jména Československa. Praha 1982. 373 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha, Academia 1968. 668 s.

ONDRUŠ, Š.: Praslovanské *modrъ : wedrъ*. In: Slawistyczne studia językoznawcze. Red. M. Basaj. Kraków 1987, s. 235—239.

ONDRUŠ, Š.: *Rača, Vrača : Brača, Vrakuňa* a *vrkoč*. Slovenská reč, *55*, 1990, s. 26—34.

ONDRUŠ, Š.: Slovenská *Blava* a chorvátska *Mlava*. Koridor, 27. 6. 1992, s. 3.

ONDRUŠ, Š.: Slovenské *Voderady* a východoslovanské *Oderady*. Slovenská reč, *60*, 1995, s. 50—54.

VARSIK, B.: Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10.—12. storočí. Bratislava, Veda 1990. 180 s.

Doc. PhDr. Emil Tvrdoň, CSc., šesťdesiatročný

Po maturite na martinskom gymnáziu vyštudoval jubilant odbor slovenský jazyk a literatúra na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave, potom pôsobil na viacerých miestach ako stredoškolský profesor. Medzitým absolvoval aj dvojročný študijný pobyt v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV. V rokoch 1971—1986 pôsobil ako odborný asistent a potom ako docent na katedre slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Po trojročnom účinkovaní na bratislavskom pracovisku Matice slovenskej od r. 1989 pôsobí na katedre žurnalistiky na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave.

Pracovné zaradenie formovalo aj vedecké a odborné záujmy doc. Tvrdoňa. Ako vysokoškolský pedagóg spolupracoval pri príprave viacerých učebníc a vysokoškolských učebných textov, veľa času venoval problematike obecných kroník. Jeho vedecký záujem sa sústredil a sústreďuje najmä na dejiny slovenskej jazykovedy posledných troch desaťročí 19. a začiatku 20. stor. (F. Šujanský, F. R. Osvald, J. Kohuth, T. Milkin, jazykoveda v Literárnych listoch, Ľ. V. Rizner a i.). Okrem knižnej publikácie *František Šujanský ako jazykovedec* (1978) uverejnil E. Tvrdoň sériu štúdií a článkov, súvisiacich nielen s dejinami slovenskej jazykovedy, ale aj s výskumom slovenských nárečí a slovenských vlastných mien (jubilejný článok k päťdesiatke a súpis prác za roky 1959—1983 boli uverejnené v SR, *50,* 1985, s. 172—179).

V poslednom desaťročí vyšli ešte jeho štúdie *Otázky jazyka v diele Tichomíra Milkina* (1986), *Tichomír Milkin a otázky slovenskej lexiky* (1987), *Jazykový program F. R. Osvalda* (1987), *Ľudovít V. Rizner a slovenčina* (1990), *Ľ. V. Rizner a slovenská toponomastika* (1993) a *Jazykoveda v Literárnych listoch.* V tomto čase publikoval aj sériu článkov o problematike zakladania a vedenia obecných kroník, o jazyku kroník, o spracúvaní miestneho nárečia, osobných mien, chotárnych názvov, historických názvov obce a pod. v miestnych kronikách. V rukopise ostala jeho práca *Jazyková a štylistická príručka pre kronikárov* (1989). Radi by sme sa dočkali kompletného monografického diela o jazykovedných úsiliach osvaldovcov ako významných reprezentantov slovenskej katolíckej inteligencie, ale aj zásadného slova o podobných aktivitách slovenských evanjelikov v ich cirkevnej tlači. Na tejto téme náš jubilant usilovne pracuje. Želáme mu, aby túto svoju prácu v krátkom čase v dobrom zdraví a v dobrej pracovnej a osobnej pohode úspešne dokončil a sprístupnil odbornej i širšej verejnosti.

M. Majtán

Súpis prác doc. Emila Tvrdoňa za roky 1984—1994

Táto bibliografia nadväzuje na Súpis prác doc. Emila Tvrdoňa za roky 1959—1983 od L. Dvonča, ktorý vyšiel v Slovenskej reči, *50*, 1965, s. 174—179.

a) Doplnky k bibliografii za roky 1959—1983

1978

Z činnnosti pobočky Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Banskej Bystrici. — Spravodaj ÚRV [Ústavu regionálneho výskumu] Pedagogickej fakulty, 1978, č. 2, s. 9.

1981

[Text z vrábeľského nárečia.] — In: Palkovič, K: Slovenské nárečia. Banská Bystrica, Krajské osvetové stredisko 1981, s. 84.

b) Bibliografia za roky 1984—1994

1984

Regionálny výskum dejín obcí vo svetle súčasnej slovenskej onomastiky. — Onomastický zpravodaj ČSAV (Zpravodaj Místopisné komise ČSAV), *25*, 1984, s. 380—391.

Toponomastické hodnotenie historického výskumu Turca. — Kultúra slova, *18*, 1984, s. 303—307.

Zaujímavo i s úsmevom. [Ružičková, E.: Slovenčina s úsmevom. Bratislava 1984.] — In: Nové slovo, *24*, 1984, č. 10, s. 16 (ref.).

Ján Sabršúl sedemdesiatpäťročný. — Slovenská reč, *49*, 1984, s. 299—300. — Ďalší autorov jubilejný článok pri tej istej príležitosti: Naši jubilanti. — Učiteľské noviny, *34*, 1984, č. 23, s. 11.

1985

Martin Kukučín a slovenčina. — Kultúra slova, *19*, 1985, s. 305—308.

Jaroslav Vlček a slovenčina. — Smer na koniec týždňa, 1. 3. 1985, s. 12.

1986

Ústny prejav a umelecký prednes. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986. 240 s. (spoluautor J. Findra).

Slovenský jazyk a sloh pre poslucháčov učiteľstva 1. stupňa základnej školy. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986. 436 s. (spoluautori J. Findra, G. Gotthardová, J. Jacko).

Otázky jazyka v diele Tichomíra Milkina. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Spoločenské vedy. Red. Ľ. Višňovský et al. Bratislava, Slo-

venské pedagogické nakladateľstvo 1986, s. 129—151, slov. res. s. 151, rus. res. s. 151—152, nem. res. s. 152—153.

Jazyk písaných kroník. — Obzor kronikára Banskobystrického okresu. Č. 3. Banská Bystrica, Literárno-hudobné múzeum 1986, s. 5—7.

Za vyššiu jazykovo-štylistickú úroveň obecných kroník. — Osvetová práca, *36*, 1986, č. 24, s. 34—35.

Význam štylistickej stránky kroník. (Funkčne a esteticky.) — Národné výbory, 1986, č. 22, s. 23.

Z najnovšej literatúry a časopisov. — Na pomoc kronikárom. 2. Red. E. Tvrdoň. Martin, Matica slovenská 1986, s. 20—23.

O jazykovej príručke pre kronikárov. [Kubů, L.: Jazyková příručka pro kronikáře. Praha 1986.] — In: Nedeľná Pravda, *19*, 1986, č. 21, s. 18 (ref.). — Ďalší autorov referát s rovnakým názvom o tej istej práci: Obzor kronikára Banskobystrického okresu. Č. 3. Banská Bystrica, Literárne a hudobné múzeum 1986, s. 5—7.

Aké meno bude mať naše dieťa? [Majtán, M. — Považaj, M.: Meno pre naše dieťa. 2. vyd. Bratislava 1985.] — In: Smer, 25. 7. 1986, s. 2 (ref.).

O jazyku písaných kroník. — Nedeľná Pravda, *19*, 1986, č. 10, s. 18. — Tamže: Miestne názvy v obecných kronikách (č. 39, s. 18).

K niektorým otázkam prekladu. — Smer, 5. 12. 1986, s. 2.

1987

Jazykový program F. R. Osvalda. — In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Spoločenské vedy. 8. Red. J. Findra et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987, s. 7—31, rus. res. s. 32, fr. res. s. 32—33.

Tichomír Milkin a otázky slovenskej lexiky. — Slovenská reč, *52*, 1987, s. 148—155.

Jonáš Záborský a slovenčina. — Kultúra slova, *21*, 1987, s. 16—21.

Kronika ako súčasť dokumentácie v telovýchovnom hnutí z hľadiska formy, obsahu, jazyka a štýlu. — In: Materiál zo seminára k archívnej a dokumentačnej činnosti konaného 27.—28. 9. 1986 v Bratislave. Bratislava, Slovenský ústredný výbor Československého zväzu telesnej výchovy 1987, s. 28—39.

K jazykovým otázkam obecného kronikárstva. — In: Na pomoc kronikárstvu. 3. Metodický materiál. Red. E. Tvrdoň. Martin, Matica slovenská 1987, s. 17—26.

Kedy a ako použijeme v obecných kronikách nárečie? — In: Na pomoc kronikárstvu. 3. Metodický materiál. Red. E. Tvrdoň. Martin, Matica slovenská 1987, s. 34—38.

Kronikári a miestne názvy. — In: Na pomoc kronikárstvu. 3. Metodický materiál. Red. E. Tvrdoň. Martin, Matica slovenská 1987, s. 41—44.

Obecné kroniky a zemepisné nárečia. — Nedeľná Pravda, *20*, 1987, č. 7, s. 7.

Dejepisári a kroniky. — Nové slovo, *29*, 1987, č. 14, s. 2.

1988

Metodické návštevy u kronikárov. — Národné výbory, 1985, č. 1, s. 32.

Obecné kroniky a jazyková kultúra. — Národné výbory, 1988, č. 18, s. 32.

Obecné kronikárstvo a spisovný jazyk. — Zápisník slovenského jazykovedca, *7*, 1988, č. 3, s. 10—13 (tézy prednášky konanej dňa 17. 5. 1988 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Banskej Bystrici).

Jazyk kroník. — Nedeľná Pravda, *21*, 1988, č. 2. s. 7. — Tamže: Ekonómia a štýl v kronikách (č. 3, s. 7). — Obecná kronika (č. 23, s. 7). — Priezviská v kronikách (č. 24, s. 7).

Osobné mená v kronikách. — Na pomoc kronikárstvu. 4. Red. E. Tvrdoň. Martin, Matica slovenská 1988, s. 34—38. — Tamže: O písaní niektorých frekventovaných ustálených značiek a skratiek (s. 57—60). — Rozvláčnosť a úspornosť textu v obecných kronikách (s. 60—62).

Nárečie v obecnej kronike. — In: Metodický list Turčianskeho múzea Andreja Kmeťa. Martin, Turčianske múzeum Andreja Kmeťa 1988, s. 1—8. — Tamže: Prostriedky zvyšovania jazykovej kultúry v obecných kronikách (s. 9—25).

1989

Prvý príspevok o slovenčine amerických Slovákov z r. 1900 u nás. — Slovenská reč, *54*, 1989, s. 19—22.

Slovenské obecné kronikárstvo, jeho problémy a úlohy. — In: Zborník z II. celoslovenského aktívu obecného kronikárstva v SSR, ktorý sa konal 7.—8. decembra 1988 v Bratislave. Red. E. Tvrdoň. Bratislava, Slovenské národné múzeum — Matica slovenská 1989, s. 6—24 (spoluautorka D. Šimová).

Starostlivosť o jazykovú úroveň obecných kroník v SSR. — In: Zborník z II. celoslovenského aktívu obecného kronikárstva v SSR, ktorý sa konal 7.—8. decembra 1988 v Bratislave. Red. E. Tvrdoň. Bratislava, Slovenské národné múzeum — Matica slovenská 1989, s. 41—44.

Dve kapitoly o jazyku pre kronikárov. — In: Závodné kroniky v našom živote. Red. Ľ. Segešová. Bratislava, Práca 1989, s. 49—71.

1990

K jazyku Slovákov v USA. — In: Zahraniční Slováci a materinský jazyk. Zborník príspevkov z vedeckého sympózia k 125. výročiu založenia Matice slovenskej. Red. F. Bielik — C. Baláž. Martin, Matica slovenská 1990, s. 267—269, angl. res. s. 270.

Ľudovít V. Rizner a slovenčina. — Kultúra slova, *24*, 1990, s. 107—111.

Rohárik, P.: Terminológia remeselníckej výroby v Nadlaku. 1. časť. (Remeslá zamerané na potreby poľnohospodárskej výroby.) Martin 1988. — In: Slovenská reč, *55*, 1990, s. 122—125 (rec.).

1992

Pohľady na Slovákov a ich reč. — Pohronský expres, 2, 1992, č. 8, s. 8; č. 9, s. 11; č. 10, s. 11.

Na úvod. — Pohronský expres, 2, 1992, č. 10, s. 11. — Tamže: O dvoch nespisovných slovách (č. 11, s. 11). — O jazyku v médiách (č. 12, s. 11). — Slovenské mená v programe F 1 (č. 13, s. 11).

1993

Ľ. V. Rizner a slovenská toponomastika. — In: Ľudovít Vladimír Rizner 1849—1913. Jubilejný zborník zo seminára k 140. výročiu Riznerovho narodenia. Red. M. Kovačka. Martin, Matica slovenská 1993, s. 280—283.

Position and Role of the Subject „Current Slovak Language" within a System of Subject taught in the Department of Journalism at the Faculty of Arts of Comenius University. — In: Journalism and Journalism Education in a Free Society. Zborník príspevkov zo slovensko-amerického kolokvia. Red. Š. Veľas. Bratislava, CGS MIXET 1993, s. 62—64.

Zum Inhalt des Unterrichtsgegenstandes „Sprache und Stil der Werbung". — In: Sammelband Medien und Kommunikation. Red. D. Serafínová. Wien — Bratislava, CGS MIXET 1993, s. 82—86.

Teoretické a praktické otázky slovenskej terminológie. [Masár, I.: Príručka slovenskej terminológie. Bratislava 1991.] — In: Otázky žurnalistiky, *36*, 1993, s. 174—176 (ref.).

Cudzie slová v kronikách. — Slovenská reč, *58*, 1993, s. 127—128.

1994

Jazykoveda v Literárnych listoch. — In: Literárny archív. 28/91. Red. M. Kocák. Martin, Matica slovenská 1994, s. 188—195.

Prekladateľská činnosť

Kuchynka, P.: Naše zákonodarstvo. Metodický text k diafónu. Banská Bystrica, Učebné pomôcky 1984. 18 s.

Titl, K.: Civilná obrana. Sprievodný text k diafónu. Banská Bystrica, Učebné pomôcky 1985. 20 s.

Redakčná činnosť

Na pomoc kronikárom. 2. Metodický materiál. Martin, Matica slovenská 1986. 32 s. (výkonný redaktor).

Na pomoc kronikárstvu. 3. Metodický materiál. Martin, Matica slovenská 1987. 58 s. (výkonný redaktor).

Na pomoc kronikárstvu. 4. Metodický materiál. Martin, Matica slovenská 1988. 66 s. (výkonný redaktor).

Najvýznamnejšie politické a kultúrnospoločenské výročia osobností a udalostí a výročia spisovateľov vo svetovej, českej a slovenskej literatúre v r. 1988. Martin, Matica slovenská 1988. 50 s. (zostavovateľ).

Zborník z II. celoslovenského aktívu obecného kronikárstva v SSR, ktorý sa konal 7.—8. decembra 1988 v Bratislave. Bratislava, Slovenské národné múzeum — Matica slovenská 1989. 86 s. (zostavovateľ).

Zostavil *L. Dvonč*

Fraňo Šupala a začiatky vydávania starých rukopisov

Výskum starých rukopisných pamiatok má u nás pomerne dlhú tradíciu. Archívne listiny začala publikovať už stará Matica slovenská. Pričinil sa o to F. V. Sasinek, ktorý v Slovenskom letopise uverejňoval dôležité rukopisné pramene. Okrem P. Križku s ním spolupracoval najmä František Š u p a l a. Osobnosť editora, ktorý je dnes už takmer zabudnutý, bola v minulom storočí dobre známa. Svedčí o tom aj nekrológ pri jeho smrti, ktorý uverejnili Národné noviny (1875, č. 40).

Fraňo Šupala, ako sa v nekrológu píše, sa narodil 18. 11. 1839 v Nových Zámkoch, gymnázium študoval v rodisku a v Bratislave, profesúru „u slávneho Miklošiča" vo Viedni. Po štúdiách najprv pôsobil ako vychovávateľ v rodine grófa Almássyho, od r. 1866 bol kustódom knižnice v krajinskom múzeu v Pešti. Za výskumom stoličných archívov precestoval Uhorsko, skúmal aj archívy a knižnice v Mníchove, Petrohrade, Moskve a Varšave. Zomrel 26. 3. 1875 v talianskom Livorne, kde bol na liečení.

Na svojich výskumných cestách objavil a v Slovenskom letopise uverejnil najmä cechové artikuly zo slovenských miest a obcí. Zbieral artikuly zo Záhoria (Skalica, Stupava, Buková, Holíč), z juhozápadného Slovenska (Nové Mesto nad Váhom, Beckov, Čachtice, Myjava), z Ponitria (Topoľčany, Prievidza, Bojnice), z Trenčianskej stolice (Bánovce, Žilina, Rajec, Bytča) a zo stredného Slovenska (Kremnica, Nová Baňa).

Artikuly z 15. až 18. storočia (najstaršie z roku 1478) patrili rozličným cechom, ako boli ševci, čižmári, krajčíri, gombári, klobučníci, súkenníci, blanári, kováči, zámočníci, mečiari, nožiari a mäsiari. Artikuly sú písané v slovakizovanej češtine, pri niektorých je primiešaná latinčina, ojedinele nemčina.

F. Šupala vydal staré listiny veľmi starostlivo a prepísal ich diplomaticky. Na konci vždy uviedol, kde danú pamiatku našiel a kde sa nachádza. Originály alebo kópie boli uložené zväčša v Pešti. Takto zachránil a sprístupnil cenný materiál nielen bádateľom z oblasti histórie a národopisu, ale aj jazykovedcom (na výskum dejín slovenčiny).

Škoda, ako so smútkom autor nekrológu Miloslav Dumný poznamenáva, že „s pilnosťou včely" nazhromaždený vedecký materiál z odboru „jazykospytu, dejepisu a starožitností", ktorého po ňom ostalo hodne, nemohol „pre náš národ upotrebiť".

Spomienku na F. Šupalu uverejňujeme pri príležitosti 120. výročia jeho smrti.

K. Palkovič

Príspevok o staršej slovenskej numizmatickej terminológii

V predspisovnom období slovenčiny (čiastočne aj potom) písali a vydávali Slováci svoje odborné diela po latinsky. Takto vyšla roku 1794 vo Viedni aj numizmatická monografia *Dissertatio de numismatica Hungariae diplomaticae accomodata*, ktorej autorom je J. Inocent Š i m o n č i č (J. Innocent Simonchicz). O autorovi sa viac môžeme dozvedieť zo starších maďarských (Szinyei) a novších slovenských slovníkov (Slovenský biografický slovník).

Ján Inocent Šimončič sa narodil 13. 5. 1750 vo Veľkom Rovnom pri Žiline, vyštudoval filozofiu a teológiu, učil ako piatrista na rehoľných školách a potom na gymnáziách na rozličných miestach, zomrel 20. 4. 1807 v Sighete v dnešnom Rumunsku. Publikoval práce z histórie, pedagogiky a numizmatiky.

Spomínaná numizmatická monografia je pre nás zaujímavá pre dve skutočnosti. Popri numizmatických termínoch (názvoch peňazí) v latinčine, nemčine, maďarčine a niekedy aj v iných jazykoch sa v nej uvádzajú aj slovenské názvy. Slovenčinu označuje názvom *Slavica*, Slovákov menom *Slavi, nostri Slavi* alebo *Slavi in Hungaria*. Jasne rozlišuje Čechov (*Bohemi*) a Slovákov (*Slavi*), ako aj ich reč a uvádzané názvy (s. 165).

Uvedieme niektoré slovenské názvy starých peňazí: *zlaty* (lat. *aureus florenus*, nem. *Florin*, maď. *aranyforint*, s. 5), *patak* (lat. *bonus grossus*, nem. *gute Grossen*, „haec apud Bohemos et nostros Slavos patak...vocatur", s. 35), v dlhšom slovenskom kontexte *dobrich stribernich grossich uherskeho zlateho* (s. 73), *penyáz* (lat. *pensa*, maď. *pénz*, kde upozorňuje na slovanský pôvod názvu, s. 75), *zlaty peniz, zlaty uhersky* alebo *uhersky* („Slavi in Hungaria, uti Moravi", s. 76), *dukat, kremnicky dukat* (s. 77), *twrdy tolar* (s. 165).

Niekedy autor vysvetľuje pôvod názvu, napr. *verdunek* (lat. *ferto*, t. j. štvrtina zlatého, z nem. *Viertl* alebo *Virdung*, s. 61), *vrana* (*corvus, Slavice vrana, corvulus vranka*, s. 103), *žold* (franc. *sol*, nem. *Sold* i *Soldat*, „in Hung. et Slavica Zsold, i. e. merces", s. 159).

Numizmatická kniha je vzácnym dokladom, že v čase pred násilnou maďarizáciou sa autori latinských prác hlásili k svojmu slovenskému pôvodu a uvádzali aj príslušné slovenské názvy.

K. Palkovič

Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV za rok 1994

I. Základné údaje o pracovisku. — Ku koncu roka 1994 bolo v ústave zamestnaných 43 pracovníkov s vysokoškolským vzdelaním, z toho 19 pracovníkov s hodnosťou DrSc. a CSc. Z tohto počtu boli 3 pracovníčky na materskej dovolenke a jeden pracovník s vysokoškolským vzdelaním pôsobil v ústave vo vedľajšom pracovnom pomere s tretinovým úväzkom. Tri pracovníčky ústavu pokračovali vo vedeckej ašpirantúre pracovníkov školiaceho pracoviska, v internej vedeckej ašpirantúre pokračovali 4 pracovníčky (z nich boli v roku 1994 dve ašpirantky na materskej dovolenke), jedna pracovníčka bola zaradená do postgraduálnej vedeckej výchovy.

Aj v roku 1994 pracovalo v ústave na rozličné dĺžky pracovných úväzkov 8 pracovníkov bez vysokoškolského vzdelania, a to 4 pracovníčky so stredoškolským vzdelaním (sekretariát, agenda jazykovej poradne, počítačové spracúvanie textov) a 4 pracovníci vykonávajúci pomocné práce (vrátnica, kúrenie a údržba, upratovanie).

Na základe úspešnej obhajoby kandidátskych dizertačných prác získali v roku 1994 štyria pracovníci ústavu hodnosť kandidáta filologických vied a po úspešnej atestácii boli dvaja vedeckí pracovníci zaradení do kategórie vedúci vedecký pracovník a jedna pracovníčka do kategórie samostatná vedecká pracovníčka.

S potešením možno zaznamenať, že sa v roku 1994 zastavil pokles počtu pracovníkov ústavu, že sa úspešne začína prejavovať činnosť nedávno prijatých mladých perspektívnych výskumných pracovníkov.

II. Vedecká činnosť. — V roku 1994 sa v ústave pracovalo na 12 grantových projektoch, z ktorých 7 zaradila Grantová agentúra pre vedu SAV medzi tzv. úspešné financované a 5 medzi úspešné nefinancované projekty.

1. V rámci plnenia úloh projektu *Počítačový model slovenčiny* vyšla v roku 1994 vo vydavateľstve Veda monografická práca E. Páleša, zodpovedného riešiteľa projektu, s názvom *SAPFO. Parafrázovač slovenčiny. Počítačový nástroj na modelovanie v jazykovede* (305 s.). Monografia zhŕňa výsledky sedemročného experimentu v oblasti umelej inteligencie, počítačového porozumenia prirodzených jazykov. Výsledkom experimentu je systém programov na analýzu a syntézu prirodzeného jazyka, pracujúci vo forme parafrázovača slovenských viet. Vyplynuli z neho zaujímavé teoretické poznatky o poznávacom procese u človeka i návrhy nových riešení a prístupov v oblasti reprezentácie a interpretácie poznatkov.

2. V roku 1994 sa dokončili práce na grantovej úlohe *Synonymický slovník slovenčiny* (zodpovedná riešiteľka M. Pisárčiková). Slovník prináša jemné analýzy významových vzťahov medzi významovo blízkymi slovami, ktoré zároveň zaraďuje do príslušných štýlových vrstiev. Obsahuje 40 000 heslových slov a okolo 20 000 synonymických radov. Počas práce na slovníku sa museli riešiť mnohé

teoretické otázky z oblasti synonymie, sémantiky, lexikológie a lexikografie. Členovia výskumného kolektívu uverejnili 16 teoretických štúdií a článkov i množstvo drobnejších príspevkov, v ktorých sa riešili čiastkové otázky slovenskej lexiky, objasňovali sa synonymické vzťahy v rámci jednotlivých mikrosystémov slovnej zásoby a pod.

3. Dokončili sa práce na projekte *Veľký slovensko-ruský slovník* (zodpovedná riešiteľka J. Benkovičová) — do tlače bol pripravený posledný, šiesty zväzok. Ide o dosiaľ najrozsiahlejší slovník, ktorý podáva opis slovnej zásoby slovenčiny v porovnaní so slovnou zásobou cudzieho jazyka. Riešitelia projektu uverejnili viaceré teoretické štúdie a aktívne sa zúčastnili na vedeckých konferenciách.

4. *Historický slovník slovenského jazyka* (zodpovedný riešiteľ M. Majtán). V roku 1994 vyšiel tretí zväzok, do tlače bol odovzdaný štvrtý zväzok slovníka. Práce sa sústredili na koncipovanie hesiel písmen R—U. Riešitelia úlohy skoncipovali 1 586 a zredigovali 2 445 lexikálnych jednotiek. Popri práci na slovníku napísali a uverejnili 21 štúdií, 43 menších príspevkov a 8 recenzií a správ. Viacerí sa aktívne zúčastnili na vedeckých konferenciách doma i v zahraničí.

5. *Slovník slovenských nárečí* (zodpovedný riešiteľ I. Ripka). V roku 1994 vyšiel tlačou prvý zväzok slovníka (heslá písmen A—K). Členovia výskumného kolektívu zabezpečovali v roku 1994 prepisovanie hesiel autorsky skoncipovaného 2. zväzku slovníka (spolu sa prepísalo 299 strán textu), dodatočne skoncipovali 1 096 a po redakcii upravili 3 206 významových jednotiek tohto zväzku; internou redakciou prešlo 2 232 významových jednotiek. Riešitelia uverejnili viacero teoretických a materiálových štúdií, aktívne sa zúčastnili na vedeckých konferenciách.

6. *Jazyková kultúra v teórii a praxi* (zodpovedný riešiteľ M. Považaj). V rámci plnenia úloh tohto projektu usporiadal Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v spolupráci s Maticou slovenskou trojdňovú vedeckú konferenciu *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra*. Riešitelia projektu vypracovali na konferenciu dva základné referáty a jeden koreferát. Pokračovali v sledovaní a v rozbore jazyka hromadných oznamovacích prostriedkov a jazyka rozhlasovej a televíznej reklamy. Riešitelia ďalej vypracovali 7 príspevkov tematicky zameraných na spresňovanie platnej kodifikácie a na jazykovú kultúru v praxi.

7. *Korpus textov a lexikálna databáza slovenského jazyka* (zodpovedný riešiteľ V. Benko). V rámci prác na plnení projektu bol v roku 1994 vypracovaný značkovací jazyk „G" na reprezentáciu lexikografických textov, heuristický algoritmus na rozbor heslových statí, ďalej niekoľko algoritmov na automatizovanú a poloautomatizovanú formálnu kontrolu slovníkového textu, technologický reťazec na prevod slovníkových a iných textov medzi formátom „G" a typografickým formátom obidvoma smermi, parametrický súbor na spracovanie slovenských textov pod systémom WordCruncher a pilotná lexikálna báza dát a korpus slovenských textov pod systémom WordCruncher.

8. *Atlasové spracovanie slovanských jazykov v medzinárodnej spolupráci* (zodpovedná riešiteľka A. Ferenčíková). V rámci tohto projektu sa pracuje na dvoch čiastkových úlohách, a to na *Slovanskom jazykovom atlase* a na *Celokarpatskom dialektologickom atlase*. Na jarnom zasadnutí Medzinárodnej komisie Slovanského jazykového atlasu v Minsku sa predložili výsledky prvej redakcie 82 kompletných elaborátov a bola spresnená koncepcia zväzku, zostavila sa kartotéka rekonštruovaných praslovanských podôb, vypracovali sa viaceré verzie syntetických máp troch slovotvorných modelov a vykonali sa ďalšie práce na 4. a 5. zväzku lexikálno-slovotvorného a na 7. zväzku foneticko-gramatického radu Slovanského jazykového atlasu. V rámci prác na 5. zväzku Celokarpatského dialektologického atlasu zredigovali riešitelia všetky elaboráty máp a komentárov a do počítača sa prepísali úvodné state, pomocný aparát a tá časť komentárov, ktorú vedecký redaktor zväzku odovzdal v roku 1994 na prepisovanie. Riešitelia tejto grantovej úlohy vypracovali ďalej 9 štúdií a jednu recenziu, aktívne sa zúčastnili na viacerých vedeckých konferenciách doma i v zahraničí.

9. *Výkladový slovník súčasného slovenského jazyka* (zodpovedná riešiteľka K. Buzássyová). V roku 1994 skoncipovali členovia výskumného kolektívu 2 000 hesiel prvého zväzku slovníka a vypracovali celý rad štúdií, článkov a príspevkov na domáce i medzinárodné konferencie, v ktorých sa riešia problémy súvisiace s prácou na slovníku a s uplatňovaním prijatej koncepcie. Časť práce sa vykonala v súvise s uplatňovaním počítačovej techniky.

10. *Výskum náboženskej (kázňovej) literatúry zo 17.—18. storočia a ľudovej (piesňovej) i umelej tvorby z 18.—19. storočia zo slavistického historicko-porovnávacieho hľadiska v medziodborovej spolupráci* (zodpovedná riešiteľka J. Skladaná). V roku 1994 sa výskum v tejto úlohe rozšíril o skúmanie ďalších diel náboženských autorov a výskum ľudovej a umelej slovesnosti sa rozšíril o skúmanie ďalších útvarov, ako napr. rozprávok, pranostík a pod. Členovia výskumného kolektívu uverejnili v roku 1994 v odborných časopisoch a zborníkoch 16 štúdií.

11. *Syntakticko-sémantické štúdie* (zodpovedný riešiteľ F. Kočiš). Členovia výskumného kolektívu pripravujú na vydanie súbor štúdií v rozsahu okolo 240 rukopisných strán, ktoré svojimi výsledkami prehĺbia, resp. budú korigovať doterajšie teoretické poznatky z oblasti syntaxe slovenského jazyka. Zborník bude odovzdaný do tlače v prvom polroku 1995.

12. *Sociolingvistický výskum slovenčiny* (zodpovedný riešiteľ S. Ondrejovič). Členovia výskumného kolektívu sa v roku 1994 tematicky sústredili na slovensko-českú problematiku, na prepracúvanie sociolingvistického prístupu k spisovnému jazyku a k jazykovej kultúre a na politickú sféru; vykonali empirické výskumy na južnom Slovensku a v Dolnom Rakúsku. Uverejnili jednu samostatnú publikáciu, 6 štúdií a jeden bibliografický súpis (sociolingvistika na Slovensku), ďalej 5 recenzií a jednu správu. Aktívne sa zúčastnili na 10 konferenciách (7 z nich sa konalo v zahraničí).

Popri knižných publikáciách, spomínaných na príslušných miestach tejto správy, uverejnili pracovníci Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v roku 1994 spolu 203 štúdií v odborných časopisoch a zborníkoch, 42 recenzií a predniesli 70 referátov a prednášok na domácich a zahraničných vedeckých konferenciách a odborných podujatiach.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV naďalej zabezpečoval vydávanie štyroch odborných časopisov (*Slovenská reč, Jazykovedný časopis, Kultúra slova, Slavica Slovaca)*. Pracovníci ústavu vykonávali v nich funkcie hlavných a výkonných redaktorov, boli členmi redakčných rád, vypracúvali odborné posudky príspevkov do týchto časopisov (posúdili spolu 137 štúdií a príspevkov), vykonali všetky redakčné práce a práce súvisiace s výrobou stránkových tlačových podkladov. Naši pracovníci vypracovali ďalej množstvo odborných lektorských a recenzentských posudkov pre redakcie iných časopisov a zborníkov i pre vydavateľstvá. Na požiadanie vedenia Slovenskej televízie predniesli pracovníci ústavu 7 odborných prednášok na seminároch s pracovníkmi Slovenskej televízie v Bratislave a v Košiciach. Pracovníci Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV zastávali významné funkcie v Slovenskej jazykovednej spoločnosti, v Jazykovom odbore Matice slovenskej i v Grantovej agentúre pre vedu SAV, boli aktívnymi členmi a funkcionármi komisií na obhajobu doktorských a kandidátskych dizertačných prác, Kolégia pre jazykovedu a vedy o umení pri SAV, Slovenskej onomastickej komisie, Názvoslovnej komisie Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky.

III. Vedecká výchova a pedagogická činnosť. — Popri údajoch o vedeckej výchove v bode I. treba uviesť, že v roku 1994 prednášali na vysokých školách a viedli seminárne cvičenia traja pracovníci ústavu, 6 pracovníci predniesli prednášky zahraničným poslucháčom 30. letného seminára slovenského jazyka a kultúry na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Siedmi pracovníci ústavu pôsobili ako hlavní školitelia vedeckých ašpirantov. Naši pracovníci oponovali dizertačné a habilitačné práce, traja pracovníci ústavu boli členmi vedeckých rád na filozofických a pedagogických fakultách.

IV. Medzinárodná vedecká spolupráca. — Podľa dohody s Indiana University v USA, uzavretej v roku 1989 na spoluprácu pri výskume reči amerických Slovákov a ich potomkov, vyšla v roku 1994 monografia Hammerová, L. B. — Ripka, I.: *Speach of American Slovaks. — Jazykové prejavy amerických Slovákov* (Veda. 164 s.), predmetom dohody s Ústavom slavistiky a balkanistiky Akadémie vied Ruskej federácie bola spolupráca na *Veľkom slovensko-ruskom slovníku*; ruskú časť posledného zväzku slovníka redigovala ruská redaktorka v čase 20-dňového pracovného pobytu v Bratislave. Predmetom dohody s Ústavom ruského jazyka Akadémie vied Ruskej federácie, uzavretej na roky 1993—1995, je spolupráca na *Slovanskom jazykovom atlase* (porov. vyššie) a ako výsledok plnenia dohody s Ústavom poľského jazyka PAN v Krakove, uzavretej na roky 1991—1993 na

výskum vzťahov slovenčiny a poľštiny v apelatívnej aj propriálnej zložke, vyšiel v roku 1994 zborník štúdií *Studia linguistica Polono-Slovaca* 4 (red. I. Ripka. Veda. 106 s.). V Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV sa v medzinárodnej spolupráci pripravuje na vydanie 5. zväzok *Celokarpatského dialektologického atlasu*. Jeho vedeckým redaktorom je I. Ripka, ktorý zabezpečoval postupnú prípravu materiálov do tlače. Napriek utvoreniu priaznivých finančných i kádrových predpokladov sa nepodarilo podľa plánu vyhotoviť tlačové podklady tohto zväzku atlasu. V rámci medzinárodného výskumného projektu *Premeny a zmeny súčasných slovanských jazykov 1945—1995* zorganizoval J. Bosák tím spolupracovníkov a pripravil s nimi základné tézy, ktoré sa prerokovali na stretnutí koordinátorov výskumu v Opole v máji 1994.

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV bol v roku 1994 spoluorganizátorom dvoch vedeckých podujatí s medzinárodnou účasťou: 1. *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien*. 11. slovenská onomastická konferencia so zahraničnou účasťou (Nitra 19.—20. mája 1994). Konferenciu organizoval ústav v spolupráci s Vysokou školou pedagogickou v Nitre. Prítomných bolo 17 účastníkov zo zahraničia. S pripravenými referátmi vystúpilo 13 pracovníkov ústavu. Konferencia mala dobrú odbornú i organizačnú úroveň. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV zabezpečil prípravu konferenčného zborníka do tlače — redakčné i technické práce (výrobu tlačových podkladov). Zborník vyšiel pod názvom *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien* (Bratislava — Nitra, JÚĽŠ SAV — VŠP Nitra 1994. 320 s.); 2. *IV. kolokvium mladých jazykovedcov* (Modra — Piesok 30. 11.—2. 12. 1994). Na kolokviu so zahraničnou účasťou (6 zahraničných účastníkov), organizovanom v spolupráci so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou, prednieslo pripravené referáty 7 pracovníkov ústavu. Bolo to ďalšie zo série úspešných stretnutí mladých jazykovedcov, ktoré dostáva interdisciplinárny charakter; nadväzujú a udržiavajú sa odborné i osobné kontakty medzi mladými vedeckými pracovníkmi z celého Slovenska i zo zahraničia.

Pracovníci ústavu prednieslí pripravené príspevky na viacerých konferenciách v zahraničí: na *Hydronomastickej konferencii* v Mogilanoch pri Krakove, na stretnutí koordinátorov medzinárodného projektu *Premeny a zmeny súčasných slovanských jazykov* v Opole (Poľsko), na vedeckom kolokviu *Charisteria Venceslao Machek oblata*, konanom z príležitosti 100. výročia narodenia prof. V. Machka v Šlapaniciach pri Brne, na konferencii LP 94 *Item Order in Natural Languages* v Prahe, na konferencii *Jednota a rozmanitosť slovanských jazykov* v Sofii, na konferencii *Jernej Kopitar a jeho doba* v Ľubľane, na konferencii *Dialects in changing Europe* vo Florencii, na medzinárodnom kongrese lexikografov *EURALEX 94* v Amsterdame. Viacerí pracovníci ústavu prednieslí pripravené príspevky na ďalších konferenciách s medzinárodnou účasťou, konaných v Slovenskej republike — na konferencii *Rómsky jazyk v Slovenskej republike* v Nitre, na konferencii *Genéza nacionalizmu v strednej Európe; Ján Kollár a slovanská idea* v Bratislave.

Viacerí pracovníci ústavu sú členmi a funkcionármi v medzinárodných vedeckých spoločnostiach a úniách i v redakčných kolégiách v zahraničí: v Medzinárodnom komitéte slavistov a v jeho odborných medzinárodných komisiách, v Societas Linguistica Europaea, v International Association of Sciences, INSOLICO, Studienkreis Geschichte der Sprachwissenschaft, v Redakčnej rade lexikálno-slovotvornej série Slovanského jazykového atlasu, v Medzinárodnom redakčnom kolégiu Celokarpatského dialektologického atlasu.

Väčšina ciest pracovníkov ústavu do zahraničia súvisí s ich priamou pracovnou nevyhnutnosťou, so záväzkami v rámci medzinárodnej spolupráce. Pracovníci ústavu predniesli na vedeckých konferenciách v zahraničí celý rad referátov a diskusných príspevkov, v ktorých predkladali výsledky svojich výskumov. Viacerí pracovníci ústavu reprezentovali slovenskú jazykovedu na medzinárodných poradách vedeckých spoločností a medzinárodných redakčných kolégií. Slovenská jazykoveda udržiavala tak naďalej pravidelné medzinárodné kontakty, čo má nielen vedecký, ale aj kultúrno-spoločenský význam. Takýto význam mali aj prijatia zahraničných pracovníkov, ktoré súviseli predovšetkým s plnením úloh v rámci dlhodobej medzinárodnej spolupráce.

V. Spolupráca s inými domácimi výskumnými inštitúciami (okrem VŠ) a s hospodárskou sférou pri riešení výskumných úloh pre potreby praxe. — Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV udržiaval pravidelnú celoročnú spoluprácu s týmito inštitúciami:

— *Slovenský rozhlas.* Vysielala sa pravidelná rozhlasová Jazyková poradňa a relácia *Slovenčina na slovíčko.*

— *Slovenská televízia.* Traja pracovníci ústavu dlhodobo sledovali úroveň jazykových prejavov profesionálnych pracovníkov STV (hlásateľov, redaktorov, moderátorov) a vypracúvali pravidelné týždňové expertízy o úrovni týchto prejavov.

— *Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky.* Pracovník ústavu je predsedom Názvoslovnej komisie tohto úradu a ďalší dvaja pracovníci sú jej členmi (jeden je garantom úlohy *Terminologická revízia názvoslovných noriem).* Sú zároveň spoluzostavovateľmi siedmich knižných publikácií vydaných Úradom geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky.

VI. Aktivity vzhľadom na vládu, parlament a iné organizácie. — V rámci spolupráce ústavu s vládnymi a parlamentnými orgánmi možno uviesť takýto prehľad aktivít pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV: činnosť vo vládnych poradných orgánoch, najmä spolupráca pri riešení otázok súvisiacich so zmenami názvov miest a obcí, jazyková úprava textov zákonov a vyhlášok, expertízy pre vládne a parlamentné orgány. Konkrétne možno uviesť členstvo našich pracovníkov v Názvoslovnej komisii Ministerstva vnútra Slovenskej republiky a v komisii pre výber lektorov a posudzovanie činnosti lektorátov slovenského jazyka a kultúry v zahraničí (komisia pracuje na Ministerstve školstva a vedy Slovenskej republiky). Z poverenia Názvoslovnej komisie Ministerstva vnútra SR vypracoval

náš pracovník ako člen užšej komisie odborníkov odbornú expertízu k vládnemu návrhu zákona Národnej rady SR o označovaní obcí v jazyku národnostných menšín a pre poslancov NR SR vypracoval odbornú expertízu k poslaneckému návrhu tzv. tabuľového zákona ako aj odborné expertízy k vládnemu i neskoršiemu poslaneckému návrhu zákona NR SR o matrikách. Spolupracoval aj na vypracúvaní textu návrhu zásad zákona o štátnom jazyku Slovenskej republiky. Jeden pracovník ústavu v rámci komisie Konferencie biskupov Slovenska spolupracoval na preklade, redakcii a revízii textu prekladu *Kódexu kánonického práva* a lektoroval slovenský preklad Starého zákona. Pracovníci ústavu vykonávali jazykovú úpravu textov zákonov a vyhlášok a jazykovú úpravu štátnych a odborových noriem.

VII. Vedecko-organizačné a popularizačné aktivity. — Pracovníci ústavu uverejnili v roku 1994 v novinách a časopisoch (okrem pravidelných jazykových rubrík) 18 popularizačných príspevkov (v *Historickej revue,* v *Slovenských pohľadoch,* v *Literárnom týždenníku* a v *Slovenskej republike),* v pravidelných jazykových rubrikách uverejnili 72 príspevkov (v rubrikách: *Z nášho jazyka* a *Kto sme, čo sme* v Nedeľnej Pravde, *Na každý deň slovenčina* vo Večerníku, *Jazykové ozveny* v Národnej obrode), pravidelne prispievali do rozhlasovej Jazykovej poradne (zredigovali 89 príspevkov do tejto poradne) a do rozhlasovej relácie *Slovenčina na slovíčko.* V rámci jazykovoporadenskej činnosti odpovedali pracovníci ústavu na 343 listov a na 2 400 telefonicky kladených otázok, priebežne vybavovali osobné konzultácie. Zúčastňovali sa na besedách s učiteľmi a žiakmi základných a stredných škôl, kde vystupovali s pripravenými prednáškami (spolu sa uskutočnilo 13 takýchto besied s prednáškami našich pracovníkov), vystupovali v besede o slovenskom jazyku v Slovenskom rozhlase a v televíznej relácii *Slovensko a Matica.*

V dňoch 27.—29. októbra 1994 sa uskutočnila v Budmericiach spomínaná konferencia s názvom *Spisovná slovenčina a jazyková kultúra,* ktorú organizoval Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v spolupráci s Maticou slovenskou. Prítomných bolo 70 účastníkov, slovenských jazykovedcov z celého Slovenska, pracovníkov Matice slovenskej, prekladateľov a spisovateľov i pracovníkov Slovenského rozhlasu. Cieľom konferencie bolo „posúdiť stav jazykovej kultúry pri používaní spisovného jazyka vo verejných prejavoch (sčasti aj v umeleckej tvorbe) vo viacerých spoločensky závažných oblastiach verejného styku a hľadať možnosti a spôsoby nápravy, zlepšenia úrovne jazykovej kultúry, resp. hľadať aj možnosti, ako zabezpečiť rešpektovanie normy a platnej kodifikácie spisovného jazyka". Pracovníci ústavu predniesli na konferencii 14 pripravených príspevkov v podobe vstupných referátov v rámci príslušných tematických okruhov rokovania. Ďalší pracovníci ústavu vystúpili s diskusnými príspevkami v priebehu rokovania.

Pracovníci ústavu vyvíjali mnoho ďalších vedecko-organizačných a popularizačných aktivít: prednášali v rámci podujatí organizovaných Slovenskou jazykovednou spoločnosťou, pravidelne vykonávali jazykovú úpravu textov určených na

uverejnenie v niektorých nejazykovedných časopisoch a pod. Vyzdvihnúť treba dobré a efektívne využívanie výpočtovej techniky, umožňujúcej vykonávať redakčné a edičné činnosti v potrebnom rozsahu a kvalite. Osobitne potešiteľné je to, že sa podarilo zabezpečiť výrobu a tlač celej produkcie ústavu — veľkých kolektívnych diel, odborných monografií i časopisov. Je to výsledok dlhodobého koncepčného úsilia, ktoré prináša svoje ovocie. Úspešne sa realizuje a ďalej sa rozvíja spolupráca s Maticou slovenskou, ktorá na základe dohody s ústavom prevzala v roku 1994 výrobu a distribúciu časopisu *Kultúra slova* a podľa ďalšej dohody uzavretej v roku 1994 prevezme aj výrobu a distribúciu časopisu *Slavica Slovaca*. Rok 1994 sa viaže s ďalšou neobyčajne významnou skutočnosťou, so zriadením *Slavistického kabinetu* ako organizačne samostatného vedeckovýskumného pracoviska v rámci Slovenskej akadémie vied, so zmluvne dohodnutou spoluúčasťou a spoluprácou Matice slovenskej. Významný je aj fakt, že do ústavu boli prijaté (do vedeckej výchovy) dve absolventky štúdia na vysokej škole.

VIII. Závažné problémy pracoviska a podmety pre činnosť SAV. — Je zjavné, že podľa dosiahnutých výsledkov vo vedeckovýskumnej a vedecko-organizačnej činnosti bol Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV začiatkom roka 1994 zaslúžene zaradený medzi pracoviská akreditované v skupine A. Keďže sa v roku 1994 zavŕšili práce na dvoch dlhodobých kolektívnych úlohách, nastáva isté preskupenie pracovníkov, rozloženie síl do existujúcich výskumných kolektívov. Postupne sa dosiahla optimálna koncentrácia síl kmeňových pracovníkov ústavu na prioritné úlohy.

Hoci treba s potešením konštatovať, že sa v ústave dosiahla vysoká úroveň modernizácie vedeckého výskumu a využívania výpočtovej techniky, nedostatok investičných prostriedkov sa stáva prekážkou ďalšieho nevyhnutného a prirodzeného rozvoja týchto metód výskumu.

Správu na základe výročných správ vedúcich úloh a zodpovedných riešiteľov grantových projektov i výkazov práce pracovníkov ústavu vypracoval riaditeľ a vedecký tajomník JÚĽŠ SAV.

SOKOLOVÁ, M.: Sémantika slovesa a slovesný rod. Bratislava, Veda 1993. 110 s.

Jednou z publikácií, ktoré vyšli vo vydavateľstve SAV Veda ako príspevok k XI. medzinárodnému zjazdu slavistov v Bratislave v roku 1993, je aj monografická práca Miloslavy S o k o l o v e j *Sémantika slovesa a slovesný rod*. Okrem úvodu, záveru a nemeckého resumé obsahuje šesť kapitol: 1. Vývin názorov na teóriu intencie, klasifikáciu slovies a na slovesný rod, 2. Sémantické delenie slo-

venských slovies, 3. Gramatická kategória diatézy, 4. Gramatické transformáty kategórie diatézy v slovenčine, 5. Sémantické a komunikatívno-pragmatické vlastnosti prostriedkov funkčno-sémantickej kategórie diatézy v slovenčine a 6. Využitie teoretických výsledkov pri identifikácii slovies a slovesných tvarov. Autorka v nich komplexne spracovala problematiku slovesného rodu na oveľa širšom základe ako všetky práce, ktoré sa touto problematikou v slovenčine zaoberali. Metodologicky vychádza zo slovenskej teórie intencie V. Paulinyho (1943) a J. Kačalu (1989), z českej teórie vetných vzorcov (Daneš, 1985; Kořenský, 1984), z nemeckých sémanticko-syntaktických prác (Helbig, 1983; Waltherová, 1984) a z opisov vzťahov a distribučných podmienok medzi aktívom a pasívom v brnianskej syntaktickej škole (Grepl — Karlík, 1983, 1986). Autorka venuje pozornosť opisovaniu vzťahov medzi sémantickými participantmi a ich gramatickými funkciami, sémantickej štruktúre transformátov kategórie slovesného rodu a porovnávaniu ich významovej štruktúry so sémantickou štruktúrou slovenských slovies.

V prvej kapitole podáva vývin názorov na chápanie slovesnej intencie od pôvodnej Paulinyho teórie, v ktorej sa funkčne prekrýva intencia diania s formálnou štruktúrou slovies, cez Ružičkove a Kačalove teórie, v ktorých sa splývanie intencie na úrovni syntaktickej formy a na úrovni významu nielen odkrýva a diferencuje, ale aj posúva buď k formálnej štruktúre až k valencii (napr. u J. Ružičku, J. Kačalu, J. Grepla — P. Karlíka), alebo k sémantickej klasifikácii slovies u F. Daneša a jeho školy. Členenie slovies z hľadiska formálnej intenčnej hodnoty podľa J. Kačalu spája s ich hodnotením na základe sémantických príznakov kauzatívnosť (K), akčnosť (A), dianie (D), mutačnosť (M) a rozčlenenosť (R) a na základe prítomnosti či neprítomnosti a sémantickej náplne ľavointenčného participanta X_1 a pravointenčného participanta X_2.

Pri analýze názorov na kategóriu genus verbi vychádza od najužšieho chápania pasíva, ktoré ho obmedzuje len na participiálne tvary, cez jeho ohraničenie na gramatické tvary, v ktorých je predmetom vety paciens, až po najširšie chápanie pasívnych konštrukcií, ktorého podstatou je, že podmet nie je špecifikovaný agens. Autorka sa prikláňa k takémuto širokému chápaniu pasíva. Za centrum funkčno-sémantickej kategórie genus verbi, porovnateľnej s termínom diatéza alebo hierarchizácia výpovede, pokladá gramatické prostriedky, a to východiskové — agentívne tvary, neagentívne modifikáty (3. os. pl., 1. os. pl. + predikatívum + sloveso), neaktívne transformáty (podmetové aj bezpodmetové reflexívne transformáty, participiálne transformáty a voľne k nim pričleňuje aj transformované rezultatívne konštrukcie, ktoré môžu byť pasívne aj nepasívne).

V druhej kapitole podáva autorka vlastnú sémantickú klasifikáciu slovies na základe sémantických príznakov K, A, D, M, R, na základe participantov X_1 a X_2, ako aj na základe toho, či tvoria (a v akom rozsahu), alebo netvoria transformáty kategórie genus verbi. Na tomto základe člení slovenské slovesá na neplnovýzna-

mové (ktoré môžu byť sponové, fázové, modálne a limitné, môžu tvoriť syntaktický prísudok iba v spojení s iným plnovýznamovým slovom, nemajú vlastnú intenciu, ale ani vlastnú valenciu) a plnovýznamové, ktoré sa ďalej členia na statické, dynamické a akčné.

Statické (relačné) slovesá s príznakmi (-D, -A, -M, +R) netvoria skúmané transformáty kategórie genus verbi (ďalej len GV) ani rezultatívne konštrukcie (RK).

Dynamické neakčné slovesá s príznakmi (+D, -A, + < -M, + > -R) delí na dve skupiny: a) slovesá bez personického ľavointenčného participanta, ktoré neumožňujú tvoriť nijaké transformáty GV len rezultatívne konštrukcie od perfektívnych stavových slovies, vyjadrujúcich stav ako výsledok predchádzajúcej zmeny diania (napr. *Rana je zahojená*), b) rozčlenené akčné slovesá s personickým participantom X_1, od ktorých sa nedá utvoriť participiálny transformát vzhľadom na absenciu príznaku A, nevylučujú však tvorenie reflexívnych transformátov (*Umieralo sa od hladu*) a pri perfektívnych slovesách ani tvorenie RK (*je zoslabnutý*).

Akčné slovesá s príznakmi (+D, +A, + > -M, + R) sa ďalej členia na a) intranzitívne, od ktorých je v spisovnej slovenčine zásadne vylúčené tvorenie participiálnych pasívnych tvarov, môžu však tvoriť bezpodmetový reflexívny transformát (*Ide sa domov*) a pri perfektívnych slovesách aj rezultatívne konštrukcie, vyjadrujúce stav ako výsledok predchádzajúceho procesu, b) akčné tranzitívne slovesá, od ktorých možno bez sémantického obmedzenia slovesom tvoriť všetky skúmané transformáty kategórie GV, iba nemutačné jednoduché procesy vzhľadom na absenciu príznaku M netvoria rezultatívne konštrukcie.

V tretej kapitole podáva M. Sokolová vlastnú interpretáciu kategórie slovesného rodu; chápe ho ako gramaticky stvárnenú diatézu. Jeho podstatu vidí v možnosti zmeniť (premiestniť) priradenie sémantických jednotiek (participantov agensa a paciensa) v syntaktickej štruktúre v rámci tej istej dejovej situácie. Pri definovaní diatézy ako gramatickej kategórie sa pohybuje v rámci toho istého slovesa a permutácie sémantických a syntaktických jednotiek skúma medzi jeho gramatickými tvarmi. Permutácia agensa a paciensa v syntaktickej štruktúre slovenského slovesa sa dosahuje transformáciou východiskovej konštrukcie (primárnej diatézy) pomocou gramatickej reflexivizácie alebo participializácie. Výsledkom gramatickej transformácie je reflexívny/participiálny transformát čiže sekundárna diatéza. Za modifikát východiskovej konštrukcie pokladá aj konštrukcie s netransformovaným slovesným tvarom, ale s nešpecifikovaným agensom. Ide o konštrukcie s tzv. všeobecnou 3. os. pl. a 1. os. pl. alebo s modálnym predikatívom, ktoré podľa názoru autorky tvoria prechod medzi agentnými a deagentnými konštrukciami, lebo sa pri nich netransformuje slovesný tvar ani sa nemení valenčná pozícia paciensa pri tranzitívnych slovesách.

Autorka dochádza k záveru, že východiskové tvary akčných slovies priradením agens = subjekt a paciens = objekt zvýrazňujú sémantický príznak akčnosti

pred dianím, kým transformované tvary zvýrazňujú príznak diania. Z toho vyplýva, že aktívne a pasívne konštrukcie nepokladá za absolútne synonymné, pretože pri transformácii sa mení hierarchia príznakov A a D v sémantickej štruktúre toho istého slovesa.

Medzi základnými participantmi a gramatickými funkciami toho istého slovesa vymedzuje v spisovnej slovenčine tieto vzťahy: agentnosť (agens = S_{NOM}) so špecifickým variantom sekundárnej agentizácie nástroja, prostriedku, mediátora, resp. príčiny; deagentizácia (Ag ≠ S_{NOM}); pacientnosť (Pac= S_{AK}), pasivizácia (Pac = S_{NOM}), inštrumentalizácia (Ag = S_{INS}) a lokalizácia (Ag = u S_{GEN}).

Sémantické príznaky A, D, M, R aplikuje aj na gramatické transformáty kategórie GV a tak stanovuje presné a jednoznačné kritériá sémantickej kompatibility/inkompatibility skúmaných transformátov a sémantických skupín slovenských slovies. Dochádza k záveru, že pre možnosť tvorenia transformátov GV sú nevyhnutné príznaky +R, +D a už sémantická štruktúra statických slovies, ale aj nerozčlenených dynamických slovies vylučuje ich tvorenie. Ukazuje sa teda, že rozhodujúcim faktorom pre možnosť tvoriť transformáty kategórie GV je práve sémantická štruktúra slovesa. Reflexívne a participiálne transformáty sa vyzdvihovaním diania pred akčnosťou blížia k sémantike neakčných dynamických slovies (*Chlapec je týraný — Trpí*). Rezultatívne konštrukcie vyjadrením stavu potláčajú procesuálnosť a sémanticky sa blížia k statickým slovesám, s ktorými tvoria statické predikáty (*Dom je postavený — Stojí*). Modifikáty (3. os. pl. a 1. os. pl.) nevyzdvihujú dianie, len sa v nich ľavointenčný participant odsúva do úzadia.

V štvrtej kapitole na základe sémantickej analýzy slovenských ekvivalentov nemeckých pasívnych konštrukcií a analýzy ucelených slovenských textov podáva M. Sokolová podrobnú charakteristiku sémantických a komunikatívno-pragmatických vlastností prostriedkov sekundárnej diatézy v slovenčine. Stanovuje pritom základné pravidlá pre adekvátne pretlmočenie nemeckých pasívnych konštrukcií do slovenčiny a súčasne ukazuje aj rozmanité funkcie, ktoré v slovenčine môžu plniť transformáty sekundárnej diatézy. Funkcie slovenského pasíva sleduje aj na pozadí príbuzných jazykov — češtiny a poľštiny. Autorka dochádza k záveru, že komunikatívna efektívnosť jazykových prostriedkov je nepriamo úmerná k ich obmedzeniam jazykovým systémom alebo normou. V slovenčine je viac obmedzení než v nemčine, ale aj viac než v poľštine a češtine. K systémovým obmedzeniam zaraďuje neexistenciu nepriameho adresátového pasíva typu *dostať* + *n/t*-ové particípium, absenciu osobitných foriem na vyjadrenie ľavointenčného participanta X_1 (agensa) v transformátoch a s tým súvisiacu nemožnosť vyjadriť popri sebe dva inštrumentály, absenciu osobitného minulého času perfekta v slovanských jazykoch, kompenzovanú vidom (perfektívom), ale sčasti aj rezultatívnymi konštrukciami, a homonymiu rezultatívnych a participiálnych konštrukcií, resp. reflexívnych transformátov a reflexívnych slovies.

K normatívnym obmedzeniam patrí podľa autorky najmä požiadavka uprednostňovať aktívum pred pasívom a reflexívne transformáty pred participiálnymi.

V závere tejto časti vymedzuje jazykové a komunikatívno-pragmatické funkcie prostriedkov sekundárnej diatézy. Ich centrálnou funkciou je podľa názoru autorky nešpecifikovanosť agensa, ktorý buď nie je komunikatívnou zložkou výpovede (je pre komunikantov redundantný), alebo je neznámy či nekonkretizovaný, príp. ide o zámerné presúvanie miery zodpovednosti za dej alebo o snahu dosiahnuť všeobecnú platnosť deja. K ďalším funkciám patrí: objektivizácia výpovede, tematizácia paciensa a rematizácia agensa, dosahovanie jednoznačnosti výpovede, zachovanie toho istého gramatického subjektu na širšej textovej ploche, možnosť zdôrazniť dianie a súčasne odsunúť až vyčleniť činiteľa z intenčného poľa slovesa, prípadne aj štylistické varírovanie jazykových prostriedkov. Vymedzením týchto funkcií autorka dokazuje, že pasívne konštrukcie nie sú iba umelým importovaným prvkom, ale majú svoje špecifické funkcie, ktoré iné prostriedky nie sú schopné vyjadriť. Ak sa teda používajú v súlade s gramatickými, sémantickými a pragmatickými vlastnosťami, nemusia sa ani v spisovnej slovenčine regulovať normatívne. Naopak, v písaných textoch by sa mali uprednostniť všade tam, kde sú funkčnejšie než aktívne konštrukcie.

V poslednej — šiestej kapitole ukazuje M. Sokolová možnosti aplikácie teoretických poznatkov z predchádzajúcich kapitol v školskej praxi najmä pri odkrývaní homonymie slovies z hľadiska intencie, valencie, sémantiky, ale aj z hľadiska obligátnych, potenciálnych a voľných vetnočlenských pozícií, pri odkrývaní homonymie reflexívnych tvarov pri transformátoch a slovesách, resp. homonymie participiálnych transformátov a rezultatívnych konštrukcií. Jej kritériá na rozlíšenie jednotlivých typov slovies a slovesných tvarov sú výsledkom dlhoročného pedagogického pôsobenia autorky na vysokej škole a potvrdzujú jej schopnosť spracovať takú teoreticky náročnú problematiku do súboru zreteľných kritérií, použiteľných v školskej praxi.

Práca M. Sokolovej prináša netradičný, komplexný pohľad nielen na kategóriu slovesného rodu v slovenčine, ale aj na sloveso ako centrálny a konštitutívny komponent vetnej štruktúry, čím otvára nové výskumné perspektívy aj na syntaktickej rovine.

J. Nižníková

ŠTOLC, J.: Slovenská dialektológia. Bratislava, Veda 1994. 177 s. (+ 39 nepaginovaných nečíslovaných máp)

Dialektológia má na Slovensku dosť dlhú tradíciu i pozoruhodné výsledky, ktoré sa už dávnejšie žiadalo zhrnúť do širšie koncipovaného kompendia. Na takú-

to záslužnú prácu sa podujal jeden zo zakladateľov našej dialektológie prof. Jozef Š t o l c, ktorý už v 60-tych rokoch skoncipoval obsiahlu štúdiu o slovenských nárečiach do Československej vlastivedy. Pretože táto práca nevyšla, J. Štolc uvedenú štúdiu prepracoval na samostatnú monografiu, ktorú už v r. 1977 nestihol dotiahnuť do konca, takže po istých úpravách Dr. I. Ripku vyšla posmrtne až v r. 1994. Uvedené fakty poznačili celkový ráz práce, a tak sa i na nej potvrdzuje to známe, že aj knihy majú svoje osudy.

Prácu uvádza predhovor vedeckého redaktora J. Kačalu, v ktorom sa táto publikácia vysoko hodnotí tak zo stránky filozoficko-metodologickej, ako aj koncepčnej „ako zrelé dielo, plné bohatých vedeckých aj širších kultúrno-historických informácií" (s. 10). Za predhovorom nasleduje poznámka editora I. Ripku, v ktorej sa objasňujú okolnosti vznikania tejto práce, ako aj to, čoho sa týkala revízia a doplnenie rukopisu. Editor zrevidoval a zjednotil fonetický zápis nárečových dokladov, ako aj lokalizovanie citovaného materiálu, ďalej vybral ilustračné nárečové texty i mapy a vypracoval vecný register (s. 11—12).

Samotná práca sa skladá z dvoch pomerne samostatných častí. V prvej, nazvanej všeobecne ako *Slovenské nárečia* (s. 15—130), autor hovorí, ako isté podmienky viedli k integrácii slovenských nárečí ako osobitného jazykového typu v rodine slovanských jazykov. Nositelia slovenských nárečí si uvedomujú svoju príslušnosť k spoločnému slovenskému jazyku, čo im však na druhej strane nebráni uvedomovať si aj odlišnosti medzi jednotlivými slovenskými nárečiami. Škoda, že uvedené myšienky autor obšírnejšie nerozvinul v intenciách nadpisu tejto state (*Slovenské nárečia a národný jazyk*). V ďalšej kapitole autor vymedzuje územie nielen slovenského jazyka, ale spomína aj príslušníkov goralských, ukrajinských, maďarských a nemeckých nárečí, s ktorými sa príslušníci slovenských nárečí stýkajú. Nezabúda pritom na fakt, že nositelia slovenských nárečí žijú aj v Maďarsku, v bývalej Juhoslávii, v Rumunsku, ale aj v zámorských krajinách.

V kapitole o rozvoji slovenských nárečí a o ich diferenciácii autor zväčša uvádza iba vonkajšie popudy, ktoré vplývali na slovenské nárečia (t. j. vplyv cudzích jazykov), a o podmienkach diferenciácie slovenských nárečí iba konštatuje, že „boli zložité a vyplývali zo zložitosti historického vývinu Slovesnka vôbec" (s. 18). Pri uvažovaní o pomere slovenských nárečí a spisovného jazyka autor konštatuje, že „tesné spojenie medzi spisovným jazykom a nárečiami i naďalej zabezpečuje zhoda gramatickej a vcelku aj zvukovej sústavy a základnej slovnej zásoby," takže všetci príslušníci slovenského jazyka „pokladajú spisovnú slovenčinu za organické a prirodzené pokračovanie vlastného nárečia vo vyššej celonárodnej životnej sfére..." (s. 19).

Pretože pod vplyvom rozličných okolností sa dnes väčšina obyvateľstva dostáva do každodenného styku so spisovným jazykom, nemôže sa tento fakt neodraziť tak na spisovnom jazyku, ako aj na nárečí najmä vidieckeho obyvateľstva. Podľa

autora sa v budúcnosti „bude používať nejaké nárečie s nábehom k spisovnosti alebo spisovný jazyk presýtený nárečovými prvkami," z čoho sa v ďalších generáciách „nepochybne vyvinie a ustáli bežný hovorový jazyk-nárečie, ktoré bude pre isté priemyselné stredisko charakteristické (...) na rozdiel od nárečia okolného dedinského obyvateľstva, ktoré si prípadne zachová svoje pôvodné staré nárečie..." (s. 20). Obšírnejšie sme citovali autorove úvahy (i keď nepodložené konkrétnymi faktami), lebo ich pokladáme za podnetné pre ďalšie skúmanie vývinu jazykovej situácie u nás (keď sa v teórii spisovného jazyka u nás i v ostatnom slavistickom svete hovorí aj o zanikaní nárečí).

Úvodnú kapitolu prvej časti recenzovanej práce uzatvára stať o prepisovaní nárečových slov a textov, z ktorej vyplýva, že v práci sa používa u nás bežne zaužívaný spôsob fonetickej transkripcie. Za istú osobitosť treba pokladať to, že autor v izolovaných slovách zaviedol písanie znelých spoluhlások na konci a uprostred slova ako znelých bez zreteľa na neutralizáciu znelosti, čo je vcelku akceptovateľné. Táto zásada sa však dôsledne nedodržiava, takže tu možno stretnúť prípady, ako *dišč* (s. 28), *mụox* (s. 81), koncové *-of, -uf*, pričom nejde o problém dvojice *v —f* (porov. napr. s. 44, 46, 90, 97), ba sú tu aj zápisy typu *reťaz/s* (s. 61, 103), *sňah/x, nocľah/x, kňaz/s, keʒ/c* (s. 89); časté je nedodržiavanie tejto zásady aj vnútri slova v prípadoch, ako *ťaški, ʒefče* (s. 25), *ráspor, rásporok* (s. 27), *liška, loška* (s. 31), *ďiefka, ďefča, poľefka* (s. 67), *retáska, poléfka* (s. 103) a pod. Vyznačovanie splývavej výslovnosti oblúčikom v prípadoch, ako *no_a, kričí_a* a pod. pokladáme za zbytočné.

Ťažiskom prvej časti, ba aj celej práce je kapitola *Systematický prehľad členitosti zvukových a gramatických javov v slovenských nárečiach* (s. 55—59), založená na materiáli z prvých dvoch zväzkov Atlasu slovenského jazyka (1968, 1975). Pri samohláskach sa najprv podáva ich inventár (v ktorom pri východoslovenských nárečiach prekvapujú alternácie *e/ie, a/ia, o/uo, u/iu*, hoci sa na tej istej strane až dvakrát uvádza, že vo východoslovenských nárečiach nie sú dvojhlásky). Pri jednotlivých hláskach autor dosť podrobne uvádza ich výskyt, ako aj ich zemepisné rozšírenie, pričom berie do úvahy aj ich pôvod a rozličné, najmä zemepisné súvislosti medzi nimi. Je to dôkladne spracovaná systematika hláskoslovia a tvaroslovia slovenských nárečí, v ktorej nám však chýbajú doterajšie publikované výklady javov.

Treba ľutovať, že aj v tejto kapitole sa vyskytujú nepríjemné nedôslednosti. Tak napr. pri samohláske *a* sa východoslovenské príklady *cahac, jadro, zajac* uvádzajú pri striedniciach za krátke *ę* (s. 25) aj za dlhé *ę́* (s. 26). Podobne pri reflexoch za jery sa slová *ovos, ocot, bubon* vyskytujú pri striedniciach za mäkký, ako aj za tvrdý jer (s. 27). Ďalej slovo *mox* sa uvádza aj medzi príkladmi za pôvodný jer (s. 28), aj medzi dokladmi za vkladné samohlásky (s. 31). Pri slovách typu *starček, hrnček, xlapček*... (s. 29) sa nesprávne hovorí o zdrobneninách 2. stupňa, lebo

tu ide nanajvýš o zložený sufix. Na tej istej strane sa medzi zdrobneninami nenáležite uvádzajú aj slová, ako *čipka, kačka, hruška, haluška*. Podoba *blažen* (s. 31) nie je pre východoslovenské nárečia typická (ak sa vôbec niekde vyskytuje). Podobne pre východoslovenské nárečia je typická podoba *śerco;* podoba *serco* je len na severnom okraji Šariša.

Z ďalších našich pripomienok uvádzame, že znelostná dvojica *v — f* sa plne využíva prakticky v celom Šariši, nielen v jeho západnej polovici (s. 33) — okrem východného pohraničného pásu. V stati o spoluhláskach *ų, v, f* (s. 35) sa spoluhláska *f* vôbec nespomína.

Kapitolu o územnej diferencovanosti hláskových a morfologických javov slovenských nárečí autor zakončuje niekoľkými pozoruhodnými poznámkami o nárečovej skladbe (s. 58—59), čo zodpovedá dnešnému výskumu nárečí v tejto oblasti. (V uvádzaných príkladoch je dosť nejednotností z oblasti medzislovnej znelostnej asimilácie v prípadoch, ako *dvacec ľuzi, ześec vojaci, pejc meśace, dakus gruľe* a pod.)

Veľmi podrobne je rozpracovaná aj ďalšia, rozsahovo najdlhšia stať o územnom členení slovenských nárečí (s. 60—130). V zásade sa vychádza z tradičnej trichotómie: stredoslovenské, západoslovenské a východoslovenské nárečia a v rámci týchto oblastí je ďalšie delenie taktiež obyčajne podľa zemepisných kritérií; ešte detailnejšie členenie je podľa stolíc, pričom niektoré stoličné regióny sa členia aj na menšie oblasti (najmä ak ide o pohraničné oblasti medzi väčšími celkami, napr. na stredo-východoslovenskom pohraničí). K uvedenému triedeniu slovenských nárečí možno mať v jednotlivostiach výhrady (na počudovanie autorovi nevyšlo — podľa našej mienky — najmä triedenie východoslovenských nárečí a priam zarážajúce je zaradenie goralských nárečí medzi spišské nárečia — azda pre slovenské národné povedomie ich nositeľov, porov. s. 15, 115), no treba zdôrazniť, že všetky skupiny sú dostačujúco charakterizované hláskoslovnými a tvaroslovnými znakmi a sú doložené priliehavými textovými ukážkami. Túto prvú časť uzatvára obsiahly prehľad staršej slovesnkej nárečovej literatúry.

V druhej, pomerne samostatnej časti práce J. Štolca s názvom *Slovenská dialektológia* sa pomerne obšírne a nie nezaujímavo hovorí o výskume slovenských nárečí v zahraničí, a to v Maďarsku, v bývalej Juhoslávii, v Rumunsku, v Bulharsku a v zakarpatskej oblasti Ukrajiny a o výskume slovensko-poľského a slovensko-ukrajinského jazykového pomedzia najmä cudzími jazykovedcami, pričom sa autor zdržiava vlastných komentárov. Pre mladších adeptov slovakistiky môže byť poučná kapitola *Novšie úsilia vo výskume slovenských nárečí* (s. 151 n.), kde sa v časti nazvanej *Jazykový zemepis* veľmi stručne opisuje jazykovozemepisný výskum slovenských nárečí v minulosti a obšírnejšie sa komentuje zostavovanie hláskoslovného a tvaroslovného zväzku Atlasu slovenského jazyka. V kapitole *Tvorenie slov* sa uvádza pomerne bohatý materiál z oblasti slovotvornej diferenci-

ácie slovenských nárečí, no, žiaľ, bez odkazu na existujúcu literatúru. V ďalšej stati o slovnej zásobe autor už neuvádza nijaký materiál, len dosť podrobne opisuje rozličné spôsoby dovtedajšieho výskumu slovníka slovenských nárečí. Podobne ďalej autor uvádza viaceré všeobecne známe úvahy o spôsoboch i úskaliach syntaktického výskumu nárečí. Na konci druhej časti práce je zoznam citovanej literatúry.

Nasledujúci veľmi skromný zoznam skratiek (v ktorom sú aj značky) svedčí o tom, že v práci sa skôr používajú celé pomenovania, napr. pádov a vôbec gramatických termínov i častých zemepisných určení, dokonca aj takých, ktoré sú v zozname skratiek. Register je zostavený premyslene, len sa mal viac orientovať na javy než na jednotlivé dokladové slová, ktorých výber je vcelku náhodný. Tak napr. v indexe sú na svojom mieste podoby *zbožă, líśťă* (chybne uvedené ako *líśťa*; s. 172), ale chýba *-ă* tohto typu, podobne je *skáľä, prúťä*, ale chýba *- ä* k tomu typu; ďalej sa uvádzajú slová *seden, osen*, ale niet *n < m* (k s. 74), ďalej podoby *masso, kašša*, ale niet hesla o zdvojených spoluhláskach, je zmienka o *ňis, umar, moh, mux* (!), *pik, zožar*, ale nie je heslo o *-l > Ø*, je *robilam, vizelam, bulam*, ale niet hesla o *-m*, je *biụs, bols*, ale nie je heslo o *-s* a pod.

Prácu zakončuje zoznam máp a mapová príloha. Na prvej mape je administratívne rozdelenie na stolice a okresy, no jej informatívnosť je veľmi znížená, lebo orientačné body (starých okresov) zostali bez pomenovania. Na druhej všeobecnej mape je územné členenie slovenských nárečí (taktiež bez orientačných bodov). Nasleduje 37 javových, veľmi schematických máp, a to bez číslovania (a dokonca aj bez paginácie i bez titulov), takže sa nemohli použiť (ani nepoužili) v texte knihy, čo je na veľkú škodu veci. Mapy sú iba akýmsi ilustračným apendixom knihy.

Na záver oceňujeme vydanie knihy J. Štolca ako pozitívny čin. Je dobré, že už máme obšírnejšie kompendium o slovenských nárečiach, a to z pera človeka, ktorý celý život venoval výskumu nárečí, no, žiaľ, nevyšlo za jeho života. Ak sme v recenzii uviedli viaceré pripomienky k tejto práci, nechceli sme tým nijako znížiť jej cenu. Poznámky tohto druhu sú potrebné, lebo recenzovaná kniha je schválená ako vysokoškolská príručka, a preto by neskúseným adeptom slovakistiky mala poskytovať iba spoľahlivé informácie. Podľa nášho názoru celkovú hodnotu príručky znižuje prílišná faktografická stránka výkladu spravidla bez vysvetľovania a bez odkazov na príslušnú literatúru. Aj z tohto hľadiska by azda priliehavejší bol názov knižky *Úvod do slovenskej dialektológie* alebo *Náčrt slovenskej dialektológie*. V samotnej práci sa mohli — z úcty k autorovi — ponechať pôvodné názvy jednotlivých kapitol.

F. Buffa

Nové, resp. spresnené alebo rozšírené významy slov formácia a formovať. — 1. Postupné prenikanie a uplatňovanie sa náboženskej odbornej, výchovno-vzdelávacej i umeleckej literatúry v našom každodennom i sviatočne prežívanom živote vplýva aj na súčasnú slovnú zásobu slov v spisovnej slovenčine. Predovšetkým ju rozširuje, lepšie povedané, dopĺňa v tých sférach používania jazyka, ktoré oficiálna marxistická ideológia a socialisticky zamerané spoločenské vedy zdegradovali na minimum alebo úplne. Zasiahlo to, prirodzene, aj jazykovedu v tom zmysle, že v lexikografickom spracúvaní slovnej zásoby nebolo možné celý rad slov ani len uviesť, nieto ešte vykladať ich význam a prinášať doklady na ich používanie v náboženskej vedeckej (teologickej, filozofickej, právnickej, liturgickej, morálnej či etickej, pedagogickej atď.), ale aj popularizačnej literatúre. Zaiste, výrazy, ako *Boh* (pravda, s malým *b* a s láskavým dovolením straníckych ideológov v náboženskej literatúre aj s veľkým *B*), *Ježiš Kristus, cirkev, anjel, modlitba* atď. v slovníkoch nechýbali, ale výklad ich významu bol primerane prispôsobený. Keď spomíname lexikografické spracovanie slovnej zásoby, máme predovšetkým na mysli Slovník slovenského jazyka (SSJ) z rokov 1959—1968 a napokon aj Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ) z r. 1987, ale už v takom súpise slov, aký obsahovala Príručka slovenského pravopisu pre školy (1973 a ďalšie vydania), by ste už boli márne hľadali slová, ako *Boh (boh), boží, anjel, anjelik, anjelský, kostol, kaplnka, modliť sa, modlitba, pokánie, krst, sviatosť* atď. Socialistická výchovno-vzdelávacia sústava sa už bez týchto slov z náboženskej oblasti chcela zaobísť.

Slová, o ktoré nám v poznámke ide, primárne nemajú religiózny význam, ktorý by ich bol v minulosti odsunul do oblasti nežiaducej slovnej zásoby. Je možné, že v čase vzniku našich slovníkových príručiek sa o religióznom význame týchto slov ani nevedelo azda aj preto, že vtedy nebolo možné excerpovať príslušnú odbornú literatúru. Dnes sa už jazykovedná lexikálna kartotéka v tom zmysle dopĺňa výberom biblických, sakrálnych a vôbec náboženských (najmä odborných) textov hlavne v počítačových korpusoch textov a je aj väčšia možnosť osobného kontaktu s touto literatúrou a tým aj s mnohými odbornými výrazmi, ktoré doteraz vo výkladových slovníkoch spisovnej slovenčiny chýbali, a rovnako aj s niektorými ich významami, známymi iba v odbornej náboženskej oblasti. Z tohto aspektu chceme v článku upozorniť na významy slov *formácia* a *formovať*, ktoré nie sú v slovníkoch zachytené.

2. Slovo *formácia* je z významovej stránky najpodrobnejšie spracované v Slovníku cudzích slov (SCS) od M. Ivanovej—Šalingovej a Z. Maníkovej z r. 1979, s. 229. Má päť významov, zväčša z odborných oblastí (*voj., ekon., geol.,*

lek., papier.). Spoločným významovým menovateľom, archisémou týchto významov je vari to, čo označuje aj slovo *útvar,* resp. slovo *štruktúra* (ale už menej zreteľne). V SSJ IV (1964, s. 731) sa pri prvom význame slova *útvar* uvádza aj synonymum *formácia,* ale v hesle *formácia* v SSJ I (1959, s. 408) sa slovom *útvar* vo vojenskom význame vysvetľuje iba prvý význam. Z lexikografického pohľadu je zaujímavé (a možno to posudzovať ako nedôslednosť), že v hesle *útvar* sa v SSJ IV v prvom význame vymedzuje päť odborných významov čiže termínov (*geom., geol., bot., tel., voj.*), kým v spomínanom SCS sa heslo *formácia* člení na päť samostatných významov, resp. slovo *formácia* má ako odborný termín uplatnenie v piatich odborných sférach, ale tie sféry sa navzájom nekryjú. Okrem toho sa termín *útvar* v SCS ako synonymný výraz uvádza iba pri troch významoch (*voj., geol., lek.*).

Pravda, týchto porovnaní z lexikografického hľadiska by bolo viac, ale so zreteľom na tému, ktorú v článku sledujeme, to nie je podstatné. Dôležité je to, že ani v jednom zo spomínaných slovníkov sa v hesle *formácia* neuvádza ten terminologický význam slova *formácia,* o ktorom chceme bližšie hovoriť a ktorý sa vyskytuje v oblasti kňazskej a rehoľnej výchovy a kňazského a rehoľného vzdelávania.

V Kódexe kánonického práva sú v II. knihe, v III. titule a v I. kapitole uvedené kánony (232—264) o formovaní klerikov (De clericorum institutione), v ktorých sa používa výraz *formatio,* najčastejšie v spojení *formatio spiritualis.* V pripravovanom slovenskom preklade Kódexu sa latinský výraz *formatio* do slovenčiny prekladá ekvivalentom *formácia.* Tým sa slovo *formácia,* existujúce a používané v slovenčine ako internacionálny výraz vo viacerých odborných významoch, obohacuje alebo, presnejšie povedané, rozširuje o ďalší odborný význam z oblasti kánonického práva, resp. z ekleziálnej sféry vôbec, ktorý sa v slovníkoch môže označovať kvalifikátorom *cirk.* (cirkevný termín) a ktorý možno vo výkladových slovníkoch uvádzať s týmto výkladom: seminárna príprava chovancov na plodné vykonávanie pastoračnej služby a na osvojenie misionárskeho ducha (porov. kán. 245 — §1); v tomto význame sa slovo *formácia* môže exemplifikovať spojením *duchovná formácia.* V texte Kódexu sa slovo *formácia* najčastejšie chápe ako príprava, teda ako súčasť istého výchovného procesu, ale v niektorých kontextoch toto slovo označuje aj výsledok seminárnej prípravy čiže tejto formácie (napr. v kán. 249: *...aby sa chovanci dôkladne naučili nielen rodnú reč, ale aby dobre ovládali aj latinský jazyk a osvojili si aj primerané znalosti cudzích rečí, ktorých poznanie sa pokladá za potrebné alebo užitočné pre ich f o r m á c i u*...). To značí, že do slovníkov aj podľa doterajšej lexikografickej praxe možno za náležitý výklad slova *formácia* ako prípravy za bodkočiarkou dodať: aj výsledok tejto prípravy (porov. KSSJ, 1987, s. 20).

3. Sloveso *formovať* sa vo výkladových slovníkoch bežne uvádza buď s jedným (porov. KSSJ, 1987, s. 104), alebo s dvoma významami (porov. SSJ I, 1959,

s. 409; SCS, 1979, s. 300), ktoré sa odlišujú iba v tom, že prvý význam sa viaže na neživý predmet (napr. *formovať nádobu, sochu*), druhý význam sa viaže na človeka, resp. na jeho vnútorný svet (charakter, povahu a pod., napr. *formovať osobnosť, dieťa, charakter*). V KSSJ sa preto sloveso *formovať* uvádza iba s jedným významom a s obidvoma druhmi exemplifikácie (*formovať sochu, formovať charakter*).

Osobitne sme si všimli, že v SSJ I (1959, s. 409) sa v hesle *formovať* pri 2. význame uvádza exemplifikácia so slovesným podstatným menom *formovanie*: *formovanie národa, osobnosti*. Toto deverbatívum sa totiž uplatnilo ako ekvivalent latinského výrazu *institutio* v slovenskom preklade Kódexu kánonického práva v II. knihe Boží ľud, v II. časti a v I. hlave De clericorum institutione — Formovanie klerikov), a to v týchto spojeniach: *philosophica institutio (filozofické formovanie), theologica institutio (teologické formovanie), institutio doctrinalis (vedecké formovanie), institutio sacerdotalis (kňazské formovanie)*.

V deverbatíve *formovanie*, ktoré má už spredmetnený význam, sa spájajú dva sémantické príznaky, vyjadrujúce vzdelanostno-vedeckú prípravu a duchovno-osobnostnú prípravu bohoslovca. Napríklad podľa kán. 251 sa filozofické formovanie charakterizuje takto: má sa opierať o trvalo platné filozofické dedičstvo a o súčasné filozofické bádanie a zdokonaľovať ľudskú formáciu chovancov, podporovať bystrosť ducha a urobiť ich schopnejšími na teologické štúdiá.

Záver pre lexikografické spracovanie slovesa *formovať* z hľadiska cirkevnej terminológie a jeho používania v cirkevnej (tu sa rozumie v rímskokatolíckej) oblasti formulujeme v tom zmysle, že pri slovese *formovať* treba osobitne (tak ako pri substantíve *formácia*) vyčleniť odborný termín z cirkevnej oblasti (s kvalifikátorom *cirk.*) v podobe *formovanie* s týmto výkladom: vzdelanostno-vedecká a duchovno-osobnostná príprava chovancov (bohoslovcov) v kňazskom seminári.

F. Kočiš

INFORMÁCIE AUTOROM

V súvislosti so zmenenými technickými podmienkami pri vydávaní časopisu redakcia od začiatku roka 1994 prijíma príspevky spracované na počítači — textový editor Text602 (T602) pod operačným systémom MS DOS. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

V celom texte používať jednotné riadkovanie 1,5; prípadný petit v značiť len na vytlačenom príspevku.

V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. R. Auty; s. 312 a pod.).

Tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov!

Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.

Pri riedení použiť najprv jednu normálnu medzeru (medzerovník) a jednu tvrdú medzeru (pri stlačení klávesu ALT stlačiť aj kláves M); na obrazovke sa medzi jednotlivými písmenami objaví malý bod. Po skončení riedenia postupovať opačne. (Napr. Treba vždy vyznačiť aj toto ·v·š·e·o·b·e·c·n·e ·p·l·a·t·n·é· pravidlo.)

Pomlčky vyznačovať dvoma spojovníkmi s medzerou na začiatku aj na konci; medzery nedávať pri označovaní stranového a číselného rozsahu (napr. s. 3—12; v r. 1886—1889; G. Altmann — V. Krupa; spojovníky: T. Slama-Cazacu; sociálno-komunikačný a pod.).

Znaky, ktoré neobsahuje textový editor T602 (poľské písmená, praslovanské a pod.), písať kombináciou dvoch znakov tak, aby jednoznačne určili príslušné písmeno. Napr.

#Z = Ź	#z = ź	&Z = Ż	&z = ż
#N = Ń	#n = ń	#L = Ł	#l = ł
#E = Ę	#e = ę	#A = Ą	#a = ą

Zoznam používaných znakov uviesť na začiatku príspevku.

Poznámky pod čiaru používať iba v nevyhnutných prípadoch. V texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,[1] ktorý . . .), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky. (Napr. [1] Synergia znamená spolupôsobenie . . .).

Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).

Do redakcie treba poslať dva vytlačené exempláre príspevku. Po posúdení a redakčnom spracovaní redakcia vráti autorovi jeden exemplár. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou $5^1/_4''$ alebo $3^1/_2''$ a opraveným vytlačeným príspevkom.

Upozorňujeme autorov, ktorí chcú mať separátne výtlačky uverejnených štúdií, aby svoju požiadavku o počte separátov poslali do redakcie spolu s ponúkanou štúdiou. Separáty, ako aj dobierku si však musia zaplatiť (cena 1 separátneho výtlačku je 3 Sk).